

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

В. П. Решетило, О. Ю. Єгорова, Ю. В. Федотова

ТЕКСТИ ЛЕКЦІЙ

З ДИСЦИПЛІНИ

«ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ»

*(для студентів денної та заочної форм навчання
напряму підготовки 6.030601 «Менеджмент»)*

Харків
ХНАМГ
2011

Решетило В. П. Тексти лекцій з дисципліни «Основи економічної теорії»
(для студентів денної та заочної форм навчання напряму підготовки 6.030601
«Менеджмент») / В. П. Решетило, О. Ю. Єгорова, Ю. В. Федотова; Харк. нац.
акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2011. – 135 с.

Автори: В. П. Решетило,
О. Ю. Єгорова,
Ю. В. Федотова

Рецензент: доц., к. е. н. І. А. Островський

Рекомендовано кафедрою економічної теорії,
протокол № 8 від 16 квітня 2010 р.

ЗМІСТ

1. Предмет і функції економічної теорії. Основні методи пізнання соціально-економічних процесів.....	4
2. Економічні потреби суспільства. Економічні інтереси.....	13
3. Економічна система суспільства. Відносини власності.....	19
4. Закономірності та особливості розвитку перехідних економік. Підприємство (фірма) в перехідній економіці.....	25
5. Форми організації суспільного виробництва та їх еволюція.....	33
6. Теорія грошей.....	42
7. Ринкова економіка: сутність, функції і структура. Суб'єкти ринкової економіки.....	49
8. Капітал як економічна категорія і фактор виробництва. Оборот капіталу. Інфраструктура ринку і капітал сфери обігу.....	58
9. Монополія і конкуренція в ринковій економіці.....	68
10. Ринкові відносини в аграрному секторі економіки.....	75
11. Теоретичні аспекти ринкової трансформації економіки України.....	80
12. Економічна теорія – наукова основа економічної політики держави. Держава та її економічні функції у ринковій економіці.....	89
13. Фінансово-кредитна система.....	97
14. Економічне відтворення і економічне зростання. Циклічні коливання в економіці.....	107
15. Доходи, їх джерела і розподіл. Зайнятість і відтворення робочої сили в перехідній економіці.....	115
16. Інтернаціоналізація господарського життя і світовий ринок. Глобалізація світогосподарських зв'язків та загальноцивілізаційні проблеми людства.....	125

Тема 1. ПРЕДМЕТ І ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ. ОСНОВНІ МЕТОДИ ПІЗНАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

- 1. Виникнення і розвиток економічної теорії.*
- 2. Предмет економічної теорії.*
- 3. Економічні категорії, закони і принципи.*
- 4. Функції економічної теорії.*
- 5. Методи пізнання соціально-економічних процесів.*

1. Виникнення і розвиток економічної теорії

Протягом усього свого існування людина, щоб вижити й досягти своєї мети, повинна була в середовищі проживання (ойкос) діяти певним чином (номос), тобто займатися особливим видом людської діяльності – економікою.

Первинні знання про шляхи добування їжі, одягу, даху були отримані емпіричним шляхом або в результаті поверхових спостережень, часто мали інтуїтивний характер. Вони передавалися з покоління в покоління через традиції, звичаї, легенди, наскальні малюнки і т.д.

Перші спроби обґрунтувати стійкі економічні взаємозалежності, закономірності з'являються за часів стародавніх рабовласницьких держав (Китаю, Індії, Єгипту, Греції, Рима та ін.). Так, найбільші філософи Античності: Ксенофонт, Платон, Аристотель розробляли теорії ідеального устрою держави, вивчали проблеми поділу праці, оподаткування, ціноутворення, грошового обігу та ін.

У Середньовіччі економічна думка не мала значного розвитку. У цей час окремі економічні проблеми (питання ціноутворення, поділу праці, обміну) розглядалися не самостійно, а в межах церковного вчення про справедливий суспільний устрій. Більшої уваги приділяли не розробці теорій, а пошуку відповідей на конкретні практичні питання.

Таким чином, до кінця Середньовіччя економіка як окрема наука не існувала. Економічні питання разом з політичними, соціальними,

філософськими, історичними тощо. розглядалися в межах загального знання про функціонування і розвиток людського суспільства.

Першою школою, яка займалася рішенням саме економічних питань, стала школа *меркантилістів*, що виникла в Західній Європі в період Великих географічних відкриттів. Її представники шукали шляхи збагачення країн, основне місце серед яких відводилося зовнішній торгівлі, що дозволяла залучити золото і срібло. Саме останні, з погляду меркантилістів, і складали багатство нації. Важлива роль у регулюванні зовнішньої торгівлі (стимулюванні експорту і обмеженні імпорту) відводилася державі.

Погляди меркантилістів були багато в чому поверховими і часто помилковими, оскільки вони не були засновані на знанні глибинних законів і закономірностей економічного розвитку.

Більш глибокі економічні дослідження розпочинають представники *школи класичної політичної економії*, що зародилися в Західній Європі в XVII в., а розквіт якої припадав на XVIII-початок XIX ст.

Її представники (У. Петті, П. Буагільбер, А. Сміт, Д. Ріккардо, Ж.-Б.Сей) джерелом багатства вважали сферу виробництва. Вони стверджували, що в економіці існує природний порядок (ринкові закони, що діють незалежно від волі людини), здатний привести економічну систему до рівноважного стану при оптимальному використанні наявних економічних ресурсів. Отже, державне втручання в економіку має бути мінімальним.

Класики піднімають питання про те, що лежить в основі обміну товарами. На їхню думку, пропорції обміну одного товару на іншій визначаються їх вартістю, яка, у свою чергу, відображає кількість вкладеної у виробництво товару праці. Таким чином, саме вони розробили трудову теорію вартості.

У другій половині XIX ст. позиції школи класичної політичної економії починають піддавати серйозній критиці, під яку, головним чином, підпадає *три напрями*:

- з погляду методу – економічні явища, які вважалися класиками вічними, насправді непостійні й мінливі. Тому представники

- історичної школи* (Ф. Лист і ін.), вважали, що економічні системи слід вивчати в динаміці, щоб зрозуміти закономірності їх розвитку;
- з погляду *національної ідеї* – класики не враховували національних особливостей економічних систем. Наполягаючи на мінімальному державному втручанні і свободі міжнародного обміну, вони не враховували інтересів менш розвинутих країн. Протекціоністи – представники історичної школи і економісти «нової хвилі» – наполягали на необхідності державного захисту національного виробника у країнах з більш низьким рівнем економічного розвитку;
 - з погляду *соціальних наслідків економічного розвитку* – класики вважали ринковий порядок ідеальним, не зважаючи на те, що функціонування економічної системи призводить до глибокого розшарування населення на багатих і бідних. На останній момент особливу увагу звертали *соціалісти-утопісти* (А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен), які вважали, що суспільна власність на засоби і результати виробництва, а також колективна праця дозволять позбутися соціальної нерівності.

Марксистська школа економічного аналізу, що базувалась на теорії трудової вартості розкрила фундаментальні економічні закони функціонування капіталістичної системи, виявила закономірності і рушійні сили розвитку людського суспільства, К. Маркс вважав, що в історії людства можна виділити первісно-общинний, рабовласницький, феодальний і капіталістичний лад.

Основними *сучасними економічними течіями* є:

- неокласичний напрям (маржиналізм);
- неолібералізм (монетаризм, школа економіки пропозиції);
- кейнсіанство, некейнсіанство і посткейнсіанство;
- інституціоналізм, неоінституціоналізм.

Сучасні економічні школи шукають відповіді на питання стосовно ефективного використання обмежених ресурсів як окремими економічними суб'єктами, так і окремими країнами або світовою економічною системою в

цілому. Між їх представниками є суперечки стосовно чинників, що визначають рівень економічного розвитку, про ступінь і інструменти державного втручання в економіку, про шляхи і методи підвищення ефективності господарювання на всіх рівнях.

Слід зазначити, що сьогодні не має єдиної універсальної загальновизнаної теорії, що дає відповіді на всі питання і такої, що дозволяє розв'язати всі економічні проблеми. Тому тільки розгляд усього спектру економічних ідей, що доповнюють одна одну, дозволяє більш повно пізнати закономірності суспільного економічного розвитку.

2. Предмет економічної теорії

Предметом економічної теорії є закони функціонування і розвитку економічних систем, а також способи господарювання, які дозволяють в умовах обмеженості економічних ресурсів максимально задовольняти потреби економічних суб'єктів.

Економічну теорію можна представити як сукупність п'яти взаємопов'язаних розділів:

1. *Політична економія*) – це базовий, методологічний розділ економічної науки, що вивчає основні економічні закони і категорії, розкриває внутрішні зв'язки між економічними явищами і процесами, обґрунтовує закономірності історичного розвитку економічних систем.
2. *Мікроекономіка* – розділ, що вивчає особливості поведінки окремих економічних суб'єктів первинної ланки (домогосподарств, фірм, споживачів), а також закономірності функціонування ринків окремих товарів і факторів виробництва (попит, пропозицію, ціни, витрати, типи ринкових структур).
3. *Мезоекономіка* – розділ, предметом вивчення якого є закономірності функціонування і розвитку окремих галузей і підсистем національної економіки, а також окремих регіонів країни.

4. *Макроекономіка* – розділ, що вивчає закони і закономірності розвитку національної економіки в цілому. Тільки на макроекономічному рівні можна вивчати інфляцію, безробіття, економічне зростання і економічні цикли, механізми державного регулювання економіки та ін.
5. *Мегаекономіка* вивчає закони і закономірності економічного розвитку на загальнопланетарному рівні.

Економічну теорію підрозділяють також на *позитивну* і *нормативну*.

Позитивна досліджує реально існуючі економічні явища і процеси (те, що є).

Нормативна – на основі знань, отриманих позитивною наукою, обґрунтовує практичні рекомендації щодо шляхів і методів удосконалення економічної дійсності (те, що повинне бути).

3. Економічні категорії, закони і принципи

Економічна теорія аналізує економічні закони і категорії.

Економічні закони – стійкі, об'єктивні причинно-наслідкові зв'язки між економічними явищами і процесами. Представлені трьома групами:

1. *Всезагальні закони* – діють протягом усієї історії людського розвитку (закон економії часу, закон зростання потреб і ін.)
2. *Загальні закони* – діють протягом тривалих періодів часу в межах декількох соціально-економічних формацій (закони товарного виробництва: закон попиту, закон пропозиції, закон вартості і ін.)
3. *Специфічні (спеціальні) закони* – діють в рамках окремих соціально-економічних формацій або певних етапів їх розвитку (закон монопольного прибутку).

Економічні принципи – теоретичні узагальнення і допущення, загальні тенденції, що відображають закономірності економічного розвитку, які є менш стійкими і обов'язковими, ніж економічні закони (принцип раціональної поведінки споживача).

Економічні категорії – найабстрактніші, загальні поняття, які відбивають принципові умови економічного життя суспільства (наприклад, товар, гроші, розподіл, багатство і ін.).

Одними з основних економічних категорій є продуктивні сили і виробничі відносини, взаємодія між якими визначає спосіб виробництва.

Продуктивні сили представлені двома елементами:

1. *Робоча сила* – особистий фактор виробництва; здатність людини діяти в матеріальній і духовній сферах.
2. *Засоби виробництва* – уречевлений фактор виробництва, що є сукупністю предметів, засобів і умов праці.

Предмет праці – об'єкт людської дії, природна речовина або продукт попередньої переробки, на які впливає людина у процесі виробництва (сировина, напівфабрикати).

Засоби праці – провідники людської дії на предмети праці (устаткування, інструменти, ЕОМ, знання, інформація і ін.)

Умови праці – об'єкти, які є необхідними для нормальної виробничої діяльності, хоча вони не беруть безпосередньої участі у процесі виробництва (будівлі, споруди, комунікації та ін.)

Виробничі відносини – сукупність *організаційно-економічних* і *соціально-економічних* відносин, що виникають між людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання.

Організаційно-економічні відносини – система зв'язків між людиною і виробничим процесом, тобто сукупність відносин між людьми, які виникають у процесі безпосереднього здійснення їх виробничих функцій (розподіл праці, організація праці та ін.)

Соціально-економічні відносини – сукупність відносин людини з людиною в процесі здійснення господарської діяльності (відносини власності, розподілу доходів і багатства і т.д.)

4. Функції економічної теорії

До функцій економічної теорії відносять наступні:

1. *Пізнавальна* – полягає в дослідженні сутності економічних явищ, виявленні економічних законів, формулюванні економічних категорій.
2. *Методологічна* – економічна теорія є методологічною базою для інших економічних наук, оскільки вони базуються на основних економічних законах і категоріях, розкритих економічною теорією.
3. *Прогностична* – знання основних економічних законів і закономірностей дозволяє передбачати перспективи розвитку явища або процесу в майбутньому.
4. *Виховна* – вивчення основ економічної теорії сприяє формуванню у населення економічного мислення, культури і логіки, які дозволяють грамотно будувати свою економічну поведінку.
5. *Практична* – економічна теорія розробляє практичні рекомендації економічним суб'єктам щодо ефективного господарювання. Практична функція припускає обґрунтування форм, методів і інструментів здійснення економічної політики держави.

Економічна політика – система цілей соціально-економічного розвитку країни, які ставить перед собою держава, а також сукупність шляхів, методів і інструментів їх досягнення.

Економічна теорія і практика тісно взаємозв'язані: теорія дозволяє обґрунтувати шляхи підвищення ефективності практичної діяльності, а практика дає матеріал для вдосконалення теорії. Практика – єдиний критерій цінності й істинності теорії.

5. Методи пізнання соціально-економічних процесів

Методологія – це вчення щодо методів наукового пізнання предмету науки, сукупність методів, які використовує наука.

Метод (у перекладі з грецької – „шлях до будь - чого”) – сукупність прийомів, способів, інструментів, підходів, на основі яких вивчаються економічні явища або процеси.

Економічна теорія використовує дві групи методів: загальнонаукові і спеціальні.

Загальнонаукові методи у свою чергу поділяють на:

1. Методи формальної логіки:

- 1.1. Аналіз – метод пізнання через розбиття цілого на частини і вивчення кожної із складових певного економічного явища окремо.
- 1.2. Синтез – полягає в поєднанні раніше пізнаних частин у єдине ціле, вивченні взаємодії частин і отриманні висновків про ціле.
- 1.3. Індукція – полягає у логічному крокуванні від окремого до загального, тобто дозволяє робити висновки шляхом перенесення на загальне вже досліджених якостей окремого.
- 1.4. Дедукція – припускає логічне крокування від загального до окремого, тобто дозволяє використовувати знання загальних законів і закономірностей розвитку явищ задля характеристики їх окремих проявів.
- 1.5. Порівняння – полягає у визначенні схожих або різних рис явищ та процесів.
- 1.6. Аналогія – метод пізнання через перенесення властивостей відомого явища на невідоме.

2. Методи діалектичної логіки:

- 2.1. Слідування від абстрактного до конкретного – перехід від конкретного, реально існуючого до все більш глибоких абстракцій, що спрощують дійсність, а від них знов до конкретного, але вже пізнаного через абстрактне;

2.2. Єдність історичного і логічного – історичний метод, що передбачає дослідження предмета через його конкретні історичні прояви, безпосередньо пов'язаний з логічним методом, що полягає у дослідженні основних закономірностей розвитку предмета безвідносно до його конкретних історичних форм.

Спеціальні методи містять такі основні форми:

1. *Економічний експеримент* – має обмежені можливості практичного застосування внаслідок масштабності соціально-економічних наслідків.
2. *Економічне моделювання* – використовують для дослідження економічних моделей. Модель – спрощене, тобто звільнене від другорядного і випадкового відносно конкретного певного явища, віддзеркалення реальних явищ або процесів. Економічні моделі можуть бути словесними (вербальними), графічними або аналітичними (записаними у вигляді одного або системи рівнянь).
3. *Позитивний і нормативний аналіз*. Позитивні питання пов'язані з поясненням та прогнозуванням, нормативні питання – з бажаним результатом.
4. *Економіко – математичні методи* – вивчення економічних явищ за допомогою формалізованого математичного апарату.
5. *Графічний аналіз* – можливість зображення та дослідження певних економічних категорій у вигляді графіків.

Таким чином, методологія економічної теорії заснована на широкому застосуванні *наукової абстракції*, яка полягає у виділенні основних і виключенні другорядних і випадкових характеристик явищ, що вивчаються.

Під час проведення економічних досліджень слід пам'ятати про *єдність кількісного і якісного аналізу*.

Слід також відзначити, що між окремими елементами системи можуть існувати наступні види зв'язків:

- *координаційні* – зв'язки співпраці між взаємозв'язаними структурними елементами системи;
- *субординаційні* – зв'язки підпорядкування, які відображають ранжування елементів за пріоритетністю;
- *генетичні* – відображають історію розвитку зв'язків.

Тема 2. ЕКОНОМІЧНІ ПОТРЕБИ СУСПІЛЬСТВА. ЕКОНОМІЧНІ ІНТЕРЕСИ

1. *Економічні потреби суспільства, їх сутність і структура.*
2. *Корисність. Закон спадної граничної корисності.*
3. *Економічний закон зростання потреб.*
4. *Економічні інтереси: сутність, суб'єкти, класифікація. взаємодія потреб і інтересів.*

1. Економічні потреби суспільства, їх сутність і структура

Економічна діяльність людини виникає і має сенс лише тоді, коли її результати здатні задовольняти потреби людей. Саме потреби примушують людину діяти, створювати певні продуктивні системи, щоб виробляти необхідні економічні блага.

Потреба – брак будь-чого, який спонукає економічних суб'єктів діяти з метою його усунення.

Існує декілька моделей ієрархії потреб, що дозволяють виділити потреби більш низького і більш високого рівня. При цьому існує закономірність: потреби більш високого рівня з'являються у людини лише по мірі задоволення потреб більш низького рівня. Проте, людина, що перейшла до потреб більш високого рівня, не може відмовлятися від задоволення потреб більш низького рівня заради досягнення більш високих потреб.

Потреби бувають:

- *біологічні* – потреби людини як біологічної істоти (їжа, одяг, житло);
- *соціальні* – потреби людини як частини соціального середовища (спілкування, суспільне визнання);
- *духовні* – творчість, самовдосконалення, самовираження.

Розглянемо деякі з моделей ієрархії потреб:

1. Модель ієрархії потреб А. Маслоу:

- фізіологічні потреби;

- потреби в безпеці, захищеності;
- соціальні потреби, наприклад у спілкуванні;
- потреби в пошані, визнанні;
- потреби саморозвитку, самореалізації.

2. Модель ієрархії потреб К. Алдерфера:

- потреби існування;
- потреби взаємозв'язків;
- потреби зростання;

Благо – те, за рахунок чого людина задовольняє свої потреби.

Блага бувають:

1. За наявністю матеріально-речової форми:

- *матеріальні* (їжа, одяг, житло та ін.);
- *нематеріальні* (сонячне світло, здоров'я, спілкування, знання).

2. За призначенням: *споживчі і виробничі*.

3. За часом споживання: *теперішні* (споживаються зараз) і *майбутні* (будуть спожиті в майбутньому).

4. За джерелом отримання:

- *неекономічні* – людина отримує від природи в готовому вигляді: вода, ягоди, гриби, повітря;
- *економічні* – людина отримує за допомогою виробництва.

Економічні блага виступають у формі товарів або послуг.

Товар – продукт праці, вироблений для обміну, який здатний задовольняти потреби.

Послуга – продукт праці, що не має матеріально-речовинної форми, який споживається одними суб'єктами безпосередньо у момент його виробництва іншими.

Більшість благ є економічними. Потреби в таких благах також називають *економічними*. Економічні потреби спонукають індивідів до виробничої діяльності.

Економічні потреби також можна класифікувати:

1. За характером виникнення:
 - *первинні (базові)* – безпосередньо пов'язані із самим існуванням людини: їжа, одяг, безпека, житло і т.п.;
 - *вторинні* - виникають і трансформуються з розвитком цивілізації: модний одяг, комфортне житло, автомобілі та ін.
2. За наявністю матеріально-речової форми: *матеріальні і нематеріальні*.
3. За ступенем задоволення: *першочергові і другорядні* (предмети розкоші).
4. За можливістю задоволення: *ті, що можуть бути повністю задоволені; та ті, що не можуть бути задоволені у повному обсязі*.
5. За участю у відтворювальному процесі:
 - *виробничі* (потреби в засобах виробництва);
 - *споживчі* (потреби у предметах споживання).
5. За суб'єктами прояву: *особисті; колективні (групові); суспільні*.
6. За кількісною визначеністю і мірою реалізації:
 - *абсолютні* – перспективні, потенційні потреби, мають абстрактний характер і є орієнтиром економічного розвитку;
 - *дійсні* – визначаються досягнутим рівнем економічного розвитку, є суспільною нормою на певний період;
 - *платоспроможні* – визначаються платоспроможним попитом;
 - *фактичні* – реально задовольняються наявними товарами і послугами.

2. Корисність. Закон спадної граничної корисності

Для того, щоб задовольняти потреби, економічні блага мають бути корисними людині.

Корисність (*utility*) – здатність благ в результаті їх споживання задовольняти потреби.

Не слід плутати корисність з користю. Алкогольні напої можуть мати для індивіда корисність, хоча не приносять йому ніякої користі. Слід зазначити,

що корисність мають тільки доступні блага, оскільки корисність реалізується через споживання.

При аналізі корисності економічних благ економісти проводять аналіз граничної та загальної корисності.

*Гранична корисність (MU – **marginal utility**)* – додаткова корисність кожної додаткової одиниці спожитого блага.

Гранична корисність блага залежить від інтенсивності потреби в ньому, а також від його розповсюдженості.

Загальна корисність (**TU – total utility**) – це сумарна корисність спожитих індивідом благ.

Хоча кожна людина має свої індивідуальні потреби і різні смаки, в економіці діє певна закономірність у споживанні, що отримала назву закону спадної граничної корисності.

Закон спадної граничної корисності: кожна додаткова спожита одиниця блага дає індивіду все меншу додаткову корисність.

Загальна корисність дорівнює сумі граничних корисностей (рис. 2.1).

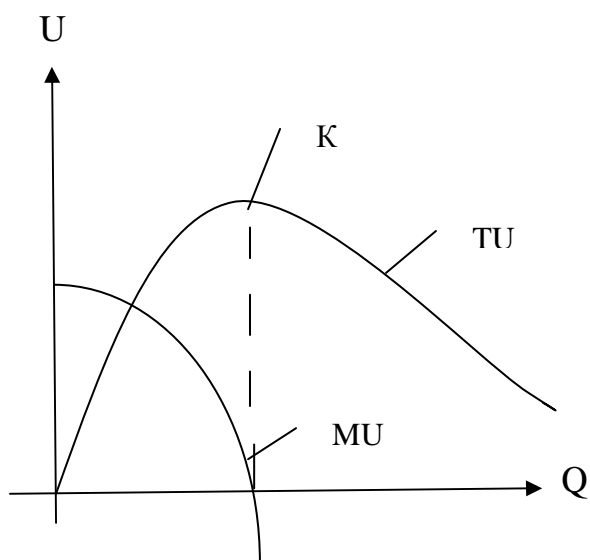

Рис. 2.1 – Загальна і гранична корисність спожитих благ

Потреби, які можливо задовольнити, передбачають стан повного насичення. З наближенням обсягу споживання відповідного блага до точки насичення загальна корисність зростає, гранична – знижується. У точці

насичення (К) гранична корисність дорівнює нулю, а загальна – досягає свого максимуму. Подальше зростання обсягу споживання викличе зменшення загальної корисності; гранична корисність спадатиме надалі, набуваючи при цьому від'ємних значень.

3. Економічний закон зростання потреб

Потреби постійно змінюються і мають тенденцію до зростання. Вони завжди перевищують можливості виробництва і реальні обсяги споживання благ, про що свідчить закон зростання потреб.

Всезагальний економічний закон зростання потреб: потреби, що безперервно зростають і розвиваються, викликають економічний і духовний прогрес людства, внаслідок чого з'являються нові потреби.

Безмежні, постійно зростаючі потреби виступають у суперечність із відносною обмеженістю ресурсів, що породжує *проблему вибору*. Щоб розв'язати цю проблему слід знайти відповіді на три ключових питання:

1. *Що виробляти* – які блага, якої якості і в якій кількості?
2. *Як виробляти* – які ресурси і технології використовувати?
3. *Для кого виробляти* – кому і в якій кількості дістануться вироблені блага?

Від відповіді на ці питання залежить ефективність використання обмежених ресурсів і ступінь задоволення потреб економічних суб'єктів.

Економічний інтерес – це конкретне вираження усвідомлених потреб, які визначають напрямок дій задля їхньої реалізації. Реалізацій цих інтересів є господарською діяльністю.

Об'єктами економічних інтересів є товари і послуги.

Суб'єктами є окремі індивіди, сім'ї, домогосподарства, колективи, групи людей, держава, суспільство в цілому. Кожен з них має особливі економічні інтереси:

- *економічні інтереси домогосподарств* полягають у максимізації загальної корисності від споживання благ, які можуть бути ними придбані при певному рівні доходів і цін;

- *економічні інтереси підприємців* полягають у максимізації прибутку, шляхом раціонального використання ресурсів і підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції;
- *економічні інтереси держави* полягають в максимальному задоволенні потреб суспільства в цілому.

Механізм узгодження потреб усіх економічних суб'єктів визначає тип економічної системи.

Командно-адміністративна економіка характеризується жорсткою субординацією (ієрархією) інтересів, домінування суспільних (державних) інтересів над особистими. Велика роль в реалізації інтересів належить ідеологічній пропаганді і державному плануванню.

Ринкова економіка характеризується координацією (узгодженням) інтересів при домінуванні споживчих інтересів. Реалізація інтересів здійснюється за допомогою дії ринкового механізму.

Закон зростання потреб дозволяє зробити висновок: взаємодія потреб і інтересів економічних суб'єктів обумовлює соціально-економічний прогрес:

➤ *потреби* в свідомості людини перетворюються на *інтереси* → *інтереси* стають мотивами до *виробничої діяльності* → *виробнича діяльність* призводить до певного *результату* (задоволення, часткове задоволення або незадоволення потреби) → цей *результат*, у свою чергу, формує нову *потребу* і далі по колу

Тема 3. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА.

ВІДНОСИНИ ВЛАСНОСТІ

1. *Періодизація суспільного розвитку з позицій формаційного та цивілізаційного підходів.*
2. *Економічна система: суть, типи, структурні елементи.*
3. *Власність: суть, типи і роль в економічній системі.*
4. *Місце і роль людини в економічній системі.*

1. Періодизація суспільного розвитку з позицій формаційного та цивілізаційного підходів

Соціально-економічний розвиток людського суспільства – це його поступовий рух від менш розвинутих суспільних форм до більш розвинутих.

Історію соціально-економічного розвитку можна представити у вигляді окремих періодів. Існують різні підходи до періодизації, залежно від того, який критерій взятий за її основу. Найвідомішими є формаційний і цивілізаційний підходи.

Формаційний підхід розроблений в рамках марксистської теорії. Згідно з цим підходом, рівень розвитку продуктивних сил і домінуючі виробничі відносини визначають спосіб суспільного виробництва, який, у свою чергу, разом з політичною надбудовою визначають соціально-економічну формацію. Конфлікт між продуктивними силами і виробничими відносинами (основне місце серед яких належить відносинам власності) виступає основою соціально-економічного розвитку.

Згідно з формаційним підходом, людське суспільство у своєму розвитку має пройти послідовно способів виробництва: первіснообщинний, рабовласницький, феодальний; капіталістичний і комуністичний.

Цивілізаційний підхід розглядає еволюцію як зміну цивілізацій.

Цивілізація – високоорганізована система соціально-економічних, культурних, правових та інших відносин, що історично склалися в суспільстві.

Цивілізаційний підхід не заперечує формаційного, проте тут більша увага приділяється культурним, релігійним, соціальним, ментальним характеристикам суспільства при виділенні тих або інших етапів розвитку людського суспільства. Цивілізаційний підхід більш глибокий і різнобічний.

За теорією Л. Моргана, в історії людського розвитку можна виділити три етапи: епоху дикості (мисливське господарство), епоху варварства (скотарство), епоху цивілізації.

Епоху цивілізації, у свою чергу, можна розбити на декілька періодів. При цьому розбиття можна проводити в горизонтальному і вертикальному аспектах.

Згідно з *горизонтальним аспектом* виділяють цивілізації окремих територій, які існували і розвивалися в певні періоди часу. У рамках цього підходу виділяють такі цивілізації: азіатська, давньогрецька, давньоримська, візантійська, англійська та інші.

Виділення цивілізацій у *вертикальному аспекті* відбувається на основі визначення послідовно змінюючих один одного етапів розвитку людського суспільства в цілому безвідносно до національних особливостей. При цьому враховують не тільки рівень розвитку продуктивних сил, але і культурний рівень. Відповідно до цього підходу, виділяють цивілізації: аграрну, індустріальну, постіндустріальну.

В аграрній цивілізації переважає сільське господарство, ручна праця, головні позиції в суспільстві займають власники землі.

Індустріальна цивілізації заснована на великому машинному виробництві, провідний різновид діяльності – промисловість, влада в суспільстві належить власникам капіталу.

У постіндустріальній цивілізації основна роль належить наукомістким, високотехнологічним виробництвам, науці, інформації, сфері послуг, головні позиції займають власники інформації.

2.Економічна система: суть, типи, структурні елементи

Економічна система – це сукупність економічних відносин між суб'єктами господарювання, які діють в умовах обмежених ресурсів з метою максимально можливого задоволення індивідуальних і суспільних потреб.

Економічна система складається з трьох основних ланок:

- продуктивних сил;
- виробничих відносин (основна роль серед яких належить відносинам власності);
- господарського механізму.

Продуктивні сили – це єдність робочої сили (яка має навички та уміння) та засобів виробництва (засобів праці та предметів праці), що проявляються у спільному розвитку людини та природи.

Виробничі відносини – це організаційні форми, перш за все відносини власності на засоби виробництва.

Господарський механізм – сукупність форм і методів регулювання економічних процесів, а також узгодження інтересів і впорядкування дій економічних суб'єктів.

Основними механізмами регулювання економічних процесів є:

- *механізм ринкового саморегулювання (ринковий механізм)* – заснований на взаємодії попиту і пропозиції, діє стихійно, спонтанно;
- *механізм державного регулювання* – сукупність цілеспрямованих заходів державного впливу на економічні процеси.

Критеріями виділення різних типів економічних систем є *форма власності* на засоби виробництва і *спосіб управління* господарською діяльністю. Типи економічних систем:

- традиційна;
- ринкова;
- командна;
- змішана.

Традиційна економічна система панувала у минулому, наразі її окремі прояви характерні для найменш розвинутих країн. Основними рисами традиційної економічної системи є:

- замкнене натуральне виробництво, безпосередній зв'язок між виробництвом і споживанням;
- відстала техніка, ручна праця;
- низький рівень поділу праці;
- залежність від природних чинників;
- економічні відносини, побудовані на основі традицій, звичаїв, релігійних і культурних цінностей.

Ринкова економічна система – характерна для капіталізму періоду вільної конкуренції, історично існувала до першої третини ХХ в. Її характеристиками є:

- панування приватної форми власності на засоби і результати виробництва;
- свобода і самостійність господарської діяльності, рівний доступ до економічних ресурсів;
- товарне виробництво, опосередкований зв'язок між виробництвом і споживанням;
- машинна праця, високий рівень розвитку техніки, активне впровадження інновацій;
- високий рівень поділу праці;
- економічні відносини, які регулює ринковий механізм на основі вільної конкуренції;
- мінімальне державне втручання.

Командна економічна система – раніше існувала в СРСР, соціалістичних країнах Східної Європи і в КНР, КНДР і Кубі. Основними характерними рисами цієї системи є:

- державне регулювання всіх соціально-економічних, культурних і інших процесів;

- панування суспільної (на практиці – державної) власності на засоби і результати виробництва;
- жорстке, централізоване директивне планування виробництва і розподілу ресурсів;
- відсутність свободи підприємництва і конкуренції;
- зрівнювальний розподіл результатів виробництва, відсутність матеріальних стимулів високоефективної праці;
- несприйнятливості до НТП;
- висока витратність виробництва, низька конкурентоспроможність виробленої продукції, хронічний дефіцит споживчих товарів.

Змішана економічна система – економічна система, характерна для сучасних розвинутих країн. Основними її рисами є:

- поєднання механізмів ринкового і державного регулювання;
- різноманітність форм власності на засоби і результати виробництва;
- високий рівень розвитку продуктивних сил;
- орієнтація на впровадження досягнень науки і техніки, висока конкурентоспроможність виробленої продукції;
- високий рівень соціального захисту населення.

3.Власність: суть, типи і роль в економічній системі

Як наголошувалося раніше, відносини власності – ядро системи виробничих відносин.

Власність є як юридичною (правовою), так і економічною категорією.

Юридичний аспект відносин реалізується через *право власності*, яке, в свою чергу, визначається через тріаду правомочностей: володіння, розпорядження, використання, доповнене відповідальністю.

Розпорядження – право на повне управління об'єктом власності, включаючи можливість користуватися його властивостями, продавати його, дарувати, ліквідувати і т.д.

Використання – право на використання корисних властивостей об'єкту власності.

Володіння – фізичне панування над об'єктом власності; документальна фіксація прав власності.

Власність як економічна категорія – відносини між людьми щодо привласнення засобів і результатів виробництва.

Привласнення – ставлення суб'єкта до певних речей як до власних.

Відчуження – позбавлення суб'єкта права на володіння, використання або розпорядження об'єктом власності.

Об'єктами власності є все, що можна привласнити або відчужити (нерухомість, природні ресурси, засоби виробництва, гроші, цінні папери, предмети особистого споживання і так далі).

Суб'єктами власності є носії відносин власності: фізичні і юридичні особи, держави, їх об'єднання, міжнародні організації, світ в цілому.

Власність як *юридична категорія* відображає законодавче закріплення економічних відносин власності через систему юридичних законів і норм.

Основні типи власності:

1. *Приватна* – права власності належать приватній (фізичній або юридичній) особі.
2. *Суспільна* – права власності належать рівноправним співвласникам.

Формами приватної власності є: індивідуальна з використанням і без використання найманої праці, партнерська і корпоративна.

Формами суспільної форми власності є:

- *державна* (загальнодержавна і муніципальна/комунальна);
- *колективна* (кооперативна, власність колективу підприємства, власність суспільних, релігійних і культових організацій).

Виділяють також змішану власність – поєднання різних форм власності.

В Україні законодавчо закріплені такі *форми* власності: приватна, комунальна, державна. Допускається також існування змішаних форм

власності, власності інших держав, власності міжнародних організацій; власності фізичних і юридичних осіб інших держав.

4. Місце і роль людини в економічній системі

Людина є біосоціальною істотою – продуктом природи (що визначає її фізичні і розумові здібності, а також її фізіологічні потреби) і суспільства (ої визначає її духовні, моральні, соціальні якості і потреби).

В економічній системі людина виступає як:

- *виробник*: людина є носієм робочої сили – основного елемента продуктивних сил;
- *споживач*: людина через споживання задовольняє свої потреби: потреби людини-працівника спрямовані на відновлення робочої сили через особисте споживання; потреби людини-підприємця спрямовані на підтримку і розширення виробництва через виробниче споживання;
- *суб'єкт економічних відносин*: людина здійснює свою діяльність в економічній системі через взаємодію з іншими суб'єктами;
- *кінцева мета суспільного виробництва*: задоволення людських потреб є метою будь-якого виробництва.
-

Тема 4. ЗАКОНОМІРНОСТІ Й ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПЕРЕХІДНИХ ЕКОНОМІК. ПІДПРИЄМСТВО (ФІРМА) В ПЕРЕХІДНІЙ ЕКОНОМІЦІ

1. *Сутність та основні риси перехідних економічних систем.*
2. *Основні передумови та концепції переходу постсоціалістичних країн до ринкової економіки.*
3. *Основні напрямки формування сучасних ринкових відносин. Інституційні та економічні перетворення.*
4. *Підприємство, фірма як основна ланка ринкової трансформації економіки країни*

1.Сутність та основні риси перехідних економічних систем

Процес трансформації однієї економічної системи в іншу, або процес переходу від однієї стадії до іншої у межах однієї системи передбачає певний перехідний період, упродовж якого формуються і міцніють елементи і форми нової економічної системи, а водночас відмирають, модифікуються елементи і форми старої системи.

Трансформаційна економіка – особливий стан еволюційного процесу суспільного розвитку на період зміни його соціально-економічних форм.

До загальних закономірностей трансформаційних перетворень можна віднести:

- зародження у старій системі елементів нової;
- вплив зовнішнього середовища, що ініціює трансформаційні перетворення;
- виділення нових елементів системи;
- руйнація старого та заміщення його новим.

За специфікою розвитку всі країни, які нині перебувають у процесі соціально-економічних та політичних перетворень, можна розподілити на три групи. У першій групі країн – розвинених – відбуваються глобальні зрушення системного характеру: вони переходять від індустріальної до постіндустріальної („інформаційної”) цивілізації, у другій (країни, що розвиваються) – перетворення з аграрних на індустріально-аграрні країни, у третій (зокрема, в Україні) – радикальні перетворення у процесі переходу від адміністративно-командної до соціально орієнтованої ринкової економічної системи.

Перехідні економіки можна класифікувати за аспектами *цивілізаційного і формаційного* процесів.

Аспект цивілізаційного процесу:

- від неоліту до бронзового віку;
- від бронзового до залізного віку;
- від залізного до передіндустріального віку;

- від передіндустріального до індустріального віку;
- від індустріального до постіндустріального (інформаційного) віку.

Аспект формаційного процесу:

- від первісного до рабовласницького ладу;
- від рабовласництва до феодалізму;
- від феодалізму до капіталізму;
- від капіталізму до соціалізму;
- від соціалізму до капіталізму (для постсоціалістичних країн тощо).

У межах кожної цивілізації та кожної суспільно-економічної формації є перехідні стани від однієї стадії розвитку до іншої.

Перехідна економіка – це закономірне явище розвитку економічних систем.

Економічні системи, як і будь-яке інше об'єктивне явище суспільного життя, проходять етапи *становлення, досягнення зрілості, старіння і відмирання*.

Згідно з цивілізаційним підходом, існування періодів перехідної економіки зумовлене становленням нового технологічного способу виробництва, подальшим поглибленням суспільного розподілу праці, що спричиняє глибокі зрушення у рівні й структурі виробництва, у характері суспільного розвитку. Отже перехідна економіка є специфічним етапом у процесі еволюційного розвитку економіки, коли стара суспільно-економічна система замінюється новою.

Економіка в цей період набуває ознак, притаманних лише перехідному етапу. Насамперед це стосується одночасного існування протягом певного часу старих і нових відносин і форм господарювання. Відбувається загострення суперечностей між інтересами різних груп населення, суспільство та економіка нестабільні.

Нестійкість перехідної економіки має закономірний характер, оскільки в її основі лежить конфлікт між новими і старими формами господарювання, що ускладнює реалізацію економічної політики в суспільстві і є основою гострих

соціальних суперечностей. Проте, слід зазначити, що в перехідних суспільствах якісні економічні зміни відбуваються дуже швидко порівняно зі стабільними системами.

2. Основні передумови та концепції переходу постсоціалістичних країн до ринкової економіки

Усі досоціалістичні економічні системи спочатку виникали у процесі еволюційного розвитку, і лише потім наука вдавалась до спроб теоретично осмислити їх. Відмінністю соціалізму є те, що він спочатку виник як теорія, і лише згодом була здійснена спроба реалізувати цю теорію на практиці шляхом революційних перетворень.

Існує дві основні *концепції трансформації адміністративно-командної економіки в ринкову*:

- інституціонально-кейнсіанський варіант еволюційних змін, або градуалістська політика;
- ліберально-монетарний варіант радикальних змін, або політика "шокової терапії".

Головні риси еволюційного переходу до ринкової економіки (градуалізму):

1. Процес економічної трансформації відбувається повільно та поступово.
2. Реформування економіки передбачає:
 - лібералізацію цін зі збереженням державного контролю над ними;
 - формування двохсекторної моделі економіки, де приватні структури превалюють у споживчих галузях економіки, а державні й ті, що контролюються державою, – у виробництві інвестиційних товарів;
 - спад виробництва, що зумовлений політикою лібералізації;
 - гіперінфляцію як наслідок лібералізації;
 - глибоке розшарування населення за доходами.

Головні риси концепції радикальних змін, або політики "шокової терапії":

1. Процес економічної трансформації передбачає швидкий перехід до досконалого ринкового середовища.

2. Реформування економіки передбачає:

- моментальну лібералізацію цін;
- максимальне усунення держави від втручання в економічні процеси;
- ліквідацію переважної більшості субсидій;
- впровадження повної фінансової самостійності підприємств тощо;
- проведення впродовж 1-2 років радикальних антиінфляційних стабілізаційних заходів:
- здійснення протягом 10-15 років фундаментальних перетворень в економіці.

У багатьох публікаціях вітчизняних та зарубіжних дослідників стверджується, що в Україні з 1991 року відбувається перехід до ринкової економіки, і що цей період триватиме довго (висловлюються думки, що після подолання економічної кризи перехідний етап становитиме декілька десятиліть). Інші вчені стверджують, що головними ознаками перехідного періоду в Україні є перехід від індустріальної до постіндустріальної стадії соціально-економічного розвитку, від державного соціалізму до змішаної економіки; від одного способу виробництва до іншого, від одного базису до іншого; від соціалістичної моделі розвитку економіки до основ ринкової демократії, від одного стану економіки до іншого. Залежно від цього, по-різному визначають зміст перехідної економіки, характеризуючи його як перетворення усієї системи соціально-економічних відносин, формування реальних ринкових відносин, створення відкритої національної ринкової економіки, побудову основ постіндустріального суспільства, процеси капіталізації суспільно-економічного ладу чи створення дикого капіталізму.

Якщо згрупувати існуючі положення щодо вектора наступних перетворень, то можна виділити *такі основні моделі*:

- 1) перехід до ринкової економіки, ринкової економічної системи, соціально орієнтованої ринкової економіки, розвиненої ринкової економіки;
- 2) перехід до змішаної економіки, яка є найдосконалішою моделлю сучасного капіталізму;

- 3) перехід до постіндустріального суспільства;
- 4) перехід до народної економіки (економічна система, яка розвивається в інтересах народу, передбачає використання усіх типів та форм власності (при домінуванні трудової колективної власності), всебічний соціальний захист населення і національне демократичне економічне планування. У центрі такої економіки знаходиться людина).

3. Основні напрямки формування сучасних ринкових відносин.

Інституційні й економічні перетворення

Головні напрями впливу держави на формування інституційних та економічних умов формування ринкової економіки:

1. Подолання автаркії і забезпечення відкритості економіки.
2. Законодавче забезпечення трансформаційних перетворень.
3. Забезпечення інституціональних змін у підприємстві.
4. Адаптація соціальної політики до умов перехідної економіки.

Відпрацювання господарського законодавства, яке встановлює "правила гри" у ринковій та перехідній економіці і є регулятором ринку, передбачає вдосконалення: законодавства про власність; про підприємницьку діяльність; антимонопольного законодавства; податкового кодексу; трудового законодавства; законодавства про соціальний захист; природоохоронного законодавства; законодавства про регулювання зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Основні напрями забезпечення інституціональних змін у перехідній економіці:

1. Роздержавлення і приватизація – форми, які забезпечують критичну масу інституціональних змін, що виявляється в заміні переваги державного сектору економіки над приватним сектором.
2. Формування дворівневої банківської системи.
3. Формування небанківських фінансових інститутів (інвестиційних, пенсійних та інших фондів, страхових компаній тощо).

4. Організація нової системи оптової торгівлі шляхом створення системи товарних, фондових, фрахтових, валютних бірж та бірж праці.

Процес приватизації державного майна в Україні розпочався у 1992 році після затвердження Верховною Радою першої Державної програми приватизації.

При створенні української моделі приватизації державних підприємств не можна було використати західну модель. Це зумовлено тим, що, по-перше, приватизація у цих країнах відбувалася в умовах розвиненої ринкової економіки. По-друге, співвідношення між державним і недержавним секторами у цих країнах є більш-менш стабільним упродовж багатьох років. По-третє, масштаби приватизації були значно меншими, ніж в Україні. В Україні ж у власності держави перед початком реформ перебувало 85,4 % підприємств.

Розробляючи модель приватизації для України, потрібно було враховувати соціально-економічні та ідеолого-політичні реалії того періоду, які значною мірою зумовлювали масштаби і темпи приватизації. В основу моделі було покладено принципи соціальної справедливості і рівності розподілу та продажу державного майна, що означало безплатну передачу більшої частини державного майна населенню, гарантування рівності прав громадян у приватизаційному процесі. Водночас частина приватизаційних паперів реалізовувалася на платній основі. Втіленню принципу соціальної справедливості та рівності приватизації мали сприяти механізм гласності, антимонопольна політика і надання пільг трудовим колективам підприємств.

З 1992 по 1994 рр. приватизація здійснювалася шляхом відкриття приватизаційних рахунків в Ощадному банку. Вони були іменними, існували у вигляді депозитних рахунків, а отже, не мали вільного обігу.

У 1995 р. було випущено українські ваучери (ПМС — приватизаційні майнові сертифікати) у паперовій формі. У 1998 р. 45,7 млн. українських громадян, що становило 87,98 % загальної кількості населення, отримали ПМС. Термін чинності ПМС неодноразово подовжувався, щоб усі громадяни використали право на свій пай у державній власності. Проте здійснити останнє

було непросто, оскільки українська ваучерна модель була спрямована на соціальні, а не економічні очікування, і суперечила конкурентним, ринковим методам приватизації. Саме це стало причиною створення нелегальної форми обігу ПМС і сприяло формуванню тіньової економіки.

Наступний етап – грошова приватизація – покликана стимулювати формування реального власника, створити вторинний ринок акцій приватизованих підприємств, що, у свою чергу, допоможе створити сприятливі умови для залучення інвестицій як вітчизняного, так і іноземного капіталу, поповнити дохідну частину бюджету країни.

4. Підприємство, фірма як основна ланка ринкової трансформації економіки країни

Підприємство в умовах ринкового господарювання є первинною ланкою економіки, самостійним господарюючим суб'єктом з правами юридичної особи і з виконанням таких видів діяльності: виробнича; науково-дослідницька і досвідно-конструкторська (тому достатньо популярною є аббревіатура НДДКР – науково-дослідницькі й дослідно-конструкторські розробки); комерційна; відтворювальна.

Метою і головним мотивом діяльності підприємства в ринковій економіці є отримання прибутку (або соціального ефекту) при ефективному використанні власних і залучених коштів.

Активи підприємства складають грошовий, виробничий і товарний капітали. Останні дві форми є реальним капіталом і становлять майно на відміну від грошової форми і так званого фіктивного капіталу в формі цінних паперів.

Організація ефективного господарювання підприємства в ринковій економіці передбачає наступні моменти:

- всебічне дослідження ринку своїх товарів за рахунок розвинутої системи маркетингу;

- чітко налагоджене постачання факторів виробництва при достатньому рівні внутрішньої організації за рахунок системи виробничого менеджменту;
- постійний контроль бюджету підприємства за рахунок досконалого фінансового менеджменту;
- розвинута робота з кадрами за рахунок системи менеджменту з персоналу;
- постійний контроль стану ліквідності, тобто спроможності своєчасно виконувати свої зобов'язання перед контрагентами за рахунок менеджменту з обліку і контролю.

Розширення активів підприємства здійснюється за рахунок довгострокових вкладень у розвиток виробництва, які називають *інвестиціями*. Інвестиції підрозділяють на валові (брутто) і чисті (нетто). Валові інвестиції є сумою амортизації і чистих інвестицій.

Організаційні форми підприємств дуже різноманітні. Особливу увагу слід приділити *малим підприємствам* з обмеженою чисельністю зайнятих, *господарським товариствам* з різною відповідальністю і *об'єднанням підприємств*.

Тема 5. ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ЇХ ЕВОЛЮЦІЯ

1. *Сутність, структура і фактори суспільного виробництва.*
2. *Ефективність виробництва та її економічні й соціальні показники.*
3. *Форми організації суспільного виробництва.*
4. *Товар і його властивості. Альтернативні теорії вартості. Закон вартості, його сутність і функції.*

1. Сутність, структура і фактори суспільного виробництва

Суспільне виробництво – процес перетворення людиною речовин природи з метою створення матеріальних і нематеріальних благ для задоволення своїх потреб.

У політекономії категорія „*виробництво*” розглядається у вузькому й широкому значенні. У вузькому значенні виробництво зводиться безпосередньо до процесу створення благ. У широкому значенні виробництво поєднує чотири фази: безпосереднє виробництво; розподіл; обмін і споживання.

Відтворення – безперервний, постійно повторюваний процес виробництва в широкому значенні.

Суспільне виробництво включає:

- *матеріальне виробництво* – виробництво матеріальних благ і надання матеріальних послуг (транспорт);
- *нематеріальне виробництво* – виробництво нематеріальних благ і надання нематеріальних послуг (освіта);

Категорії праця й виробництво не тотожні.

Праця – людський фактор виробництва, цілеспрямована діяльність людей задля створення благ.

Виробництво означає об'єднання всіх факторів (і людських, і матеріальних) у процесі створення благ.

Ключовими категоріями, що описують зміст праці, є:

- *продуктивність праці* – обсяг виробленої продукції за одиницю робочого часу;
- *інтенсивність праці* – витрати праці за одиницю часу;
- *складність праці* – відображає необхідний для виконання робіт рівень кваліфікації (освіти, досвіду) працівника;
- *важкість праці* – відображає ступінь впливу праці на стан здоров'я людини;
- *озброєність праці* – ступінь забезпеченості працівника інструментами, устаткуванням.

Ресурси виробництва – елементи, які потенційно можуть бути використані у процесі виробництва.

Фактори виробництва – елементи, що безпосередньо використовуються для виробництва благ. Тобто фактори виробництва - це "працюючі ресурси".

Наразі в економічній науці виділяють наступні фактори виробництва:

1. *Праця* – цілеспрямована діяльність людини з виробництва економічних благ.
2. *Капітал* – накопичений запас технічних і матеріальних коштів, що використовуються у процесі виробництва.
3. *Земля* – сукупність природних багатств, які використовуються у виробничому процесі.
4. *Підприємницькі здібності* – організаційна діяльність людини, яка полягає в об'єднанні й ефективному використанні інших факторів з метою виробництва благ, спрямована на одержання прибутку або морального задоволення;
5. *Наука* – людська діяльність, спрямована на отримання нових знань.
6. *Інформація* – сукупність накопичених і систематизованих знань, які можуть бути використані людиною у виробничій діяльності.
7. *Екологія* – діяльність людини, спрямована на охорону навколишнього середовища, раціональне використання й відтворення природних ресурсів.

Слід зазначити, що протягом ХХ ст. найбільш популярною була *чотирифакторна* класифікація А. Маршалла, відповідно до якої до факторів виробництва належать праця, земля, капітал і підприємницькі здібності.

Виробнича функція – функція, що відображає залежність обсягів випуску продукції від кількості витрачених факторів виробництва. Вона може бути записана у вигляді формули

$$Q = f(L, K, N, \dots, X_n),$$

де Q – обсяг випуску продукції;

L – витрати праці;

K – витрати капіталу;

N – витрати землі;

X_n – витрати інших ресурсів.

f – функція.

Виробнича функція показує, що існують різні (альтернативні) можливості використання факторів виробництва. Отже необхідно знайти таку їхню комбінацію, що дозволить максимізувати обсяг випуску продукції.

Наявність альтернативних варіантів використання факторів виробництва, а також обмеженість виробничих можливостей економічних суб'єктів через обмеженість ресурсів графічно можна відобразити за допомогою *кривої виробничих можливостей* (КПВ).

КПВ – це безліч точок, які відбивають різні можливі комбінації одночасного виробництва двох альтернативних товарів при повному використанні обмежених ресурсів (рис. 5.1).

Будь-яка точка на кривій відображає можливу комбінацію виробництва двох товарів при повному використанні наявних ресурсів (т.С на КПВ₁)

Будь-яка точка нижче кривої КПВ₁ означає неповне використання ресурсів (т. D). Точка за межами кривої відображає недосяжний через брак ресурсів обсяг виробництва двох товарів (т. E).

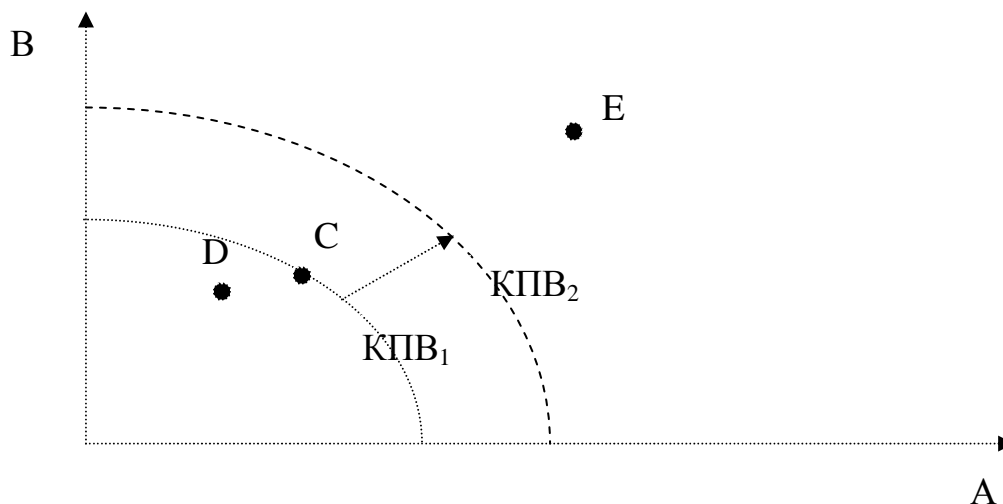

Рис. 5.1 – Крива виробничих можливостей

Економічне зростання як розширення виробничих можливостей відображається як зміщення КПВ праворуч (КПВ₁ → КПВ₂). Розширення виробничих можливостей може бути досягнуто за рахунок:

- зростання обсягів національних або імпорту іноземних ресурсів;
- більш ефективного використання наявних ресурсів.

2. Ефективність виробництва та її економічні й соціальні показники

Ефективність виробництва – відносний показник, що розраховується як співвідношення результатів і витрат.

Розрізняють *економічну й соціальну ефективність виробництва*.

Показники соціальної ефективності відображають ступінь відповідності результатів виробництва соціальним потребам як окремих індивідів, так і суспільства в цілому (ВВП і НД на душу населення; рівень життя населення, середня тривалість життя населення та ін.).

Рівень життя – ступінь забезпеченості людей матеріальними й духовними благами, необхідними для їхнього нормального існування.

Економічна ефективність - досягнення максимальних обсягів виробництва за наявних ресурсів або мінімізація витрат на виробництво певного обсягу продукції.

Показниками економічної ефективності є:

фондовіддача =	$\frac{\text{обсяг виготовленої продукції}}{\text{вартість основних фондів}}$
фондоємність =	$\frac{\text{вартість основних фондів}}{\text{обсяг виробленої продукції}}$
матеріаловіддача =	$\frac{\text{обсяг виготовленої продукції}}{\text{вартість сировини й матеріалів}}$
матеріалоємність =	$\frac{\text{вартість сировини й матеріалів}}{\text{обсяг виробленої продукції}}$
продуктивність праці =	$\frac{\text{обсяг виготовленої продукції}}{\text{витрати праці}}$
трудомісткість =	$\frac{\text{витрати праці}}{\text{обсяг виготовленої продукції}}$
капіталовіддача =	$\frac{\text{обсяг виготовленої продукції}}{\text{величина вкладеного капіталу}}$
капіталоємність =	$\frac{\text{величина вкладеного капіталу}}{\text{обсяг виробленої продукції}}$

Ефект – абсолютна величина, що відображає розмір виграшу внаслідок підвищення ефективності. Ефект також буває:

- *економічний* – матеріальна вигода від більш раціонального використання факторів виробництва;
- *соціальний* – підвищення соціальних стандартів (зростання середньої тривалості життя, рівня освіти, доходів на душу населення і так далі).

3.Форми організації суспільного виробництва

Форма суспільного виробництва – певний спосіб організації господарської діяльності.

Суспільне виробництво у своїй еволюції має три етапи організації: натуральний, товарний й безпосередньо суспільний.

Натуральне господарство – найпростіша форма організації виробництва, що домінує в докапіталістичних формаціях, за якої виробник виготовляє продукцію для свого власного споживання, а не для обміну. Його основними рисами є:

- замкнутість, відособленість і самодостатність господарських одиниць, які за рахунок власних ресурсів забезпечують себе всім необхідним;
- низькопродуктивна ручна праця при використанні примітивних засобів виробництва, нерозвиненість суспільного поділу праці;
- виготовлена продукція призначається для внутрішнього споживання, а не для обміну; продукт праці не набуває товарної форми;

Товарне господарство – форма організації суспільного виробництва, що домінує при капіталізмі, за якої продукти виробництва призначені для подальшого обміну на ринку. Його основні риси:

- відкритість і взаємозв'язок господарюючих одиниць;
- господарські зв'язки між виробниками здійснюються через обмін ресурсами й результатами виробництва;

- дія економічних законів товарного виробництва: закону вартості, законів попиту та пропозиції, закону конкуренції, законів грошового обігу й інших.

Розрізняють просте й розвинене товарне виробництво.

Просте товарне виробництво – характерне для докапіталістичних формацій, засноване на особистій праці самостійних ремісників і селян, орієнтованих на ринок, без використання найманої праці.

Розвинене товарне виробництво – властиве капіталізму, засноване на використанні найманої праці й розвинених засобів виробництва, для нього характерний глибокий поділ праці.

Безпосередньо суспільна форма виробництва – форма організації господарства, заснована на суспільній власності на засоби й результати виробництва, централізованому керуванні економікою, відсутності безпосередніх товарно-грошових відносин. Така форма виробництва, на думку марксистів, має бути властива соціалізму й комунізму.

4.Товар і його властивості. Альтернативні теорії вартості. Закон вартості, його сутність і функції

Товар – продукт праці, створений для обміну.

Товар необхідний як його виробникові, так і споживачеві, тому що має дві властивості:

- може задовольняти потреби – має *споживчу вартість*;
- може бути обмінений на інші товари – має *вартість*, що набуває форми *мінової вартості*.

Поряд з категорією «споживча вартість» використовують категорію «цінність», що підкреслює суб'єктивно-об'єктивний характер корисності для споживача.

Мінова вартість – пропорція обміну одного товару на іншій. Мінова вартість товару може бути неоднакова для різних часу й місця.

Чим же визначається пропорція обміну одного товару на інший? Яку загальну якість мають усі товари, що дозволяє порівнювати ці товари між собою? Цією якістю є те, що всі товари є продуктом праці.

Варто розрізнити працю індивідуальну і суспільно необхідну:

- *індивідуальна праця* – витрати праці окремого виробника;
- *суспільно необхідна праця* – середні, типові витрати праці в суспільстві (суспільно необхідний робочий час) на виробництво певного товару.

Саме витрати суспільно необхідної праці визначають вартість товару.

Праця має двоїстий характер. Адже працею створюється як вартість, так і споживча вартість. Тобто працю можна розглядати як:

- *конкретну працю* – сукупність конкретних професійних дій і операцій за допомогою конкретних засобів виробництва, спрямованих на виробництво товару, який має певні споживчі властивості, що дозволяють задовольняти конкретні потреби. Конкретна праця створює споживчу вартість.
- *абстрактна праця* – це сукупність зусиль людини зі створення товару (фізичних, інтелектуальних, психічних), безвідносно до конкретних форм реалізації цих зусиль. Абстрактна праця – праця взагалі – вимірюється суспільно необхідним робочим часом і створює вартість товару.

На величину вартості впливають продуктивність та інтенсивність праці:

- зміна продуктивності праці – призводить до зміни вартості одиниці виробленої продукції, але не змінює загальної вартості товарної маси;
- зміна інтенсивності праці - означає зміну витрат праці на одиницю часу, призводить до зміни загальної вартості виробленої за період часу товарної маси при незмінній вартості одиниці продукції.

Погляди економістів на вартість можна розбити на дві групи:

- теорії об'єктивної вартості – з акцентом на витрати виробництва;
- теорії суб'єктивної корисності – з акцентом на здатність товарів задовольняти потреби.

Теорії об'єктивної вартості:

1. Теорія трудової вартості – розкрита в роботах представників школи класичної політекономії А. Сміта, Д. Рикардо й ін., а також у роботах К. Маркса і його послідовників. Відповідно до цієї теорії, саме витрати праці на виробництво товарів визначають їхню вартість.
2. Теорія трьох факторів виробництва - обгрунтована в роботах Ж.-Б. Сея. Її суть полягає в тому, що вартість створюється не тільки працею, але й іншими факторами виробництва: землею й капіталом. Кожен із власників факторів виробництва має право на доход відповідно до внеску у виробництво.
3. Інституціональні теорії – відзначають, що основним джерелом будь-якої вартості є інформація, а не фізичні або психічні зусилля працівників.

Теорії суб'єктивної корисності:

1. Теорія граничної корисності У. Джевонса, К. Менгера, Ф. Візера й ін. – благо тим цінніше, чим більш інтенсивною є потреба в ньому й чим більш рідким воно є, іншими словами – чим вище гранична корисність останньої спожитої одиниці блага.
2. Неокласична теорія (починаючи з робіт А. Маршалла) поєднує теорію граничної корисності й теорію факторів виробництва. Відповідно до цієї теорії, ціна залежить як від попиту (яка визначається цінністю блага), так і від пропозиції (яке визначається витратами виробництва). Цей підхід поділяв також український учений М. Туган-Барановський.

Закон вартості: виробництво й обмін товарів здійснюються на основі їхньої вартості, тобто здійснюється обмін еквівалентів – товарів із рівною вартістю.

Функції закону вартості:

- *регулює пропорції суспільного виробництва* – на основі закону вартості відбувається перерозподіл ресурсів між різними сферами виробництва;

- *стимулює розвиток продуктивних сил* – необхідність вижити в умовах конкуренції змушує виробників знижувати вартість за рахунок впровадження нових технологій;
- *диференціює товаровиробників* – тому що товарообмін визначається середніми витрати праці, то виробники, індивідуальні витрати праці яких нижче суспільно необхідних, одержують можливість до збагачення, і навпаки.

У класичному виді цей закон діє тільки в умовах вільної конкуренції, тобто діяв лише до останньої третини ХІХ в. Однак і сьогодні його прояви у країнах з ринковою економікою досить відчутні.

Тема 6. ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ

1. *Сутність і функції грошей. Концепції виникнення грошей.*
2. *Закони грошового обігу.*
3. *Грошова система.*
4. *Інфляція: сутність, види, наслідки.*

1. Сутність і функції грошей. Концепції виникнення грошей

Гроші – найважливіший елемент ринкової економіки й одна з основних економічних категорій. Однак, єдиного визначення грошей ще не існує. Нижче розглянемо деякі з них.

Гроші – все те, що виконує функції грошей. Функціями грошей є:

- 1) функція міри вартості – гроші є загальним еквівалентом, тобто за допомогою грошей вимірюється вартість усіх інших товарів. Грошове вираження вартості називається *ціною*;
- 2) функція засобу обігу – гроші є посередниками в обміні товарами, вони обслуговують і полегшують обіг товарів;
- 3) функція засобу платежу – гроші виконують у випадку, якщо процес отримання товару або послуги і процес їх оплати не співпадають у часі

(продаж в кредит, сплата авансом, сплата комунальних послуг і так далі). У результаті виконання цієї функції виникли кредитні гроші: векселі, чеки, банкноти;

- 4) функція засобу нагромадження – гроші виконують у разі формування заощаджень, при цьому гроші тимчасово вибувають з обігу і припиняють виконання функцій засобу обігу і платежу. При цьому важливо, щоб гроші мали якість збереження вартості. Тому повністю цю функцію можуть виконувати лише гроші, несхильні до знецінення (золото, срібло та ін.);
- 5) функція світових грошей – гроші обслуговують міжнародні відносини, тобто виконують розглянуті вище функції на загальносвітовому рівні (золото, долар США, євро, йена, СПЗ (спеціальні права запозичення, що емітуються МВФ)).

Перехід від натурального до товарного виробництва зумовлює необхідність виникнення грошей.

Існують різні концепції виникнення грошей, основними з яких є:

1. Раціоналістична (П. Самуельсон, Дж. Гелбрейт) – згідно з якою, гроші виникли в результаті домовленості між людьми про введення їх як засобу для обміну товарів. Різновидом цієї теорії є державна теорія, відповідно до якої гроші виникли в результаті рішення органів державної влади.
2. Еволюційна (А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс) – згідно з якою, гроші виникли незалежно від волі людей в результаті розвитку суспільного поділу праці, товарного виробництва і обміну.

Так, відповідно до еволюційної теорії, гроші виникли в результаті еволюції форм вартості товарів:

1. *Проста (випадкова)* – характерна для періоду, коли обмінні операції мали одиничний, випадковий характер, при цьому один товар безпосередньо

обмінювався на іншій. Просту форму вартості можна записати у вигляді формули

$$1 \text{ товар А} = x \text{ товару В.}$$

Вартість товару А виражена в товарі В, отже товар А знаходиться у відносній формі вартості, а товар В – у еквівалентній.

2. *Повна (розгорнута)* – характерна для періоду, коли ремесло виділилося в самостійну галузь, а обмін набув систематичного характеру. При повній формі вартість певного товару виражається не в одному товарі випадково, а у групі товарів постійно і систематично. Це можна записати у вигляді формули

$$1 \text{ товар А} = \left\{ \begin{array}{l} \text{у товару В} \\ \text{m товару С} \\ \text{і т. Д.} \end{array} \right.$$

3. *Загальна* – за якої вартість усіх товарів виражається в одному товарі, який виконує роль еквівалента. У різні періоди у різних народів такими товарами-еквівалентами були: худоба, зерно, хутро, чай, сіль тощо. У вигляді формули загальна форма вартості може бути представлена наступним чином

$$\left. \begin{array}{l} \text{у товару В} \\ \text{m товару С} \\ \text{і т.д.} \end{array} \right\} = x \text{ товару А}$$

4. *Грошова* – з'являється тоді, коли вартість усіх товарів починають вимірювати в золоті або сріблї. Це можна представити формулою

$$\left. \begin{array}{l} \text{у товару В} \\ \text{m товару С} \\ \text{і так далі.} \end{array} \right\} = x \text{ грамів золота (срібло)}$$

Таким чином, одержуємо ще одне визначення грошей: *гроші* – особливий товар, що виступає як загальний еквівалент і є посередником в обміні товарами.

3. Закони грошового обігу

Грошовий обіг – рух грошей, який обслуговує купівлю-продаж товарів і нетоварні платежі.

Виділяють готівковий і безготівковий грошовий обіг.

До готівки відносяться монети, банкноти і казначейські білети.

Безготівковими грошима є чеки, векселі, платіжні доручення, банківські кредитні картки, державні цінні папери та інше.

Грошова маса – сукупність всіх готівкових і безготівкових грошових коштів в державі.

Грошову масу можна представити як сукупність:

- активних грошей – які постійно використовуються в готівковому і безготівковому обороті);
- пасивних грошей або «квазі-грошей» – які лише потенційно за певних умов можуть бути використані як гроші в процесі обігу).

Залежно від ступеня ліквідності, грошова маса може бути представлена різними грошовими агрегатами.

Склад і кількість грошових агрегатів розрізняють за країнами. Так, з 1993 р. в Україні передбачені такі грошові агрегати:

M_0 = готівка за межами банківських установ.

M_1 = M_0 + кошти на поточних рахунках і депозитах.

M_2 = M_1 + термінові депозити і валютні заощадження.

M_3 = M_2 + кошти клієнтів за трастовими операціями банків.

M_1 – активні гроші. Пасивні гроші – різниця M_3 і M_1 .

Ліквідність – здатність активів швидко і без втрат бути обмінаними на готівку.

Закони грошового обігу – закони, що відображають об'єктивні, стійкі, істотні зв'язки між кількістю грошей в обігу, товарною масою, рівнем цін і швидкістю обігу грошей.

Закони грошового обігу можна представити аналітично наступним чином:

1) в умовах нерозвинених кредитних відносин використовують формулу:

$$M = \frac{Q \cdot P}{V},$$

де M – грошова маса,
 Q – кількість товарів,
 P – ціни товарів,
 V – швидкість обігу грошей.

2) з розвитком кредитних відносин ця формула видозмінюється:

$$M = \frac{Q \cdot P - K + B - ВП}{V},$$

де K – сума товарів, проданих в кредит,
 B – сума повернених кредитів,
 $ВП$ – взаємопогашені платежі (взаємозалік).

Згідно з цією формулою, при стабільній швидкості обігу грошей і незмінному обсязі товарної маси збільшення грошей в обігу неминуче приведе до інфляції.

3. Грошова система

Грошова система – форма організації грошового обігу в країні, що склалася історично і закріплена законодавчо.

Грошова система складається з наступних елементів:

- 1) правові основи грошового обігу;
- 2) назва національної грошової одиниці;
- 3) вид грошових знаків і характер їх забезпечення;
- 4) порядок емісії і вилучення з обігу національних грошових знаків;
- 5) порядок готівкового і безготівкового грошового обігу;
- 6) встановлення курсу національної валюти і порядок її обміну на іноземну;
- 7) державні фінансові інститути, що регулюють грошовий обіг у країні.

Можна виділити два основні типи грошових систем: металеву (історично представлену біметалізмом і монометалізмом) і паперово-кредитну.

Біметалізм – грошова система, в якій роль загального еквівалента виконували срібні й золоті гроші.

Монометалізм – більш пізня грошова система, за якої роль загального еквівалента виконує один благородний метал (частіш за все золото).

Вперше золотий монометалізм був впроваджений в Англії (1816 р.)

Золотий монометалізм представлений чотирма різновидами, що історично змінювали одна іншу: золотомонетний стандарт, золотозлитковий стандарт, золотодевізний стандарт, золотодоларовий стандарт.

У системі золотого монометалізму гроші або безпосередньо виготовлялися із золота, або у той чи інший спосіб гарантувалася можливість їх обміну на золото.

У 1971 р. система золотодоларового стандарту фактично припинила своє існування, оскільки США припинили обмін долара на золото.

І тільки в 1976 р. на Міжнародній конференції на Ямайці члени МВФ оголосили про перехід до якісно нової валютної системи – **паперово-кредитної**. Система почала діяти з 1978 р. У цій системі функціонують паперові і кредитні гроші, що не мають золотого вмісту.

Кредитні гроші виникають у результаті виконання грошима функції засобу платежу і відображають зобов'язання боржника перед кредитором (вексель, банкнота, чек, кредитна картка, електронні гроші).

Паперові гроші спочатку виконують функцію засобу обігу, емітуються державою і є грошима, оскільки у країні їх використання має обов'язковий, примусовий характер. В Україні випуск паперових грошей вперше почали здійснювати у 1762 році.

4.Інфляція: сутність, види, наслідки

Інфляція – стійке зростання рівня цін на товари і послуги (знецінення грошей, зниження їх купівельної спроможності), викликане диспропорціями в суспільному виробництві і порушенням законів грошового обігу.

Види інфляції:

1. *За темпами зростання цін:*
 - повзуча (інертна), з темпами зростання до 10% на рік;
 - галопуюча з темпами до 200% на рік;
 - гіперінфляція понад 200% на рік;
2. *Залежно від переважаючого впливу чинників:*
 - інфляція попиту – викликана надлишковим платоспроможним попитом порівняно з пропозицією товарів і послуг на ринку;
 - інфляція пропозиції – пов'язана з підвищенням цін на ресурси, частіше за все заробітної платні, цін на енергоносії та інше;
3. *За місцем виникнення:*
 - внутрішня – виникає в результаті дії чинників, породжених усередині країни;
 - зовнішня (імпортована) – викликана змінами в інших країнах;
4. *За співвідношенням темпів зростання цін на товари:*
 - збалансована – ціни на товари і послуги зростають рівномірно;
 - незбалансована – темпи зростання цін на товари і послуги різні, на деякі з них ціни можуть навіть знижуватися;
5. *За характером прояву:*
 - відкрита – виявляється через підвищення цін;
 - прихована – виявляється через дефіцит, зниження якості товарів і послуг при незмінних цінах;
6. *За ступенем прогнозування:* очікувана і неочікувана.

Економічні наслідки інфляції:

1. Інфляція руйнує господарські зв'язки, посилює диспропорції в економіці.
2. Знижуються обсяги виробництва і інвестицій, оскільки капітали переливаються з виробництва до сфери обігу або за кордон.
3. Порушується нормальне функціонування кредитно-грошової системи.
4. Товарно-грошові відносини поступаються місцем бартерним.

5. Інфляція викликає зменшення іноземних інвестицій і зниження міжнародної довіри до країни.

Соціальні наслідки інфляції:

1. Рівень життя населення знижується, якщо зростання цін випереджає зростання доходів.
2. Грошові заощадження населення знецінюються.
3. Інфляція знижує обсяг виробництва і інвестицій, чим викликає зростання безробіття.
4. Зумовлює поглиблення розриву між багатими і бідними, викликаючи тим самим соціальну і політичну нестабільність у суспільстві.

Слід зазначити, що негативний вплив на економіку зумовлює значна інфляція. Помірна ж інфляція (3-5 % на рік) може спричинити *позитивний* вплив на динаміку обсягу національного виробництва. При цьому стимулюються сукупні витрати, зростають доходи виробників кінцевих товарів.

Таким чином, для нормального розвитку економіки необхідно, щоб інфляція була керованою, а держава має проводити активну політику регулювання інфляційних процесів.

Тема 7. РИНКОВА ЕКОНОМІКА: СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ І СТРУКТУРА. СУБ'ЄКТИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1. *Ринкове господарство. Риси, структура і функції ринку.*
2. *Основні суб'єкти ринкової економіки.*
3. *Держава як суб'єкт ринкового господарства.*
4. *Попит і пропозиція як елементи ринку.*

1.Ринкове господарство. Риси, структура і функції ринку

Ринкове господарство – невід'ємний елемент товарного виробництва; це середовище, у рамках і за допомогою якого реалізуються закони товарного виробництва.

У науковій літературі поняття «ринкове господарство», «ринок», «ринкова економіка» нерідко розглядають як тотожні.

Ринок – сукупність економічних відносин з приводу обміну факторами і результатами виробництва на основі широкого використання різноманітних форм власності, товарно-грошових і фінансово-кредитних механізмів.

Ринкове господарство базується на конкуренції між економічними суб'єктами, на їх прагненні максимізувати власні вигоди.

Основними рисами сучасного ринку є:

- конкуренція;
- автономність прийняття і реалізації рішень економічними суб'єктами;
- здатність ресурсів переходити з однієї сфери економіки до іншої;
- наявність у економічних суб'єктів інформації стосовно стану ринку;
- поглиблення міжнародного поділу праці і посилення взаємозв'язків між країнами.

Ринок є комплексною системою, що складається з безлічі елементів. Структуру ринку можна розглядати по-різному, поклавши в основу його розподілу на складові частини різні критерії:

1. За об'єктами обміну:

- ринок ресурсів (який, у свою чергу, поділяють на ринок праці, ринок капіталу, ринок землі);
- товарний ринок (який складається з ринку споживчих товарів і ринку послуг);
- фінансовий ринок (який представлений ринками грошей, цінних паперів і валюти).

2. За ступенем конкуренції:

- вільний (поліполістичний) ринок – багато продавців і покупців, товари однорідні, вхід і вихід на ринок вільний, інформація про ринок доступна;

- монополістична конкуренція – відносно велика кількість продавців, багато покупців, товари диференційовані, вхід і вихід на ринок вільний;
- монополізований ринок (олігополія, монополія) – один або незначна кількість продавців, багато покупців, доступ на ринок і до інформації обмежені;
- регульований – у разі обмеження державою економічної свободи окремих суб'єктів господарювання.

3. За ступенем легальності:

- легальний (діє відповідно до законодавства);
- тіньовий (пов'язаний із повним або частковим приховуванням обсягів діяльності з метою ухиляння від сплати податків або у зв'язку із здійсненням видів діяльності, заборонених законом);

4. За територіальною ознакою: місцевий; регіональний; національний; світовий.

Ринок виконує низку *функцій*, найважливіші з яких:

- 1) *Регулююча* – ринок регулює процеси виробництва, обміну, розподілу і споживання;
- 2) *Стимулююча* – через конкуренцію ринок спонукає виробників раціонально використовувати ресурси, підвищувати якість продукції, стимулює НТП;
- 3) *Розподільча* – на ринку відбувається продаж факторів і результатів виробництва, а також визначається їх ціна, отже, саме ринок визначає розміри доходів економічних суб'єктів;
- 4) *Санаційна* – у результаті конкуренції виживають лише найефективніші економічні суб'єкти;
- 5) *Інформаційна* – через ціни ринок сигналізує економічним суб'єктам, які товари або послуги вигідно виробляти й купувати;
- 6) *Інтеграційна* – через систему ринкових відносин відбувається об'єднання економічних суб'єктів в єдину систему, як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Протягом свого існування ринок пройшов декілька етапів. Перший етап – *класичний вільний ринок* – існував до 70-х років XIX ст. Протягом цього періоду переважала вільна конкуренція, «дикі закони ринку», при мінімальному державному втручанні (державна в основному опікувалася своєчасністю і повнотою сплати податків).

Другий етап (остання третина XIX ст.– перша половина XX ст.) – *регульований ринок* – пов'язаний з розвитком і посиленням влади монополій, що призвело до значних економічних диспропорцій і спричинило необхідність державного втручання у сфері захисту конкуренції і обмеження монополізму.

Третій етап (з середини XX ст. і до теперішнього часу) – *соціально орієнтований ринок* – пов'язаний з посиленням ролі держави в соціальній сфері.

2. Основні суб'єкти ринкової економіки

Основними *суб'єктами* ринкової економіки є: домогосподарства, фірми (підприємці) і держава. Кожний з суб'єктів відіграє особливу роль у ринковій економіці, виконуючи свої специфічні функції.

Функції домогосподарств:

- є власниками економічних ресурсів, пропонують їх на ринку, одержують доходи від їх реалізації;
- отримані від продажу ресурсів доходи використовують для придбання споживчих товарів і послуг;

Функції фірм:

- купують ресурси;
- виробляють товари і послуги й пропонують їх усім економічним суб'єктам: домогосподарствам, фірмам, державі;
- здійснюють інвестиції.

Функції держави:

- регулює економічні процеси;

- купує товари й послуги у фірм і ресурси у домогосподарств, а також пропонує товари і послуги (у тому числі суспільні блага), вироблені в державному секторі економіки.

3. Держава як суб'єкт ринкового господарства

Завдання держави в ринковій економіці зумовлені наявністю проблем, які ринок не може вирішити самостійно. Проте в тих сферах, де ринковий механізм ефективний, державне втручання має бути суворо обмеженим.

До переваг ринкової економіки відносять:

1. Ефективне використання ресурсів.
2. Високу якість вироблюваних товарів і послуг.
3. Розвиток науки і техніки.
4. Практично повну відповідність пропозиції товарів попиту на них.
5. Швидку адаптацію до зміни ситуації на ринку.
6. Наявність матеріальних стимулів високоефективної праці.

Недоліками ринкової економіки є:

1. Ринок самостійно не може подолати процеси монополізації і викликані цим проблеми.
2. Циклічність розвитку економіки.
3. З інфляцією і безробіттям ринок не може впоратися швидко і з мінімальними втратами.
4. Відсутність стимулів вирішення екологічних проблем.
5. Значна соціальна нерівність.
6. Відсутність стимулів виробництва суспільно необхідних благ, якщо за них не готові платити.
7. Виробництво благ, що шкодять як суспільству в цілому, так і окремим його індивідам, якщо на них є платоспроможний попит (наркотики, алкоголь, тютюнові вироби, зброя).

Таким чином, завдання держави визначаються недосконалістю ринкового механізму. *Завдання держави в умовах ринкової економіки:*

- створення нормативної бази функціонування ринку;
- організація грошового обігу;
- захист конкуренції і обмеження влади монополій;
- виробництво суспільних благ (освіта, охорона здоров'я, наука, культура, спорт, будівництво доріг, гребель, мостів і т.д.);
- компенсація зовнішніх ефектів (екстерналій), у тому числі вирішення екологічних проблем;
- антициклічне регулювання, боротьба з інфляцією і безробіттям;
- соціальний захист населення, зниження розриву в доходах багатих і бідних;
- реалізація національних інтересів у світовій економіці.

Зовнішні ефекти (екстерналії) – витрати або вигоди, пов'язані з виробництвом і споживанням благ, тих суб'єктів, які не є безпосередніми учасниками певної ринкової угоди. Екстерналії можуть бути *позитивними* і *негативними*.

4. Попит і пропозиція як елементи ринку

Одним з визначень ринку є наступне: *ринок* – це місце, де зустрічаються продавці і покупці. При цьому покупці пред'являють попит на товар, а продавці реалізують пропозицію товару.

Попит (D) – кількість товару, яку можуть і хочуть придбати покупці за різними цінами в певний період часу.

Закон попиту: за інших рівних умов, чим вища ціна товару, тим нижча величина попиту на нього.

Цю зворотну залежність між ціною і величиною попиту можна зобразити графічно у вигляді *кривої попиту* (рис. 7.1).

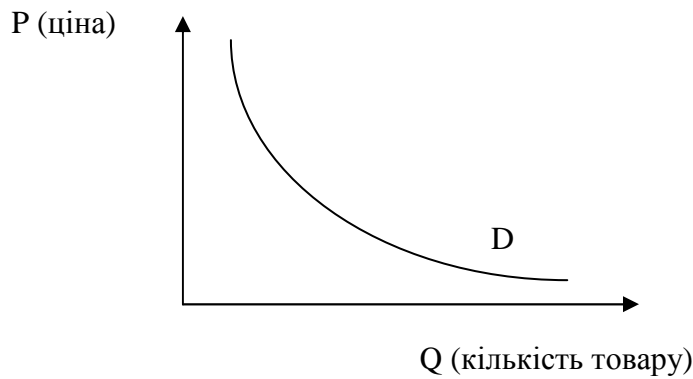

Рис. 7.1 – Крива попиту.

Крім ціни на товар, на попит впливають і інші чинники, що називають *неціновими детермінантами*:

- величина доходів споживачів;
- ціни на супутні товари або товари-замінники;
- кількість споживачів на ринку;
- мода, переваги і смаки споживачів;
- очікування покупців;
- податки та субсидії, що впливають на доходи споживачів або ціни на товари, інші чинники.

Пропозиція (S) – кількість товару, яка призначена для продажу на ринку за різними цінами в певний період часу.

Закон пропозиції: за інших рівних умов, чим вища ціна товару, тим вища величина його пропозиції.

Графічно закон пропозиції можна представити у вигляді кривої пропозиції (рис. 7.2).

Крім ціни на товар, його пропозиція визначається ще низкою чинників, що називають *неціновими детермінантами*:

- ціни на ресурси;
- технології, що застосовують;
- податки і субсидії для виробників;
- кількість виробників (продавців) на ринку;
- очікування виробників і продавців;
- інші чинники.

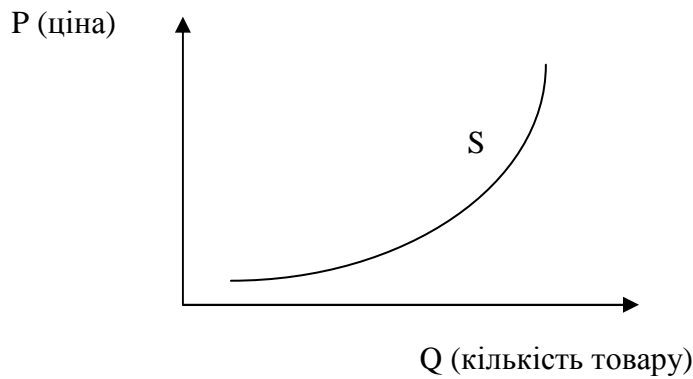

Рис. 7.2 – Крива пропозиції.

Співвідношення величин попиту і пропозиції при певній ціні називається *кон'юнктурою* ринку. Ринкова кон'юнктура представлена трьома формами: ринкова рівновага, дефіцит і надлишок товару (надвиробництво).

Ринкова рівновага – ситуація на ринку, коли встановлюється така ціна на товар, за якої попит і пропозиція на нього рівні. Графічно ринкова рівновага (рис. 7.3) – точка перетину кривих попиту і пропозиції (т. E), у якій встановлюється рівноважна ціна (P_E) і рівноважний обсяг товару (Q_E).

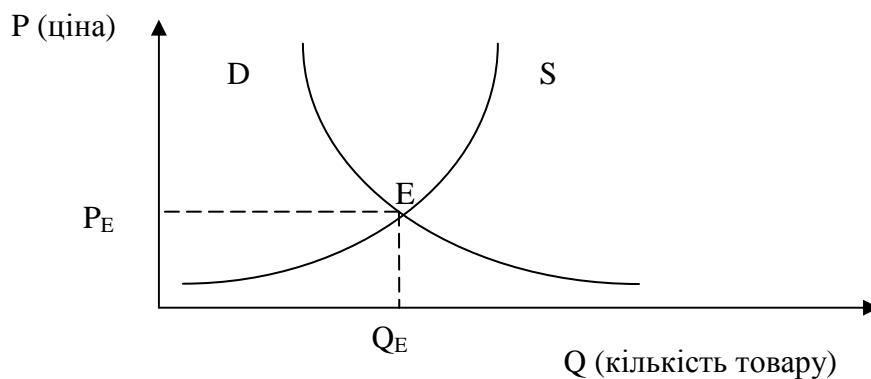

Рис. 7.3 – Ринкова рівновага.

Еластичність – це ступінь зміни однієї величини під впливом зміни іншої.

Виділяють:

- 1) *еластичність попиту за ціною* – це відносна (процентна) зміна його величини при зміні ціни на одиницю (один відсоток) продукції.

Формалізовано це виражається так:

а) еластичність у точці на кривій попиту:

$$E = \left| \frac{Q_2 - Q_1}{Q_1} \div \frac{P_2 - P_1}{P_1} \right| = \left| \frac{\Delta Q}{\Delta P} \times \frac{P_1}{Q_1} \right|,$$

б) дугова еластичність (для відрізка кривої попиту):

$$E = \left| \frac{Q_2 - Q_1}{P_2 - P_1} \times \frac{P_2 + P_1}{Q_2 + Q_1} \right|.$$

Відповідно до цього, попит буває:

- нееластичний – знижується менше, ніж на 1% при однопроцентному зростанні ціни на продукцію ($E < 1$); характерний для дешевих товарів, товарів, які не мають близьких заміників тощо;
 - абсолютно нееластичний – його величина лишається незмінною при будь-яких змінах ціни товару (попит на лікарські засоби, необхідні для підтримання життєдіяльності людини);
 - еластичний – знижується більше, ніж на 1% при однопроцентному зростанні ціни на товар ($E > 1$); характерний для товарів розкоші та для товарів, які мають багато близьких заміників;
 - абсолютно еластичний попит – знижується практично до 0 при незначному підвищенні ціни та навпаки – зростає до нескінченності при зниженні ціни;
- 2) *перехресна еластичність* – пов'язана з існуванням сполучених (взаємопов'язаних) товарів:

$$E = \frac{Q_{y2} - Q_{y1}}{P_{x2} - P_{x1}} \times \frac{P_{x2} + P_{x1}}{Q_{y2} + Q_{y1}}.$$

Якщо $E > 0$, то товари є субститутами (взаємозамінними); а якщо $E < 0$, тоді товари є комплементами (взаємодоповнюючими);

3) *еластичність попиту за доходом* – характеризує ступінь реакції споживача на придбання товару залежно від зміни величини доходу:

$$E = \frac{Q_2 - Q_1}{I_2 - I_1} \times \frac{I_2 + I_1}{Q_2 + Q_1}, \text{ де}$$

I – дохід споживача.

Якщо $E < 0$, то даний товар є товаром низької якості; якщо $0 < E < 1$, то товар можна вважати нормальним, а якщо ж $E > 1$ – товар є високоякісним, тобто при зростанні доходу попит на нього збільшується.

4) *еластичність пропозиції* характеризує зміну величини пропозиції товару при однопроцентній зміні ринкової ціни на нього:

$$E = \frac{Q_2 - Q_1}{P_2 - P_1} \times \frac{P_2 + P_1}{Q_2 + Q_1} .$$

В умовах миттєвого ринкового періоду пропозиція є абсолютно нееластичною ($E=0$).

Для короткострокового періоду часу пропозиція більш еластична. Це обумовлене тим, що підвищення попиту призводить не тільки до зростання цін, а й збільшення обсягу виробництва, оскільки фірми встигають змінити певні фактори виробництва відповідно до попиту.

Для довгострокового періоду пропозиція практично є абсолютно еластичною, тому збільшення попиту призводить до значного зростання пропозиції при постійних цінах або несуттєвому збільшенні цін.

Тема 8. КАПІТАЛ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ І ФАКТОР ВИРОБНИЦТВА. ОБОРОТ КАПІТАЛУ. ІНФРАСТРУКТУРА РИНКУ І КАПІТАЛ СФЕРИ ОБІГУ

1. *Капітал як економічна категорія товарного виробництва.*
2. *Витрати виробництва: сутність і класифікація.*
3. *Економічна природа прибутку.*
4. *Кругооборот і оборот промислового капіталу.*
5. *Амортизація і відтворювання основного капіталу.*
6. *Особливості функціонування торгового і позичкового капіталу.*
7. *Інфраструктура ринку.*

1. Капітал як економічна категорія товарного виробництва

Капітал – одна з найважливіших економічних категорій.

Існує декілька підходів до визначення сутності капіталу, серед них можна виділити наступні:

1. *Предметно-функціональний підхід* – капітал розглядається як один з чинників виробництва, що приносить його власнику відповідний дохід. Капітал за своєю сутністю є накопиченою працею.
2. *Соціально-економічний підхід* – згідно з цим підходом, капітал розглядається як самозростаюча вартість, тобто вартість, яка в процесі свого руху приносить додаткову вартість.
3. *Грошовий підхід* – передбачає розгляд капіталу як фінансового ресурсу, що приносить своєму власнику дохід у вигляді відсотку.
4. *Інвестиційний підхід* – капітал трактується як вкладення, що приносить дохід.

Об'єднавши ці підходи, можна зробити висновок, що *капітал* – це самозростаюча авансована вартість; вкладення, які дають можливість отримати дохід.

Капітал представлений різними формами, класифікувати які можна за декількома ознаками (рис. 8.1).

Капіталовкладення можуть здійснюватися як за рахунок власних коштів особи, яка реалізує проект, так і за рахунок коштів, що належать іншим особам. Відповідно до цього, капітал поділяють на власний і залучений.

Залежно від здатності капіталу створювати додану вартість, його поділяють на:

- постійний – вкладення в засоби виробництва, які не створюють доданої вартості;
- змінний – вкладення в оплату робочої сили, що є джерелом доданої вартості, оскільки вартість продукту, який створює працівник, перевищує розмір оплати його праці.

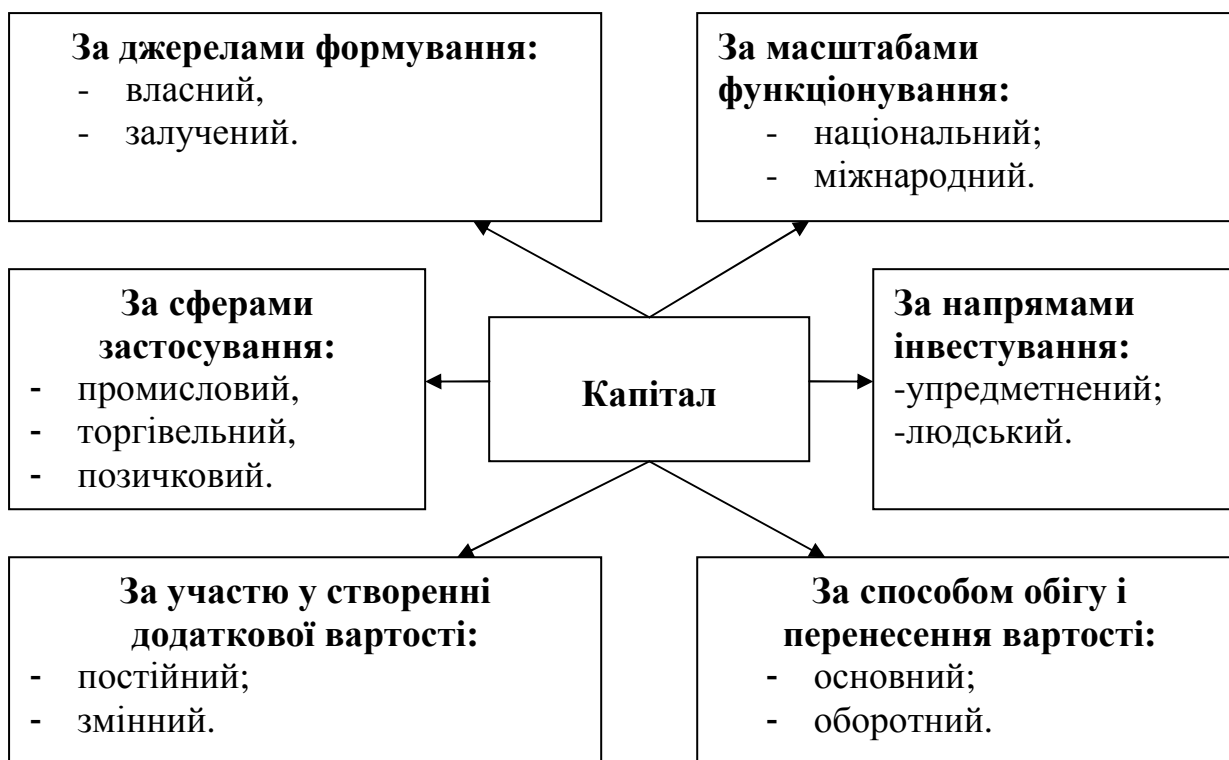

Рис. 8.1 – Класифікація форм капіталу.

Національний капітал функціонує в межах однієї країни, міжнародний – перетікає через національні кордони.

Інші форми капіталу детально будуть розглянуті нижче.

2.Витрати виробництва: сутність і класифікація

Промисловий капітал – вкладення у сферу промислового виробництва. Рух авансованого промислового капіталу реалізується у формі витрат виробництва.

Витрати виробництва – вартість економічних ресурсів, витрачених у процесі виробництва продукції. Витрати бувають:

- *Зовнішні (явні)* – витрати на оплату економічних ресурсів, що не належать власникам фірми.
- *Внутрішні (неявні)* – витрати на оплату економічних ресурсів, що належать власникам фірми; інакше кажучи, це дохід власників, який вони могли б отримати від найвигіднішого альтернативного використання ресурсів, що належать їм.

Існують два підходи до розуміння природи витрат фірми.

1. *Бухгалтерський підхід* припускає облік тільки зовнішніх (явних) витрат, тобто тих, які відображені в бухгалтерській документації. Тому їх ще називають *бухгалтерськими* витратами.
2. *Економічний* – передбачає облік як зовнішніх, так і внутрішніх витрат, Тому їх сума називається економічними витратами.

Через обмеженість економічні ресурси можна використовувати по-різному.

У результаті того, що ми вибираємо один напрям використання, ми втрачаємо можливості, пов'язані з їх альтернативним використанням. Найвигідніша з втрачених можливостей визначає величину *альтернативної вартості (альтернативних витрат)* використання ресурсів у вибраному напрямі.

Витрати фірми прийнято розглядати в короткостроковому і довгостроковому періоді. Це пов'язано з тим, що в довгостроковому періоді величина всіх витрат може змінюватися. У короткостроковому ж періоді, величина одних витрат може варіюватися, а інших – залишається незмінною.

У короткостроковому періоді витрати представлені наступними видами:

1. *Постійні витрати (FC)* – витрати, величина яких не залежить від обсягів виробництва (орендна плата, плата за опалювання, рекламу і т.п.).
2. *Змінні витрати (VC)* – витрати, величина яких зростає із збільшенням обсягу виробництва (витрати на придбання сировини, матеріалів, електроенергії і т.п.).
3. *Загальні (сукупні, валові) витрати (TC)* – сума постійних і змінних витрат фірми ($TC = FC + VC$).

Графічно витрати можна зобразити наступним чином (рис. 8.2):

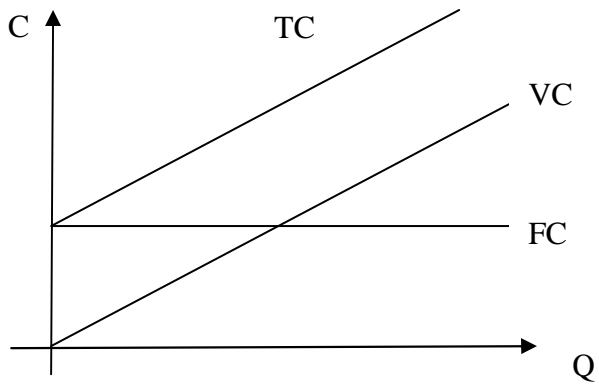

Рис. 8.2 – Витрати фірми.

4. *Середні витрати* – середня величина витрат на виробництво одиниці продукції (рис. 7.3.)

- $ATC = TC / Q$,
- $AFC = FC / Q$,
- $AVC = VC / Q$, де Q – обсяг виробництва.

5. *Граничні витрати* – величина, на яку слід збільшити витрати, щоб виробити ще одну (додаткову) одиницю продукції

- $MC = \Delta TC / \Delta Q$,
- $MC = \Delta VC / \Delta Q$.
-

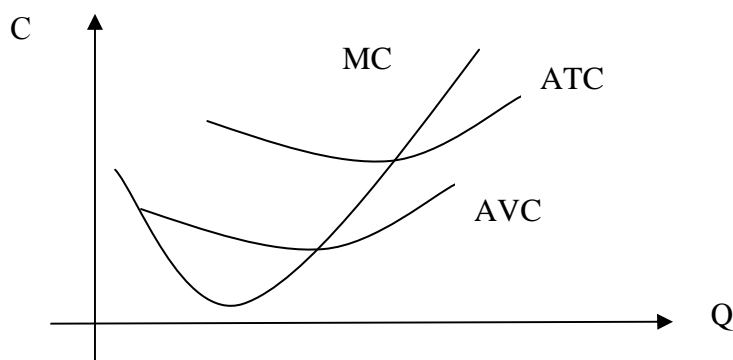

Рис. 8.3 – Середні та граничні витрати.

3.Економічна природа прибутку

Питання стосовно того, що таке прибуток і що є його джерелом, хвилювали вчених-економістів протягом багатьох століть. Можна виділити наступні підходи до визначення сутності й джерел прибутку:

- меркантилісти вважали, що джерелом прибутку є зовнішня торгівля, тобто виникає вона у сфері обігу;
- А. Сміт вважав прибуток доходом власника капіталу;
- Д. Рікардо розглядав прибуток як дохід власника капіталу, як частину новоствореного продукту за вирахуванням заробітної плати і ренти;
- Дж.С. Мілль вважав, що прибуток – це винагорода підприємця за втримання від споживання;
- К. Маркс вважав, що прибуток – це частина новоствореної найманими працівниками вартості, яку привласнює капіталіст, тобто прибуток – це результат експлуатації найманих працівників;
- Сучасні економісти розглядають прибуток як дохід власника підприємницьких здібностей, тобто як плату за ініціативу, новаторство, управлінський талант; ризик.
- Величину прибутку (Pt) можна визначити за формулою

$$Pt = TR - TC,$$

де TR – виручка від реалізації (валовий дохід); TC – загальні витрати.

До визначення величини прибутку також існує два підходи, відповідно до чого виділяють:

- 1) бухгалтерський прибуток, який розраховується за формулою:

$$\text{Бухгалтерський прибуток} = TR - \text{Зовнішні витрати (явні)}$$

- 2) економічний прибуток, формула розрахунку якого наступна:

$$\text{Економічний прибуток} = TR - \text{Зовнішні витрати (явні)} - \text{Внутрішні витрати}$$

Внутрішні витрати включають величину нормального прибутку.

Нормальний прибуток – середній, звичайний для країни (регіону, галузі) дохід власника капіталу або підприємницьких здібностей. Якщо підприємець

одержує прибуток, нижче нормального, то це змушує його покинути таку сферу діяльності.

Якщо ж прибуток, одержаний підприємцем, перевищує нормальний, то вважається, що він отримує ще й економічний прибуток (надприбуток).

Для оцінки прибутку використовують наступні показники:

1. *Маса прибутку (П)* – абсолютний розмір прибутку в грошовому вираженні.
2. *Норма прибутку (П')* – відносний показник, що дозволяє оцінити ефективність функціонування авансованого капіталу; розраховують за формулою

$$П' = \frac{П}{К} \cdot 100\%$$

де K – величина авансованого капіталу,

$П$ – маса прибутку.

4.Кругооборот і оборот промислового капіталу

Промисловий капітал – капітал, що функціонує у сфері виробництва.

Кругооборот промислового капіталу – безперервний рух капіталу за трьома стадіями з послідовною зміною його форм і поверненням до первинної форми, зазвичай, у збільшеному розмірі.

Стадії кругообороту промислового капіталу:

1. Придбання засобів виробництва (ЗВ) і робочої сили (РС) – при цьому капітал переходить з грошової форми (Г) у товарну (Т).
2. Виробництво товарів з факторів виробництва – капітал знаходиться у виробничій формі (В).
3. Продаж виробленої продукції – при цьому капітал переходить з товарної форми (Т') у грошову (Г'), при цьому величина капіталу на третій стадії найчастіше перевищує його величину на першій стадії, що відображається за допомогою символу «'».

Таким чином, кругооборот промислового капіталу можна виразити формулою

$$\Gamma - \Gamma \text{ (ЗВ, РС) ... В... } \Gamma' - \Gamma'.$$

Оборот капіталу – кругооборот капіталу, що безперервно повторюється, у ході якого авансований капітал повністю повертаються до своєї первинну форму.

Показники швидкості обороту капіталу:

- *тривалість одного обороту капіталу (O)* – період часу, протягом якого первинно авансований капітал повністю повертається підприємцю у вигляді виручки від реалізації виробленої продукції; при цьому обсяг первинно авансованого капіталу зростає на величину прибутку;
- *кількість оборотів капіталу на рік (n)* - розраховується за формулою

$$n = 360 / O,$$

де 360 – кількість днів у році.

5. Амортизація і відтворювання основного капіталу

Залежно від швидкості обігу виділяють основний і оборотний капітал.

Основний капітал – частина промислового капіталу, яка функціонує протягом декількох виробничих циклів, у процесі виробництва не змінює своєї матеріально-речової форми і переносить свою вартість на готову продукцію за частинами (будівлі, споруди, верстати, устаткування і т.д.).

Оборотний капітал – частина промислового капіталу, яка протягом одного виробничого циклу змінює свою матеріально-речову форму і повністю переносить свою вартість на готову продукцію (сировина, матеріали, заробітна плата найманих працівників і т.д.).

Оскільки основний капітал служить протягом багатьох виробничих циклів, то початкові капіталовкладення окупаються поступово, частинами, у формі амортизаційних відрахувань.

Амортизація – процес поступового перенесення вартості основного капіталу на новостворену продукцію по мірі його зносу.

За рахунок амортизаційних відрахувань на підприємствах створюються амортизаційні фонди, кошти яких призначені для закупівлі нових або капітальний ремонт старих основних фондів.

Норма амортизації (Na) – частина вартості основних фондів, яка щорічно переноситься на вартість готової продукції:

$$Na = A / K,$$

де *A* – річна сума амортизаційних відрахувань;

K – вартість основного капіталу на початок року.

Знос – втрата основним капіталом своїх первинних властивостей.

Знос буває:

1. *Фізичний* – втрата основним капіталом своїх фізико-хімічних властивостей у результаті експлуатації або дії навколишнього середовища, фізичний знос знижує техніко-експлуатаційні можливості основного капіталу.
2. *Моральний* – втрата основним капіталом конкурентоспроможності в результаті виникнення аналогів, більш дешевих (моральний знос першого типу) або досконаліших (моральний знос другого типу); моральний знос не змінює техніко-експлуатаційних можливостей основного капіталу.

6. Особливості функціонування торгового і позичкового капіталу

Торговий капітал – капітал, що функціонує у сфері торгівлі, так як має високу швидкість обороту.

У процесі кругообороту торговий капітал може знаходитися в двох формах: товарній і грошовій. Формула кругообороту торгового капіталу

$$Г - Т - Г'.$$

Торговий капітал в основному обслуговує операції купівлі-продажу. Однак у сфері торгівлі здійснюються також операції, що продовжують процес виробництва (розфасовка, перевезення, зберігання продукції).

Капітал торгового підприємства *складається з трьох частин:*

- а) капіталу обігу – товарні запаси, грошові кошти, призначені для придбання товару;
- б) основного капіталу – будівлі, торгове устаткування;
- в) оборотного капіталу – заробітна плата працівників.

Додана вартість, що присвоюється власником торгового капіталу, частково створюється найманими працівниками торгового підприємства (які здійснюють розфасовку, транспортування і т.д.), а частково – найманими працівниками підприємств, що безпосередньо виробили товари.

Таким чином, власники промислового капіталу відмовляються від частини доданої вартості, створеної на їхніх підприємствах, на користь власників торгового капіталу. У результаті вони дістають можливість підвищити ефективність своєї діяльності за рахунок збільшення швидкості обороту капіталу і спеціалізації на виробничій діяльності.

Позичковий капітал – грошовий капітал, власники якого надають його іншим економічним суб'єктам як позику з метою отримання доходу у формі позичкового відсотка.

Позичковий капітал у процесі свого кругообороту знаходиться виключно в грошовій формі. Кругооборот позичкового капіталу можна представити у вигляді формули

$$Г - Г'.$$

Рух позичкового капіталу називають *кредитом*.

Кредит – це система відносин між позичальником і займодавцем з приводу акумуляції і використання тимчасово вільних грошових коштів на основі повернення, терміновості і платності.

Позичальник, реалізуючи підприємницькі проекти, одержує прибуток, частину якого він передає кредитору за користування його коштами.

Таким чином, позичковий капітал сам не створює доданого продукту. Його власник привласнює собі частину доданої вартості, створеної позичальником у сфері виробництва.

7. Інфраструктура ринку

Інфраструктура ринку – комплекс інститутів, підприємств, організацій, що забезпечують нормальне безперебійне функціонування ринку.

Інфраструктура ринку – складна система, яка складається з наступних підсистем:

1. *Організаційно-технічна* – товарні біржі, аукціони, сервісні центри, ярмарки, транспортні комунікації та інше.
2. *Фінансово-кредитна* – банки, фондові і валютні біржі, страхові компанії, інвестиційні фонди, ощадні каси, ломбарди й інше.
3. *Державно-регулятивна* – біржі праці (служби зайнятості), органи оподаткування, митні органи та інше.
4. *Науково-інформаційна*: науково-дослідні установи, консалтингові і аудиторські компанії, рекламні агентства, спеціальні навчальні заклади, юридичні контори та інше.

Тема 9. МОНОПОЛІЯ І КОНКУРЕНЦІЯ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

1. *Сутність, функції і види конкуренції.*
2. *Ринок досконалої конкуренції.*
3. *Природа виникнення монополізму.*
4. *Ринки олігополії та монополістичної конкуренції.*

1. Сутність, функції і види конкуренції

Конкуренція – економічне суперництво між товаровиробниками за споживача.

Економічний закон конкуренції: конкуренція виникає внаслідок різноманітності умов виробництва і форм власності виробників.

Конкуренція може мати різноманітні прояви. Виділити різні види конкуренції можна за декількома ознаками (рис. 9.1).

Внутрішньогалузева конкуренція – суперництво між виробниками, які пропонують на ринку схожі товари, працюють в одній галузі. У результаті такої конкуренції виживають тільки ті, які змогли досягти високої якості товарів або низьких витрат на їх виробництво; неефективні залишають галузь.

Міжгалузева конкуренція – суперництво між виробниками, які діють у різних галузях економіки. Кожний товаровиробник змагається за максимальну рентабельність вкладеного капіталу. А в різних галузях вона може бути різною. Тому виробники із галузей з низькою рентабельністю переводять свої капітали в більш ефективні галузі. У результаті цього прибутковість різних галузей вирівнюється.

Міжнародна конкуренція – суперництво виробників на наднаціональному рівні, яке включає як внутрішньо-, так і міжгалузеву конкуренцію. Міжнародна конкуренція зумовлює раціональне використання ресурсів, збалансований розвиток ринку і переливання капіталу на загальносвітовому рівні.

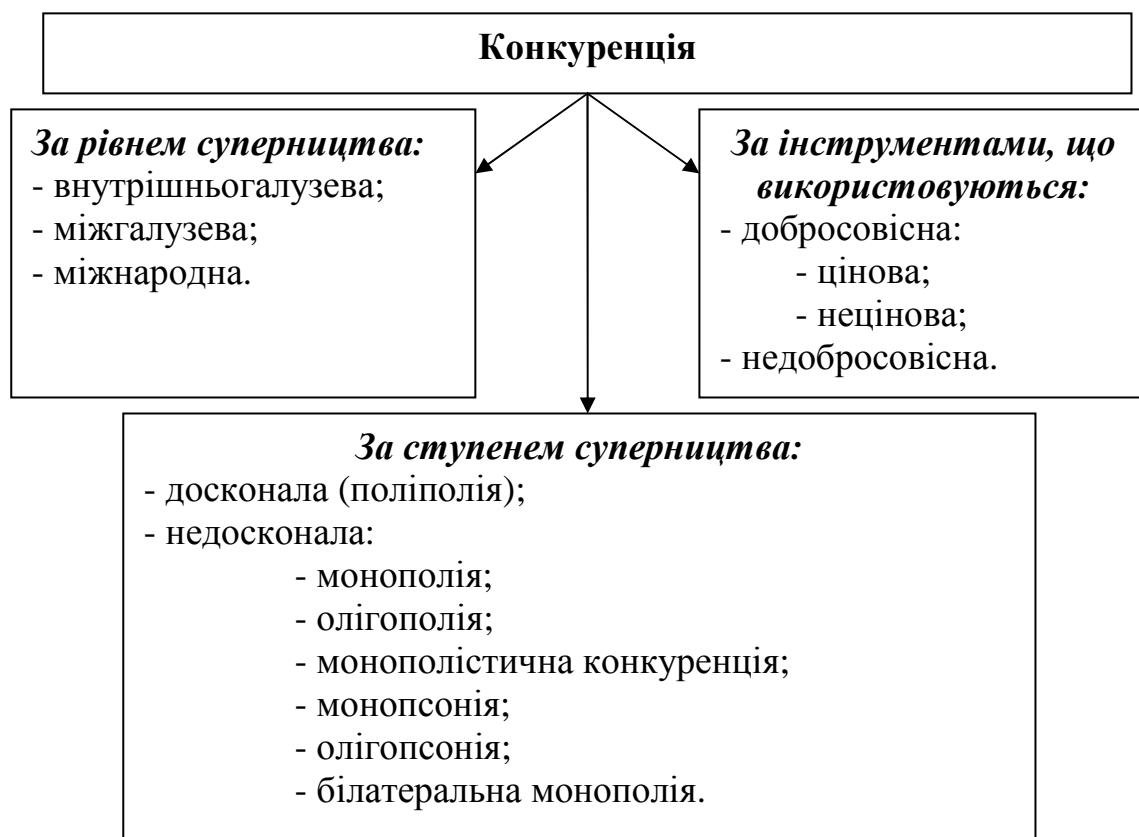

Рис. 9.1 – Види конкуренції

Добросовісна (чесна) конкуренція – припускає використання законних методів ведення боротьби, включає цінову й нецінову конкуренцію.

Інструментом *цінової конкуренції* є зміна цін. Частіше за все йдеться про зниження цін, різні дисконти, знижки тощо. Однак, можливі випадки, коли боротьба за покупця здійснюється шляхом підвищення цін.

Нецінова конкуренція включає великий арсенал інструментів: реклама, підвищення якості продукції, поліпшення умов продажу товару, гарантійне і постгарантійне обслуговування тощо.

Недобросовісна (нечесна) конкуренція – ведення боротьби незаконними методами (дезінформація покупців щодо якостей товару, переманювання фахівців, незаконне використання товарних марок, промислове шпигунство та ін.)

Залежно від кількості конкурентів, обсягу продукції, що пропонуються покупцям, методів конкурентної боротьби, виділяють досконалу і недосконалу конкуренцію.

Досконала конкуренція (поліполія) – припускає велику кількість продавців і покупців, уніфікований товар, простоту входу на ринок і виходу з нього. При цьому частка ринку кожного з продавців і покупців настільки мала, що ніхто з них окремо не може впливати на ціну товару. Ринкова ціна формується під впливом попиту і пропозиції. Державне регулювання цін у цьому випадку недоцільне.

Недосконала конкуренція представлена наступними типами:

1. *Монополістична конкуренція* – ринкова структура з великою кількістю продавців і покупців, простим входом і виходом з ринку. Однак, товари, реалізовані на ринку, диференційовані (мають окремі притаманні тільки їм якості), що дозволяє їх виробникам певною мірою впливати на їх ціну.
2. *Олігополія* – ринкова структура, з великою кількістю покупців і незначною кількістю продавців; товар, що виробляється, уніфікований або диференційований; вхід і вихід з ринку утруднений. Продавці, маючи велику частку ринку, в значній мірі впливають на ціну, хоча і змушені орієнтуватися на конкурентів.

3. *Дуополія* – різновид олігополії, за якої на ринку існує тільки два продавці.
4. *Монополія* – ринкова структура, де функціонує безліч покупців і один виробник, самостійно визначаючий ціну, обсяг і якість продукції, що виробляється.
5. *Монопсонія* – ринкова структура, за якої існує монополія одного покупця товару за великої кількості продавців.
6. *Олігопсонія* – ринкова структура, за якої існує невелика кількість покупців за великої кількості продавців.
7. *Білатеральна монополія* – ринкова структура, за якої одному продавцю протистоїть єдиний покупець.

Конкуренція виконує низку *функцій*:

1. *Регулюючу* – конкуренція регулює обсяги виробництва товарів і послуг, направляючи капітали в галузі з найбільшою рентабельністю.
2. *Стимулюючу* – конкуренція змушує виробників знижувати витрати на виробництво, підвищувати якість продукції, стимулює НТП і ін.
3. *Розподільчу* – конкуренція визначає частку доходу кожного власника ресурсів, залежно від їх внеску в виробництво.
4. *Контролюючу* – конкуренція контролює і сприяє обмеженню впливу окремих продавців або покупців на ситуацію на ринку.

Конкуренція – основа ринкової економіки. Тому позитивні і негативні риси ринку характерні і для конкуренції.

Негативні риси конкуренції: поглиблення соціальної нерівності, можливість появи або підвищення рівня інфляції і безробіття, виробництво шкідливих для суспільства товарів, на які є попит, і недовироблення необхідних товарів з недостатнім платоспроможним попитом.

Позитивні риси конкуренції: раціональне використання ресурсів, упровадження досягнень науки і техніки, зниження витрат на виробництво, підвищення якості, швидка реакція на зміну ринкового попиту.

2.Ринок досконалої конкуренції

Модель досконалої конкуренції спирається на три основних припущення:

- 1) **Прийняття ціни.** На ринку конкурує безліч фірм, та, відповідно, кожна фірма часто стикається з прямою конкуренцією відносно своєї продукції. Так як кожна окрема фірма продає достатньо невелику частку сукупного ринкового випуску, її рішення не мають ніякого впливу на ринкову ціну. Таким чином, кожна фірма приймає ринкову ціну як даність.
- 2) **Однорідність товару.** Ситуація з прийняттям ціни зазвичай виникає на ринках, де фірми виробляють однакові або практично однакові продукти. Коли продукція всіх фірм на ринку здатна абсолютно замінити одна одну, тобто коли вона є гомогеничною, ні одна фірма не може підвищити ціну на свій товар вище, ніж ціни інших фірм без втрати значної частини або всього свого бізнесу. Більшість сільськогосподарських товарів є однорідними, оскільки якість продукції приблизно однакова серед фірм даного регіону. Якщо продукти не є однорідними, кожна фірма має можливість підвищувати свою ціну вище рівня цін конкурентів, не втрачаючи своїх обсягів продажу.
- 3) **Вільний вхід і вихід на ринок.** Це припущення означає, що не існує ніяких особливих витрат, які б перешкоджали фірмі увійти до галузі або вийти з неї, якщо вона не отримує прибутку. В результаті споживачі можуть легко переключатися з одного виробника на іншого, а виробники – з легкістю входити на ринок або виходити з нього. Особливі витрати – це видатки, які матиме нова фірма при входженні на ринок, і які не властиві діючим фірмам.

Якщо ці всі три припущення досконалої конкуренції виконуються, то для аналізу поведінки ринкових цін можна використовувати криві сукупного попиту та сукупної пропозиції. Звичайно такі умови не зберігаються на більшості ринків, вони є еталонними. Якщо на ринку існує значна кількість фірм (більше 10-20), такий стан наближений до досконалої конкуренції, однак між фірмами може існувати домовленість та змова, що говорить про існування інших типів ринкових структур.

3. Природа виникнення монополізму

Монополія, будучи антиподом конкуренції, тим не менш, виникає з останньої. Адже саме конкурентна боротьба призводить до розорення найменш ефективних виробників. У результаті такого суперництва в ході концентрації і централізації капіталу на ринку залишається лише один найуспішніший виробник.

Проте, можливі й інші шляхи виникнення монополій:

1. *Закрита монополія* – виникає в результаті захисту виробника від конкуренції за допомогою юридичних обмежень (патентів, ліцензій, нормативних актів).
2. *Природна монополія* – виникає в галузях, де конкуренція недоцільна, оскільки довгострокові середні витрати досягають мінімуму саме в тому випадку, якщо ринок обслуговує всього одна фірма (метрополітен, каналізація і ін.).
3. *Відкрита монополія* – як правило, виникає у разі, коли фірма виходить на ринок з новою продукцією, не маючи при цьому ніякого спеціального захисту від конкуренції. Така монополія називається відкритою, оскільки незабаром у таких фірм з'являються конкуренти, що пропонують аналогічний товар.

Основна мета монополіста – максимізація прибутку, якого він досягає шляхом встановлення оптимальної ціни на товар. Саме здатність фірми впливати на ринкову ціну називається монополюючою владою.

Вищим проявом монополюючої влади є цінова дискримінація, коли монополіст встановлює різні ціни для різних категорій покупців.

Монополіст може також знижувати ціни з метою недопущення в галузь конкурентів.

Слід також відзначити, що у монополіста знижуються стимули до підвищення якості продукції, раціонального використання ресурсів, впровадження досягнень НТП. Усе це разом з прагненням монополій до

завищення цін зумовлює необхідність обмеження монопольної влади з боку держави, тобто необхідність проведення антимонопольної політики. Відповідні функції у нашій країні виконує антимонопольний комітет України.

4.Ринки олігополії та монополістичної конкуренції

Ринок монополістичної конкуренції має дві ключові особливості:

- 1) Фірми конкурують за рахунок продажу диференційованих товарів, які легко замінюють один одного, проте при цьому не є абсолютними субститутами. Величина монопольної влади залежить від успіху в диференціації її продукції у порівнянні з іншими товарами.
- 2) Вхід та вихід з ринку вільні: нові фірми можуть без перешкод увійти до ринку зі своїми власними торгівельними марками, а діючі фірми – вийти з ринку, якщо їх товари стануть нерентабельними.

Існує багато прикладів ринків монополістичної конкуренції: спортивні товари, парфумерні вироби, велосипеди тощо.

Олігополія є розповсюдженою формою ринкової структури. Прикладами таких галузей є автомобільна, нафтохімічна промисловість, виробництво комп'ютерів тощо. На цих ринках лише декілька фірм конкурують одна з одною, а для нових фірм вхід до ринку пов'язаний зі значними перешкодами (патенти, ліцензії та інше). Монопольна влада та прибутковість в олігополістичних галузях багато в чому залежать від взаємодії між фірмами, тобто якщо взаємодія має характер співробітництва, то фірми можуть встановлювати вищі ціни й отримувати значні прибутки.

Тема 10. РИНКОВІ ВІДНОСИНИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

1. *Аграрні відносини, їх сутність і особливості.*
2. *Земельна рента: сутність, види і механізм виникнення.*
3. *Ринок земельних ресурсів. Ціна землі.*
4. *Агропромислова інтеграція і агропромисловий комплекс.*
5. *Державна політика регулювання і підтримки сільськогосподарського виробництва.*

1. Аграрні відносини, їх сутність і особливості

Аграрні відносини – економічні відносини, які складаються у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання сільськогосподарської продукції, а також у процесі володіння і користування землею як основним засобом виробництва в сільському господарстві.

Аграрні відносини мають низку особливостей:

1. Земля в сільському господарстві – основний засіб виробництва, який є одночасно і предметом, і засобом праці.
2. Результат виробництва залежить не тільки від економічних, але значною мірою і від природно-кліматичних чинників.
3. Має місце сезонність робіт – нерівномірний розподіл сільськогосподарських робіт протягом року.
4. Час виробництва і безпосереднього робочого періоду не співпадають.
5. Для сільського господарства характерна висока фондоозброєність праці.
6. Значна частка виробленої продукції не набуває товарної форми, оскільки використовується для забезпечення подальшого відтворення (насіння рослин, рослини на корм тваринам і ін.).
7. Велике значення має проведення меліоративних робіт і досягнення екологічної чистоти продукції, що виробляється.

Суб'єктами аграрних відносин є:

- суспільство в цілому в особі держави;
- сільськогосподарські підприємства;
- індивідуальні виробники сільськогосподарської продукції (фермери, сімейно-індивідуальні господарства).

Особливості і характер аграрних відносин багато в чому визначаються власністю на землю як основного засобу виробництва в сільському господарстві.

Наразі в Україні питання реформування відносин власності на землю є особливо актуальними. У результаті поетапної земельної реформи подолана монополія державної власності на землю, впроваджений інститут приватної власності. Проте, земельну реформу в Україні не можна вважати завершеною. Сьогодні необхідно вирішити проблему переходу до приватної власності на землю в усіх її проявах: не тільки індивідуальної або сімейної, але і акціонерної, сумісної та ін.

2. Земельна рента: сутність, види і механізм виникнення

Специфічним доходом в аграрній сфері є рента.

Рента – доход власника землі.

Рента – частина додаткової вартості, створеної у сільськогосподарському виробництві, яка передається власнику землі. За своєю природою – це надлишкова частина чистого прибутку.

Звичайно рента – один з елементів орендної плати за користування землею, разом з відсотком на капітал, вкладеним у поліпшення якості землі, і амортизаційними відрахуваннями за об'єкти, побудовані на земельних ділянках.

Історично існували наступні форми ренти залежно від способу її сплати: відробіткова (панщина), продуктова (оброк, десятина) і грошова.

За причинами виникнення виділяють наступні форми земельної ренти:

1. *Абсолютна* – виникає на всіх ділянках землі, її причиною є монополія приватної власності на землю, яка дозволяє підтримувати високу ціну на аграрну продукцію.
2. *Диференційна* – виникає на всіх ділянках землі, окрім найгірших. Причиною її існування є монополія на землю як на об'єкт господарювання. Ця монополія призводить до того, що через обмеженість землі, виробники сільськогосподарської продукції змушені обробляти не тільки найродючіші ділянки, але й інші, що мають гіршу якість. Буває двох видів:
 - диференційна рента I – відмінності якості земель зумовлені природною родючістю ґрунтів і місцезнаходженням земельних ділянок;
 - диференційна рента II – відмінності якості земель зумовлені відмінностями їх родючості, які виникли в результаті додаткових капіталовкладень у земельну ділянку.
3. *Монопольна* – виникає на ділянках, що мають унікальні властивості. Наприклад, є обмежена площа ґрунтів, на яких можна вирощувати, скажімо, цитрусові. Отже, обсяг виробництва цитрусових теж обмежений. Це дозволяє встановити на них монополю високої ціни. Різниця між цими цінами та економічними витратами на виробництво цитрусових і складає монополю ренти, яка згодом привласнюється власником землі.

3. Ринок земельних ресурсів. Ціна землі

Ринок землі – сукупність економічних відносин, що складаються між економічними суб'єктами у процесі купівлі-продажу землі.

Пропозиція землі в короткостроковому періоді є абсолютно нееластичною. Оскільки в короткостроковому періоді кількість землі, придатної для обробки, є фіксованою величиною. У довгостроковому періоді вона може змінюватися, хоча і незначно. Отже пропозиція землі нечутлива до зміни цін.

Попит на землю, навпаки, чутливий до зміни цін. Тенденція до зростання попиту на землю визначає підвищення ціни на неї.

У результаті взаємодії попиту і пропозиції визначається ціна землі. Особливості ціноутворення в цій сфері визначаються тим, що земля – особливий товар, продукт природи, а не праці. Отже, її ціна ґрунтується не на її вартості, а на тому доході, який земля приносить своєму власнику, тобто ренті.

Ціна землі (V) визначається за формулою:

$$V = \frac{R}{S} \cdot 100 \%$$

де R – розмір ренти за рік;

S – ставка позичкового відсотка (% річних).

4. Агропромислова інтеграція і агропромисловий комплекс

Агропромислова інтеграція – встановлення стійких прямих зв'язків між сільськогосподарськими виробниками і підприємствами суміжних галузей. Агропромислова інтеграція призводить до формування агропромислового комплексу (АПК).

Агропромисловий комплекс – сукупність галузей економіки, зайнятих виробництвом, переробкою, зберіганням і доведенням до споживача, а також виробництвом відповідних засобів виробництва.

До складу АПК входять чотири сфери:

- *ресурсна* – галузі, що створюють засоби виробництва для АПК і забезпечують його виробничими послугами;
- *аграрно-сировинна* – безпосередньо сільське і лісове господарство;
- *переробна* – галузі, що переробляють сільськогосподарську продукцію, а також галузі, які займаються її зберіганням, транспортуванням і реалізацією;
- *виробнича і соціальна інфраструктура*.

Структура АПК України недосконала. У ній дуже велика частка двох перших і недостатня частка двох останніх сфер АПК. Це є причиною низької ефективності АПК України і значних втрат продукції на шляху до споживача.

5. Державна політика регулювання і підтримки сільськогосподарського виробництва

Сільське господарство – галузь, яка особливо потребує державного регулювання і підтримки. Це пояснюється наступним:

- значна залежність витрат і обсягів виробництва від природно-кліматичних чинників;
- нестабільність цін і доходів у агропромисловому виробництві;
- конкурентне середовище в сільському господарстві разом з високим ступенем монополізації у ресурсній і переробній сферах;
- необхідність екологізації сільського господарства;
- складність формування соціальної інфраструктури села та інші.

Отже, перед державою у сфері регулювання сільського господарства стоять наступні завдання:

- запобігання перевиробництву сільськогосподарської продукції;
- недопущення значних кон'юнктурних коливань на ринках сільськогосподарської продукції;
- обмеження монополізму в ресурсній і переробній сферах;
- розширення експорту сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки;
- надання фінансових ресурсів на пільгових умовах.

Тема 11. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

1. *Основні напрямки ринкової трансформації економіки України.*
2. *Роздержавлення і приватизація як основа ринкових перетворень економіки.*
3. *Реформування фінансово-податкової та грошово-кредитної систем.*
4. *Шляхи входження України в світове господарство.*

1. Основні напрямки ринкової трансформації економіки України

Головною ознакою української економіки є її трансформаційний характер – рух від одного якісного стану (командно-адміністративної системи) до іншого (соціально орієнтованої ринкової економіки) в результаті глибоких системних змін в економічній та політичній сферах.

Неефективність командно-адміністративної системи, що стала гальмом суспільного прогресу, зумовлена: вичерпанням екстенсивних факторів економічного зростання; низьким рівнем продуктивності праці в економіці; негнучкістю та низькою адаптаційною здатністю адміністративно-командної економіки до вимог сучасного науково-технічного прогресу.

Трансформаційні процеси можна розбити на групи:

1. *Системоформуючі процеси* - створюють необхідні умови для функціонування ринкової системи (роздержавлення і приватизація; демонополізація, створення конкурентного середовища; формування ринкової інфраструктури).
2. *Системостверджуючі процеси* – формують умови незворотності трансформаційного процесу і власну матеріальну основу функціонування ринкової системи (структурні трансформації; становлення та розвиток підприємства; досягнення дотрансформаційних показників рівня та якості життя).
3. *Системовідтворюючі процеси* – забезпечують умови для саморозвитку ринкової системи, утвердження національної економіки у світовому

економічному просторі (функціонування ефективної багатоукладної економіки; стабільне зростання рівня та якості життя; зміцнення позицій на світовому ринку).

Сьогодні трансформаційні процеси в Україні мають здебільшого системоформуюче й частково системостверджуюче спрямування, що визначає початковість процесу ринкової трансформації.

2. Роздержавлення і приватизація як основа ринкових перетворень економіки

Трансформаційні зміни в економіці України неможливі без радикальних перетворень в системі відносин власності на засоби та результати виробництва.

Зміст реформи відносин власності становлять процеси роздержавлення та приватизації власності.

Роздержавлення – це комплекс заходів, спрямованих на перетворення відносин власності, ліквідацію монополії держави на власність, формування багатоукладної економіки, посилення процесів її саморегулювання. Роздержавлення може супроводжуватись як зміною державної власності на недержавну, так і зміною лише форм використання державної власності.

Способи роздержавлення:

1. *Корпоратизація* – підготовчий процес до приватизації великих підприємств шляхом їх акціонування та виведення зі сфери прямого державного управління.
2. *Комерціалізація* – роздержавлення підприємств комунальної власності, надання їм прав юридичної особи, переведення їх на самофінансування.

Роздержавлення економіки є початком об'єктивного процесу перетворень, що створює господарюючим суб'єктам підґрунтя для приватизації власності.

Приватизація – це перетворення державної власності на приватну індивідуальну чи групову.

Способи приватизації в Україні передбачали викуп та безоплатну передачу об'єктів державної власності.

Досягнення основних цілей роздержавлення і приватизації передбачало дотримання певних принципів при формуванні соціально орієнтованої ринкової економіки: гарантування кожному громадянину України однакового доступу до об'єктів приватизації та необмеженого вибору сфер приватизації; охоплення процесом роздержавлення і приватизації усіх сфер економіки з урахуванням інтересів усіх суб'єктів, зокрема трудових колективів і окремих громадян; запровадження всіх форм власності, виходячи з економічної доцільності, а не якихось інших критеріїв.

Жодна з форм власності не може абсолютизуватися. Повне скасування державної власності на засоби виробництва і перехід останніх до приватних власників може призвести до нової деформації економіки, зокрема до створення іншої монополії – приватної.

Способи приватизації в Україні:

1. Викуп об'єктів малої приватизації – власником стає товариство покупців, створене працівниками цих об'єктів.
2. Викуп державного майна підприємства за альтернативним планом приватизації – власником стає товариство покупців, створене його працівниками згідно з розробленим власним планом.
3. Викуп державного майна, зданого в оренду – власником стає орендар.
4. Продаж за комерційним конкурсом – власником стає покупець, який запропонував найкращі умови подальшої експлуатації об'єкта або за рівних умов – найвищу ціну.
5. Продаж за конкурсом – власником стає покупець, який запропонував найвищу ціну.
6. Продаж з відстрочкою платежу – власником стає покупець, що на конкурсних засадах здобув право оплати придбаного об'єкта з відстрочкою платежу на три роки за умови попереднього внесення 30 % його вартості.
7. Продаж на аукціоні – власником об'єкта стає покупець, який запропонував найвищу ціну.

8. Продаж акцій відкритих акціонерних товариств – власником стають покупці, які на конкурсних засадах запропонували найвищу ціну за найбільшу кількість акцій.

Етапи приватизації в Україні:

- 1992-1994 рр. – підготовка реформ і проведення малої приватизації (розробка нормативно-законодавчої бази; формування органів приватизації – Фонду державного майна та його регіональних відділень; здійснення малої приватизації переважно неконкурентними способами).
- 1995-1997 рр. – масова приватизація і початок великої приватизації (розширення нормативно-законодавчої бази приватизації; продаж об'єктів за приватизаційні папери: майнові та компенсаційні сертифікати, житлові чеки; завершення малої приватизації та створення приватного сектору; корпоратизація; початок приватизації великих об'єктів).
- 1998-2000 рр. – завершення масової сертифікатної приватизації та перехід до індивідуальної грошової приватизації (коригування нормативно-законодавчої бази; завершення дії приватизаційних паперів і масової приватизації; початок приватизації із залученням грошей; головними питаннями приватизації стають формування оптимальної структури форм власності й пошук ефективного власника).

Подальше реформування відносин власності передбачає зміщення акцентів із масштабів приватизаційного процесу на його ефективність.

3.Реформування фінансово-податкової та грошово-кредитної систем

Становлення в Україні відносно розвиненої ринкової системи господарювання можливе лише за умови реалізації ефективної економічної стратегії. Особливої ваги набуває потреба ретельного опрацювання засобів економічної стратегії та тактики, що застосовуються в організації управління та регулювання фінансово-кредитними системами. Саме це викликає необхідність дослідження та використання в Україні світового досвіду реформування

фінансово-кредитних систем. Досвід останніх двох десятиліть переконує: будь-які „косметичні зміни” застарілої моделі управління фінансово-кредитною системою не змінюють ситуацію на краще. Ринкова трансформація України та інших країн із перехідними економіками об’єктивно вимагає ефективного функціонування розгалуженої і стабільної фінансово-кредитної системи. Країни з перехідними економіками набули певного досвіду реформування своїх фінансових систем, що дозволило більшості з них не тільки подолати кризові явища, але й досягнути економічного зростання, здійснити перехід від планової економіки до ринкової; подальший їх розвиток значною мірою зумовлений прагненням інтегруватися до європейського економічного простору.

Найбільш гострою і складною проблемою ринкової трансформації є створення основних атрибутів національної економіки: грошової, бюджетної, податкової та банківської систем, сукупність яких визначає економічну *інфраструктуру існування держави*.

У процесі реформування фінансово-кредитної сфери України особливої гостроти набули такі проблеми: неефективність податкової системи; недосконалість бюджетної системи; слабкість банківської системи; грошова нестабільність; криза неплатежів.

У результаті сформована неефективна модель функціонування фінансово-кредитного механізму, яка не стимулює виробництво і функціонує у відриві від нього. Перехід від планової економіки до системи, побудованої на ринкових засадах, здійснювався шляхом проведення економічних реформ, залежних одна від одної:

- макроекономічна стабілізація – реформи, пов’язані з стабілізацією рівня цін, валютного курсу, державного бюджету тощо;
- мікроекономічні реформи – створення життєздатного ринкового середовища шляхом приватизації державних підприємств, лібералізації цін, підвищення відкритості економіки;
- реформування інституціональної структури економіки – своєчасне внесення необхідних змін до законодавства, застосування ефективного механізму державного регулювання економіки.

Фінансово-кредитна система України значно відрізняється від фінансово-кредитних систем інших країн з перехідними економіками за структурою, зокрема вона характеризується наявністю великої кількості малих недокапіталізованих банків (близько 100), незначною участю іноземного капіталу, недостатньо ефективним обслуговуванням національної економіки (обсяги її кредитування з боку української банківської системи складають до 27 % ВВП). Водночас, з погляду нормативно-правової бази, система регулювання банківської діяльності в більшості напрямків відповідає стандартам Європейського Союзу, хоч і потребує подальшого вдосконалення.

Для України відповідними рекомендаціями, що можуть бути використані в процесі реформування вітчизняної фінансово-кредитної системи, є: розробка комплексної програми приватизації наявних державних банків з орієнтацією на іноземних інвесторів; допуск іноземних банків на національний ринок банківських послуг; вдосконалення системи банківського нагляду та лібералізація нормативної бази; розвиток механізмів запобігання легалізації кримінальних доходів, страхування депозитів населення, збереження та розкриття банківської таємниці; проведення зазначених реформ із первинною орієнтацією на стандарти ЄС.

4. Шляхи входження України в світове господарство

Умовою ефективного функціонування розвинутих національних господарських систем є їхня відкритість.

Відкрита економіка – стан вільної взаємодії національної економіки з економіками інших країн, що виникає на ґрунті міжнародних переміщень товарів, капіталу та валют.

Поняття «відкрита економіка» протиставлялося замкненій (автаркічній) економіці. Серед факторів відкритості економіки важливу роль відіграє диверсифікованість галузевої структури господарства. Значна питома вага базових галузей призводить до меншої залученості такого господарства у

міжнародний поділ праці, якщо ж провідними галузями є, наприклад, машинобудування та хімічна промисловість, залученість до міжнародного поділу праці зростає. Необхідно відзначити, що поняття відкритості поширюється не тільки на зовнішню торгівлю.

Усього виділяють три ключових канали, що пов'язують національні економічні системи зі світовим господарством: зовнішня торгівля, рух капіталу та взаємообмін національних валют. Для визначення відкритості через канал “рух капіталу” запроваджено *показник “фінансової відкритості” економіки* – це відношення припливу (імпорту) та відпливу (експорту) капіталу до ВВП.

Іншим важливим напрямом виміру відкритості економіки є *коефіцієнт еластичності зовнішньоторговельного обігу відносно ВВП*. Коефіцієнт еластичності дає оцінку тенденцій росту відкритості. При цьому, оскільки показник росту зовнішньоторговельного обігу не відображає різноспрямованих зсувів у експорті та імпорті, окремо досліджуються *коефіцієнти для експорту та імпорту*. Якщо протягом тривалого часу значний експорт не доповнюється відповідним великим імпортом, що впливає на структуру господарства та економічне зростання країни, то це є проявом скоріше автаркічної тенденції. Значне переважання імпорту над експортом протягом тривалого часу також не завжди свідчить про відкритий характер економіки, бо це може бути досягнуто завдяки кредитам, субвенціям, переведенню прибутку з-за кордону тощо. За динамічного підходу величина коефіцієнту еластичності експорту/імпорту більше 1 свідчить про збільшення відкритості економіки, менше 1 – про збереження відкритості в незмінному стані. Цей показник слід розглядати у сукупності з абсолютним рівнем зовнішньоторговельного обігу, приміром, на душу населення. Якщо цей показник досяг величини, за якої зовнішньоекономічні зв'язки починають стимулювати економічне зростання та впливати на структуру виробництва, то навіть за коефіцієнта еластичності дещо більше за 1 відкритість економіки збільшується порівняно швидко.

Якщо ж вихідний рівень зовнішньоторговельного обігу ще не досяг цього рівня (границі), то розвиток зовнішньоекономічних зв'язків країни йде повільно, що ускладнює отримання користі, яку дає відкрита економіка. На період подолання економічної відсталості та створення промислового комплексу з погляду відкритої економіки важливо, щоб коефіцієнти еластичності експорту та імпорту (особливо експорту промислових товарів відносно до валової продукції промисловості) були вище 1.

Формування відкритої економіки передбачає:

- знання і прогнозування тенденцій змін зовнішньоекономічного середовища;
- прийняття внутрішніх економічних, правових та інших вимог зовнішнього середовища, економічного та правового регламенту (оподаткування, стандартів, квот та ін.) інших країн або економічних об'єднань (союзів);
- високий рівень конкурентоспроможності економіки;
- чітку та зважену зовнішньоекономічну політику.

Основні параметри відкритості економіки України:

1. Переміщення товарів і послуг:

- відносно високий рівень відкритості за співвідношенням обсягів експортно-імпортової діяльності та ВВП;
- низький потенціал конкурентоспроможності;
- нераціональна структура товарного експорту: домінування в ній напівфабрикатів з невисоким рівнем доданої вартості та високим рівнем енерго-, матеріало- і трудомісткості головним чином праці середньої кваліфікації;
- значні перекося у географічній структурі експорту: тенденція до географічної диверсифікації експорту, зумовлена втратою традиційних

ринків збуту, поки що не долає монозалежності – головним експортером та імпортером для України залишається Росія;

- низький і монокультурний характер експорту послуг: домінування у його структурі транспортних послуг, недостатнє використання потенціалу інших їхніх видів;
- торговельний дисбаланс і зростаюча зовнішня заборгованість – зростають потреби в імпорті, експортний потенціал залишається низьким;
- нестійкість прогресивних змін.

2. Фінансові потоки:

- неефективність кількісних параметрів фінансових потоків: незначні їх обсяги, тенденція до скорочення масштабів зовнішнього кредитування, іноземних інвестицій, офіційної фінансової допомоги;
- низькі якісні показники іноземного фінансування: прямі іноземні інвестиції не зорієнтовані на пріоритетні погляду ефективності проекти, а іноземні портфельні інвестиції та кредити застосовуються здебільшого як зовнішні джерела фінансування поточних витрат;
- неоднозначність перспектив нових зовнішніх запозичень: зростання потреб у зовнішньому інвестуванні, обмежені можливості їх залучення на вигідних умовах;
- незначні обсяги та непродуктивність інвестицій України за кордоном, географічна переорієнтація їх у офшорні зони;
- значні масштаби нелегального переміщення капіталу за кордон та "репатріація" капіталу нерезидентами;

Україна лише входить у систему світового господарства. Ефективність цього процесу залежить від подальшого економічного і соціального розвитку країни як органічної складової світової економіки. Це можливо лише за умови радикальних ринкових перетворень усієї внутрішньої господарської системи.

Тема 12. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ – НАУКОВА ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ. ДЕРЖАВА ТА ЇЇ ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

1. *Еволюція теоретичних поглядів на роль держави в економіці. Економічні функції держави.*
2. *Форми, методи та інструменти державного регулювання економіки.*
3. *Економічна політика держави: сутність та цілі. Моделі ринку і економічної політики.*
4. *Державний сектор і державне підприємництво.*

1.Еволюція теоретичних поглядів на роль держави в економіці.

Економічні функції держави

Сьогодні теза про необхідність обмеженого державного втручання не викликає сумніву у переважної більшості економістів. Проте такою ситуація була не завжди. Погляди вчених, філософів і правителів на роль держави в управлінні національною економікою змінювалися залежно від історичних умов. Розглянемо, якими були уявлення про необхідність і ступінь державного втручання в економіку у представників основних економічних шкіл і течій:

1. *Меркантилісти* – підкреслювали важливу роль держави в проведенні економічної політики протекціонізму.
2. *Фізіократи* – бачили основну роль держави в створенні умов для розвитку сільського господарства як єдиної продуктивної сфери.
3. *Школа класичної політичної економії* – заперечувала доцільність державного регулювання економіки, обґрунтовувавши ефективність ринкового механізму. Роль держави бачила в забезпеченні законності, порядку, захисті прав власності.
4. *Кейнсіанська теорія* – вважає державне регулювання необхідним внаслідок неспроможності ринкового механізму швидко і без значних втрат вирішувати проблеми інфляції, безробіття та циклічних коливань.

5. *Неокласичні теорії (монетаризм, теорія раціональних очікувань, теорія економіки пропозиції)* – робить акцент на необхідності максимально використовувати потенціал ринкових регуляторів, при мінімальному державному втручанні.
6. *Неокласичний синтез* – обґрунтовує доцільність застосування кейнсіанських або неокласичних підходів до визначення ролі держави в залежності від економічної ситуації у країні.

Соціально-інституційний напрямок – пропонує державі, окрім економіко-правових інструментів активно використовувати соціальні, психологічні і політичні важелі впливу на економічний розвиток.

Наразі основними цілями державного регулювання економіки є:

- досягнення високого рівня життя населення і високих соціальних стандартів;
- забезпечення стабільних високих темпів економічного зростання національної економіки;
- посилення позицій національних товарів на світовому ринку;
- раціональне використання ресурсів і максимальна реалізація економічного потенціалу стани.

Державне регулювання економіки (ДРЕ) передбачає здійснення підтримуючої, компенсаційної і регулюючої діяльності держави.

Підтримуюча діяльність полягає у підтримці функціонування ринку, а саме: в забезпеченні правової бази, створенні ринкової і виробничої інфраструктури, підтримці конкурентного середовища для нормального функціонування суб'єктів господарювання.

Компенсаційна діяльність спрямована на компенсацію недоліків або негативних наслідків функціонування ринку.

Регулююча діяльність передбачає регламентацію економічних і соціальних відносин з метою реалізації певної мети.

Таким чином, основними *функціями* держави є:

- створення правової бази функціонування суб'єктів ринкової економіки;
- захист і підтримка конкурентного середовища;
- боротьба з інфляцією, безробіттям і циклічними коливаннями в економіці;
- мінімізація негативних і посилення позитивних екстерналій;
- виробництво суспільних благ;
- забезпечення соціального захисту населення шляхом розподілу і перерозподілу доходів;
- розробка і реалізація ефективної структурної та інвестиційної політики;
- захист національних інтересів на світовому рівні.

2.Форми, методи та інструменти державного регулювання економіки

Для реалізації своїх функцій держава використовує такі основні форми і методи регулювання:

1. *Бюджетно-податкове регулювання* – пов'язане з формуванням (у першу чергу, за рахунок податків) і витратою коштів державного бюджету.
2. *Кредитно-грошове регулювання* – реалізується шляхом зміни основних параметрів грошового обігу.
3. *Адміністративно-економічне регулювання* – проведення заходів адміністративного характеру, тобто пов'язаних з дозволом, обмеженням або заборонаю певних видів і форм діяльності (демонополізація, роздержавлення, приватизація, формування системи стандартів і нормативів і ін.).
4. *Цінове регулювання* – реалізується шляхом державного впливу на ціни або ціноутворення.

Методи державного регулювання економіки можна класифікувати наступним чином:

I. За характером державного впливу на економіку:

1. *Прямі методи* – передбачають прямий, безпосередній вплив на економічних суб'єктів (держконтракт, держзамовлення, субсидії, встановлення фіксованих цін, ліцензування, встановлення державних стандартів і нормативів і тощо).
2. *Непрямі методи* – передбачають опосередкований вплив на економічних суб'єктів через встановлення «правил гри», частіше за все йдеться про зміну параметрів оподаткування або грошового обігу.

II. За інструментами дії, що використовуються:

1. *Адміністративні методи* – пов'язані з використанням державою таких інструментів як заборона, дозвіл або примус; при цьому суб'єкти господарювання втрачають певну частку свободи дій. До адміністративних методів відносять: держконтракт, ліцензування, квотування, встановлення фіксованих цін, введення стандартів і нормативів, контроль виконання нормативних актів, санкції за порушення та ін.
2. *Економічні методи* – включають використання податково-бюджетних і грошово-кредитних інструментів, регулювання валютних курсів, цін, доходів населення і інше. Економічні методи не припускають примусу, вони створюють фінансові або матеріальні стимули, здатні спонукати економічних суб'єктів змінити свою поведінку.
3. *Неформальні методи* – передбачають використання таких інструментів державного впливу на економіку як інформування, переконання і пропаганда, що формують громадську думку, суспільну свідомість, економічне мислення.

Специфічним інструментом державного регулювання економіки є *державний сектор економіки*.

3. Економічна політика держави: сутність та цілі.

Моделі ринку і економічної політики

Економічна політика держави – система соціально-економічних цілей розвитку країни, а також комплекс практичних заходів держави по їх реалізації.

Залежно від поставленої мети або інструментів, що використовуються, виділяють наступні види економічної політики:

1. *Антициклічна політика* спрямована на зниження циклічних коливань економіки і підтримку стабільних темпів економічного зростання.
2. *Структурна політика* спрямована на формування найефективнішої структури економіки держави.
3. *Амортизаційна політика* – регулювання розмірів амортизаційних відрахувань, за рахунок яких підприємства накопичують кошти на оновлення і розширення основного капіталу.
4. *Інвестиційна політика* спрямована на розширення або зниження обсягів інвестицій в окремі види діяльності або регіони.
5. *Науково-технічна і інноваційна політика* спрямована на розвиток науки і техніки і впровадження відповідних досягнень у виробництво.
6. *Фіскальна (бюджетно-податкова) політика* – регулювання національної економіки через оподаткування і державні витрати.
7. *Монетарна (кредитно-грошова) політика* – регулювання національної економіки шляхом зміни основних параметрів грошового і кредитного ринків.
8. *Цінова політика* – вплив держави на ціни і ціноутворення.
9. *Зовнішньоекономічна політика* – комплекс заходів щодо регулювання міжнародної співпраці.
10. *Соціальна політика* – спрямована на створення і підтримку нормальних умов життя та діяльності всіх членів суспільства.
11. *Конкурентна політика* – заходи держави з підтримки добросовісної конкуренції і обмеження монополізму.

12. *Регіональна політика* спрямована на забезпечення збалансованого і комплексного розвитку окремих регіонів при використанні їх абсолютних і відносних переваг.

13. *Екологічна політика* спрямована на захист навколишнього середовища.

Як наголошувалося раніше, існує два основні механізми регулювання економічних процесів:

- механізм ринкового саморегулювання (ринковий механізм);
- механізм державного регулювання.

Але ні тотальне державне регулювання, ні повна ринкова свобода не дозволяють досягти високої ефективності функціонування національної економіки (рис. 12.1).

Найкращого результату можна досягти при використанні обох механізмів регулювання (т. М).

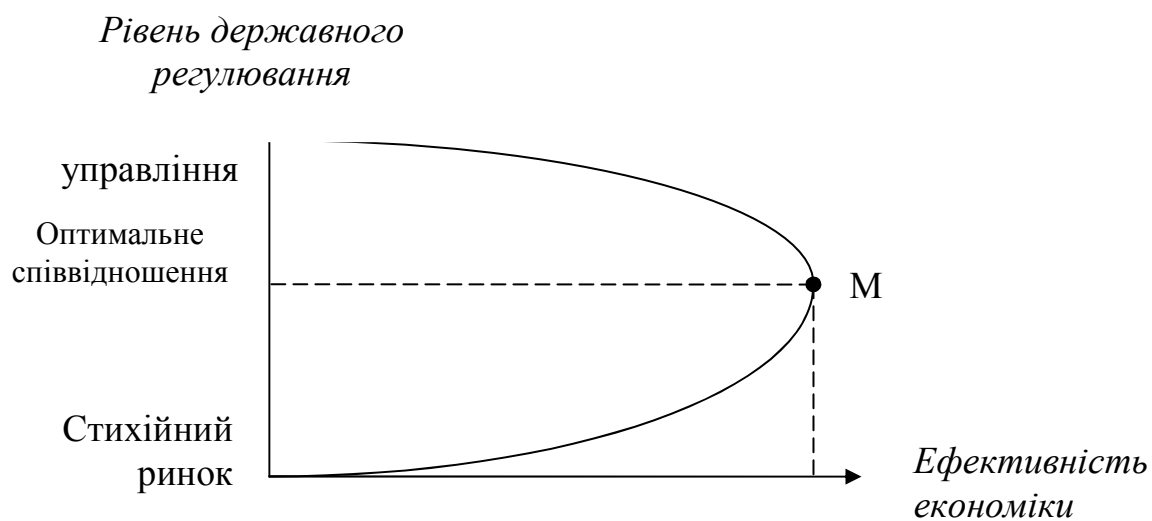

Рис. 12.1 – Залежність ефективності економіки від рівня державного втручання

Наразі більшість країн світу, враховуючи переваги кожного з цих механізмів, використовують на практиці їх поєднання. Проте пропорції їх застосування в різних станах не співпадають. Питання про оптимальний рівень державного втручання дотепер залишається відкритим.

Існує два основні види систем змішаного регулювання економіки:

1. *Економічний лібералізм* – система регулювання економіки, в якій основну роль відіграє ринковий механізм, а роль держави незначна (США, Канада, Великобританія, Австралія та ін.).
2. *Економічний дирижизм* – система регулювання економіки, для якої характерний значний вплив держави на соціально-економічні процеси в країні (Швеція, Австрія, Японія, Німеччина та ін.)

При розгляді змішаних економік виділяють наступні національні моделі державного регулювання:

Американська – модель, в якій діють переважно ринкові регулятори; роль держави в основному зводиться до створення і підтримки сприятливих умов для розвитку ринку, при цьому держава використовує переважно непрямі методи регулювання.

Японська – модель, для якої характерне централізоване державне регулювання соціально-економічних процесів на основі використання переважно непрямих методів; важлива роль належить також неформальним методам регулювання, заснованим на психології колективізму, підкоренні особистих інтересів суспільним.

Шведська — модель, що передбачає активне державне втручання у процеси розподілу і перерозподілу доходів, створення сильної системи соціального захисту населення.

Німецька — модель, у якій поєднується активне використання ринкових регуляторів з ефективною системою соціального захисту громадян з боку держави.

Східно-азіатська – модель, що передбачає активне державне втручання, спрямоване, в першу чергу, на створення могутніх імпульсів для промислового зростання, а також просування національних товарів на внутрішніх і зовнішніх ринках.

4. Державний сектор і державне підприємство

Державний сектор економіки – комплекс об'єктів господарювання, які повністю або частково знаходяться в державній власності й використовуються державою для виконання своїх функцій.

Об'єкти, що формують державний сектор економіки, виступають:

- *матеріальною базою функціонування держави як політичного інституту* (майно парламенту, органів державного управління, озброєних сил, міліції, монетний двір, пошта та ін.);
- *економічною базою для підприємницької діяльності держави:* (державні підприємства, центральний банк і ін.)

Державне підприємство – підприємницька діяльність підприємств, повністю або частково заснованих на державній власності, з виробництва товарів і надання послуг іншим економічним суб'єктам (приватним підприємствам і населенню).

Державний сектор як особливий інструмент державного регулювання економіки відіграє важливу роль у вирішенні наступних завдань:

- забезпечення національної безпеки і цілісності економіки;
- підтримка стабільно високих темпів економічного зростання;
- підвищення конкурентоспроможності національних товарів на світових ринках;
- підвищення рівня життя і соціальний захист населення;
- виробництво суспільних товарів і послуг;
- проведення природоохоронних заходів;
- стимулювання розвитку пріоритетних галузей і підгалузей;
- забезпечення збалансованого розвитку окремих регіонів країни.

Тема 13. ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА

1. *Фінансова система. Державний бюджет. Дефіцит держбюджету і державний борг.*
2. *Сутність і структура податків. Податкова система України.*
3. *Банківська система країни. Сутність, форми і функції кредиту.*
4. *Кредитно-грошова політика. Цінні папери і їх види.*

1.Фінансова система. Державний бюджет.

Дефіцит держбюджету і державний борг

Фінанси – система економічних відносин з приводу формування і використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів, необхідних економічним суб'єктам, у тому числі державі, для виконання своїх функцій у процесі суспільного відтворення.

характеризуючи структуру фінансів, виділяють такі їх види:

- *державні* – загальнодержавні і регіональні фінанси, фінанси державних підприємств, установ і організацій;
- *фінанси суспільних об'єднань* – фінанси політичних партій, суспільних рухів, добродійних фондів та ін.
- *приватні* – фінанси підприємств (окрім державних) і населення (домогосподарств).

Фінанси виконують наступні функції:

- *розподільчу* – фінанси відіграють важливу роль у розподілі і перерозподілі ВВП, а, отже, у формуванні доходів економічних суб'єктів;
- *відтворювальну* – процеси формування і використання фондів грошових коштів забезпечують безперервність процесу відтворення;
- *контролюючу* – за допомогою фінансів здійснюється контроль дотримання правил формування фондів грошових коштів, а також їх цільового використання;

- *стимулюючу* – за допомогою фінансової допомоги або фінансового примусу держава може стимулювати (або стримувати) розвиток окремих підприємств, галузей, регіонів або національної економіки в цілому.

Сукупність форм, методів і цілей формування, розподілу і використання грошових фондів усіх економічних суб'єктів, а також інститути, що забезпечують перебіг цих процесів, утворюють **фінансову систему країни**.

Найважливішою ланкою фінансової системи є державний бюджет країни.

Державний бюджет – з одного боку, це головний фінансовий план держави, з іншого, – найбільший централізований грошовий фонд, який знаходиться у розпорядженні уряду.

Крім традиційних для фінансів у цілому функцій, державний бюджет виконує також *фіскальну* функцію. Вона полягає в тому, що за допомогою податків і інших джерел частина доходів економічних суб'єктів надходять до державного бюджету, кошти якого згодом використовуються для виконання державою своїх функцій.

Як фінансовий план країни, державний бюджет поділяють на дві частини: доходну і витратну.

Головними джерелами *доходів* державного бюджету є:

- податкові надходження;
- неподаткові надходження (доходи від власності і підприємницької діяльності держави, адміністративні збори і платежі, надходження від штрафних санкцій та інше);
- доходи від операцій з капіталом;
- трансферти.

Напрями *витрачання* коштів державного бюджету: фінансування галузей економіки, соціально-культурної сфери, оборони, правоохоронних органів тощо.

За співвідношенням величини доходів і видатків державний бюджет буває:

- *збалансований* – за умови рівності доходів і видатків;
- *дефіцитний* – за умови перевищення видатків над доходами;
- *профіцитний* – за умови перевищення доходів над видатками.

Дефіцит як сума перевищення видатків державного бюджету над його доходами може бути:

- *відкритим* – коли доходів не вистачає для покриття видатків;
- *прихованим* – коли уряд цілеспрямовано скорочує або відкладає заплановані видатки, щоб зменшити відкритий дефіцит.

Способами фінансування дефіциту державного бюджету є:

- 1) емісія грошей (введення до обігу додаткової грошової маси);
- 2) збільшення податкових надходжень до держбюджету;
- 3) внутрішні і зовнішні позики.

Фінансування дефіциту державного бюджету за рахунок позик призводить до утворення державного боргу.

Державний борг – загальна сума всіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави.

Державний борг буває:

- *внутрішній* – перед юридичними і фізичними особами своєї країни;
- *зовнішній* – перед іншими країнами, їх об'єднаннями, міжнародними організаціями.

2.Сутність і структура податків. Податкова система України

Головним джерелом доходів держави є податки.

Податки – обов'язкові платежі державі, що здійснюються фізичними і юридичними особами у встановленому законом порядку.

Податки виконують наступні функції:

- *фіскальну* – податки є джерелом доходів державного бюджету;
- *розподільчу* – за допомогою податків здійснюється перерозподіл доходів між економічними суб'єктами;
- *регулюючу* – зміна величини податкових відрахувань викликає зміну обсягів виробництва і доходів економічних суб'єктів як на мікро-, так і на макроекономічному рівнях.

Податки можна класифікувати за наступними ознаками:

I. За рівнем державних структур, що встановлюють податки:

- *загальнодержавні* – встановлюються державними органами влади вищого рівня (податок на прибуток, податок на додану вартість та ін.);
- *місцеві* – встановлюються місцевими органами влади (готельні, ринкові, курортні збори та ін..).

II. За об'єктом оподаткування:

- *податки на доходи*;
- *податки на майно*;
- *податки на споживання*.

III. За формою оподаткування.

- *прямі* – встановлюються на доходи і майно фізичних і юридичних осіб; стягуються безпосередньо з власників майна, одержувачів доходу;
- *непрямі* – встановлюються у вигляді надбавки до ціни або тарифу; стягуються у сфері реалізації товарів або споживання послуг.

Податкова система – законодавчо встановлена у країні сукупність податків, зборів та інших обов'язкових платежів; форм, принципів і методів їх побудови, а також органів, що стягують податки і контролюють виконання вимог податкового законодавства.

Серед *елементів* податкової системи основними є:

- *суб'єкт оподаткування* – юридична або фізична особа, що здійснює сплату податку;
- *об'єкт оподаткування* – кількісно визначений економічний феномен, який служить базою для оподаткування;
- *податкова база* – це грошова сума, з якої стягується податок;
- *джерело оподаткування* – доход, за рахунок якого відбувається оплата податку;
- *податкова ставка* – розмір податку на одиницю оподаткування.

Податкова ставка може залежати від доходу платника податків, відповідно виділяють такі методи оподаткування:

- *пропорційне оподаткування* – розмір середньої податкової ставки не залежить від розміру доходу;
- *прогресивне оподаткування* – середня ставка податку зростає із збільшенням доходу;
- *регресивне оподаткування* – середня ставка податку знижується із збільшенням доходу.

Податкова ставка впливає на обсяг податкових надходжень до державного бюджету. Цю залежність можна відобразити за допомогою "кривої Лаффера" (рис. 13.1).

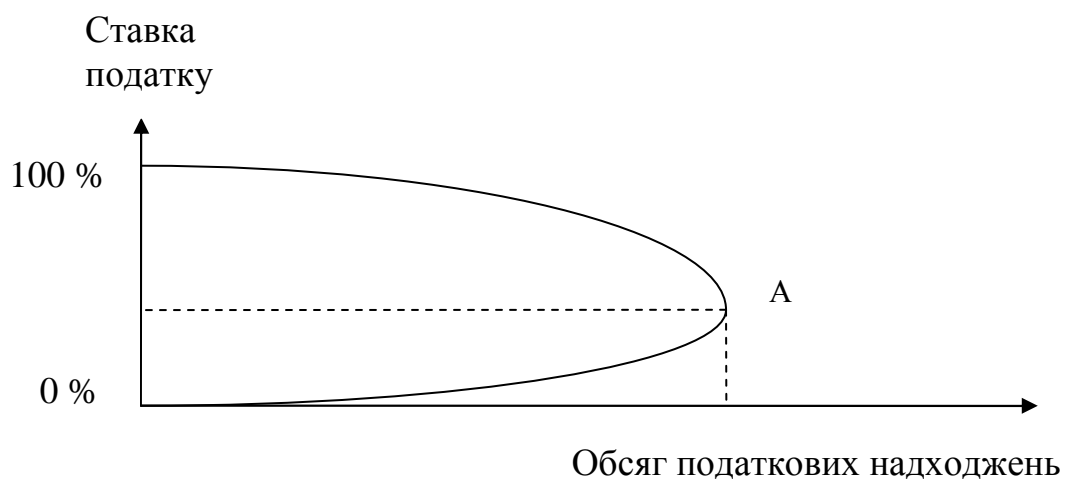

Рис. 13.1 – Крива Лаффера.

Крива Лаффера показує, що підвищення податкової ставки від 0 % спочатку призводить до зростання податкових надходжень до бюджету. Так відбувається до точки A, де за оптимальної ставки оподаткування надходження до бюджету максимальні. Подальше підвищення ставки призводить до зниження податкових надходжень, оскільки високі податки змушують економічних суб'єктів відходити в тінь, припиняти виробництво або знижувати його обсяги.

3.Банківська система країни. Сутність, форми і функції кредиту

Кредитна система – сукупність кредитних відносин, форм і методів кредитування, а також кредитно-фінансових установ, які мобілізують тимчасово вільні грошові кошти одних економічних суб'єктів і надають їх на кредитній основі іншим.

Інституційну структуру кредитної системи формують:

- центральний банк;
- комерційні банки;
- небанківські фінансово-кредитні установи (страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні компанії та ін.).

Ядром кредитної системи є *банківська система* – сукупність банків і банківських інститутів. В Україні сформована дворівнева банківська система:

- 1-й рівень – центральний банк країни (Національний банк України);
- 2-й рівень – комерційні банки.

Основною функцією центрального банку є розробка і реалізація грошово-кредитної політики, похідними від якої є його інші функції:

- емісія грошей;
- зберігання золотовалютних резервів країни;
- управління рахунками уряду;
- випуск і погашення державних цінних паперів;
- регулювання банківських резервів;
- кредитування комерційних банків;
- валютне регулювання і контроль;
- контроль дотримання законодавства комерційними банками.

Основними *функціями комерційних банків* є:

- зберігання заощаджень суб'єктів господарювання;
- надання позик;
- розрахунково-касове обслуговування клієнтів;

- зберігання цінностей;
- ведення рахунків клієнтів;
- надання посередницьких послуг;
- консультування та інше.

Усі операції комерційних банків можна розбити на три групи:

1. *Пасивні* – пов'язані з акумуляцією коштів, необхідних для проведення кредитних і інших активних операцій.
2. *Активні* – пов'язані з розміщенням ресурсів з метою отримання прибутку (надання кредитів і здійснення інвестицій).
3. *Посередницькі* – операції за дорученням клієнтів.

Кредит – система відносин з приводу акумуляції і використання тимчасово вільних грошових коштів на принципах повернення, терміновості і платності.

Кредит – форма руху позичкового капіталу.

Форми кредиту можна класифікувати за наступними ознаками:

I. За суб'єктом, який надає кредит:

- комерційний кредит – надається одним підприємцем іншому у вигляді продажу товарів з відстроченням платежу. Тобто кредит надається в товарній формі;
- банківський кредит – надається банківськими установами у грошовій формі;
- державний кредит – кредит, за яким держава виступає позичальником або кредитором;
- міжнародний кредит – кредит, сторонами якого виступають економічні суб'єкти різних країн або міжнародні організації.

II. По терміном погашення:

- короткостроковий (до 1 року);
- середньостроковий (від 1 до 3 років);
- довгостроковий (більше 3 років).

III. За способом погашення:

- кредит, який погашають частинами;
- кредит, який погашається одноразово;

IV. За напрямом використання:

- підприємницькі;
- іпотечні;
- споживчі та ін.

V. За методом стягнення банківського відсотка:

- відсоток стягується в момент отримання кредиту;
- відсоток стягується в момент повернення основної суми кредиту;
- відсоток стягується частинами протягом всього терміну кредитування.

VI. За забезпеченістю:

- незабезпечений (бланковий);
- забезпечений заставою (майном, цінними паперами тощо);
- гарантований.

Кредит виконує такі *функції*:

1. *Розподільча* – через кредит тимчасово вільні грошові кошти одних економічних суб'єктів поступають в розпорядження інших, які мають тимчасовий брак власних коштів.
2. *Регулююча* – за допомогою зміни порядку і умов надання кредиту держава може істотно впливати на економічні процеси в країні.
3. *Емісійна* – банківська система здатна створювати нові платіжні засоби.
4. *Економія витрат обігу* – кредит істотно прискорює оборот грошових ресурсів і здешевлює обслуговування грошового обігу.
5. *Концентрації і централізації капіталу* – кредит прискорює створення великих підприємств.

4.Кредитно-грошова політика. Цінні папери і їх види

Як йшлося раніше, базовою функцією центрального банку країни є розробка і реалізація грошово-кредитної політики.

Грошово-кредитна (монетарна) політика – сукупність заходів, що здійснюються центральним банком країни зі зміни грошової маси в обігу, обсягу кредитів, рівня процентних ставок і інших показників грошового і кредитного ринків, які направлені на регулювання соціально-економічних процесів у країні.

Монетарна політика розглядається більшістю економістів як найбільш прийнятний для демократичного суспільства спосіб державного регулювання, що не призводить до надмірного диктату уряду і до зменшення економічної свободи.

Інструменти грошово-кредитної політики поділяють на:

I. Прямі інструменти:

- емісія готівки;
- встановлення граничного розміру кредитів, що видаються уряду і банкам;
- встановлення вартості кредитних ресурсів, які виділяються на фінансування окремих галузей економіки відповідно до пріоритетів макроекономічної політики.

II. Непрямі інструменти:

- операції на відкритому ринку – купівля-продаж центральним банком державних цінних паперів;
- облікова ставка – відсоток, під який центральний банк надає кредити комерційним;
- норма обов'язкових резервів – мінімальна частка депозитів, яку комерційні банки повинні зберігати у вигляді резервів (безпроцентних внесків) у центральному банку.

Монетарна політика буває:

- *стимулююча (політика “дешевих грошей”)* – проводиться в період безробіття і економічного спаду шляхом збільшення грошової маси (через скупку цінних паперів, зниження облікової ставки і норми обов'язкових резервів). У результаті цього ставка відсотка знижується і зростає обсяг інвестицій, отже підвищуються обсяги виробництва і зайнятість. Однак в довгостроковому періоді ця політика може викликати інфляцію;
- *стримуюча (політика «дорогих грошей»)* – проводиться в період інфляції шляхом скорочення грошової маси (за допомогою продажу цінних паперів, підвищення облікової ставки і норми обов'язкових резервів). У результаті цього ставка відсотка росте і знижується обсяг придбання товарів у кредит. Зниження попиту гальмує зростання цін. Але в довгостроковому періоді це може призвести до спаду обсягів виробництва і зайнятості.

Говорячи про функціонування фінансово-кредитної системи країни, необхідно згадати про ринок цінних паперів.

Ринок цінних паперів (фондовий ринок) – сукупність учасників ринку і економічних відносин між ними з приводу випуску і обороту (купівлі-продажу) цінних паперів.

Ринок цінних паперів поділяють на:

- первинний – де відбувається первинне розміщення цінних паперів, за рахунок якого їх емітенти залучають капітали інших економічних суб'єктів-інвесторів;
- вторинний – де відбувається купівля-продаж раніше випущених цінних паперів.

Установою, діяльність якої забезпечує купівлю-продаж цінних паперів, є *фондова біржа* – організований, регулярно діючий оптовий ринок цінних паперів.

Існують різні види цінних паперів, основними з яких є: акції, облігації, векселі, інвестиційні сертифікати, ощадні (депозитні) сертифікати, а також державні цінні папери (облігації державних позик і казначейські зобов'язання).

Акція – цінний папір, який підтверджує той факт, що її власник (акціонер) є власником частини статутного фонду акціонерного товариства, отже, має право на отримання частини прибутку від його діяльності, на участь в управлінні його справами і на отримання частини майна, яке залишиться після його ліквідації.

Облігація – цінний папір, що свідчить про наявність боргових зобов'язань підприємства або держави перед власником облігації і підтверджує право останнього на отримання у встановлений термін номінальної суми позики і певних відсотків.

Вексель – цінний папір, який підтверджує безумовне право власника векселя отримати з боржника в певний час вказану у векселі суму.

Депозитний сертифікат – письмове свідоцтво банку про внесення грошових коштів на банківський рахунок (депозит).

Інвестиційний сертифікат – цінний папір, який свідчить про право власності його власника на частку в інвестиційному фонді, а також підтверджує його право на отримання доходу у вигляді дивіденду.

Тема 14. ЕКОНОМІЧНЕ ВІДТВОРЮВАННЯ І ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ. ЦИКЛІЧНІ КОЛИВАННЯ В ЕКОНОМІЦІ

1. *Сутність процесу суспільного відтворення.*
2. *Економічне зростання: сутність, типи і фактори.*
3. *Циклічність економічного розвитку.*

1. Сутність процесу суспільного відтворення

Процес суспільного відтворення – постійне, безперервне повторення і відновлення суспільного виробництва.

Процес суспільного відтворення включає не тільки відновлення результатів суспільного виробництва, але і відновленні робочої сили, засобів виробництва, природних ресурсів, інформації, форм і методів організації праці.

Обсяги виробництва при кожному подальшому циклі можуть змінюватися, залежно від цього виділяють наступні форми суспільного відтворення:

- *просте відтворення* – відновлення результатів і чинників виробництва відбувається в постійних обсягах при незмінних якісних характеристиках;
- *розширене відтворення* – виробництво поновлюється у зростаючих масштабах;
- *звужене відтворення* – виробництво поновлюється в обсягах, які знижуються.

Результати суспільного відтворення можна оцінити за допомогою показників *системи національних рахунків* (СНР). Базовим показником СНР є валовий внутрішній продукт.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – сукупна ринкова вартість усіх кінцевих товарів і послуг, створених на території певної країни протягом певного періоду (найчастіше за рік).

Кінцевий продукт – товари і послуги, придбані для споживання, а не з метою подальшої переробки або перепродажу.

Показник ВВП можна розрахувати трьома методами:

- *виробничим* методом – як суму доданих вартостей, створених на всіх етапах виробництва товарів і послуг;
- методом кінцевого використання – як суму витрат споживачів на придбання кінцевих товарів і послуг;
- *розподільчим* методом – як суму всіх доходів, отриманих власниками факторів, використаних при виробництві товарів і послуг у країні.

На базі ВВП розраховуються інші показники СНР:

1. *Чистий внутрішній продукт* (ЧВП) – розраховується шляхом вирахування із вартості ВВП амортизаційних відрахувань. ЧВП є найдосконалішим індикатором обсягу виробництва певного року.
2. *Національний дохід* (НД) – фактично зароблений дохід усіх економічних суб'єктів країни. НД розраховується як різниця між ЧВП і непрямими податками.
3. *Особистий дохід* (ОД) – визначається шляхом вирахування із суми національного доходу внесків на соціальне страхування, податків на прибуток підприємств і нерозподіленого прибутку корпорацій, а також додавання трансфертних платежів (допомоги по безробіттю, пенсій, інших соціальних виплат).
4. *Доход (КД) або дохід кінцевого використання* – дохід, який безпосередньо спрямований на придбання споживчих товарів або заощадження; розраховується як різниця між ОД і податками на особистий дохід (прибутковим податком, податками на майно і спадок).

Якщо показники СНР відображають результати функціонування економіки країни протягом року, то показник національного багатства відображає результати економічного розвитку країни протягом усього періоду її існування.

Національне багатство – сукупність створених і накопичених у країні матеріальних благ, розвіданих природних ресурсів, досягнутого рівня освіти людей, їх досвіду, майстерності, творчих здібностей, призначених для розширеного відтворення з метою підвищення добробуту нації.

До складу національного багатства входять:

- створений і нагромаджений країною виробничий (основний і оборотний) капітал;
- невиробничий капітал (житлові будинки, культурно-освітні і спортивні установи та інше) і майно населення;
- запаси (готова продукція, страхові і резервні запаси);
- природні ресурси: земля, ліси, розвідані корисні копалини;

- нематеріальні складові: досвід, здібності, освіта населення, культурні цінності та ін.

Від ефективного використання національного багатства залежить економічний і соціальний прогрес суспільства.

2. Економічне зростання: сутність, типи і фактори

Економічне зростання – збільшення обсягів виробництва країни (у цілому або у розрахунку на душу населення), кінцевою метою якого є зростання добробуту нації.

Залежно від джерел, виділяють наступні типи економічного зростання:

1. *Екстенсивний тип* – досягається за рахунок кількісного приросту чинників виробництва за умови незмінності їх технічного рівня.
2. *Інтенсивний тип* – досягається за рахунок удосконалення і більш ефективного використання факторів виробництва.
3. *Реальний або змішаний тип* – реально існуючий, який досягається як за рахунок залучення більшої кількості факторів виробництва, так і шляхом удосконалення техніки, технології, організації виробництва. Змішаний тип у свою чергу поділяють на *переважно екстенсивний* або *переважно інтенсивний* тип.

За способом впливу *чинники економічного зростання* можна розбити на:

- *прямі чинники* – здійснюють безпосередній вплив на економічне зростання (збільшення кількості і поліпшення якості природних, трудових і капітальних ресурсів, удосконалення технології і організації виробництва; розвиток підприємництва);
- *непрямі чинники* – впливають на можливість реалізації потенціалу прямих чинників (рівень оподаткування, ставка позичкового відсотка, ступінь розвитку конкуренції і інше).

До факторів економічного зростання відносять:

- 1) фактори пропозиції (наявність людських ресурсів, природних ресурсів, основного капіталу, рівень технології);

- 2) фактори попиту (рівень цін, споживчі видатки, інвестиційні видатки, державні видатки, чистий обсяг експорту);
- 3) фактори розподілу (раціональність та повнота залучення ресурсів до процесу виробництва, ефективність використання залучених до економічного обороту ресурсів).

3.Циклічність економічного розвитку

Економіка, як і будь-яка інша система, розвивається нерівномірно, хвилеподібно, циклічно.

Економічні цикли (цикли ділової активності або бізнес-цикл) – регулярні спади і підйоми рівня ділової активності й обсягів виробництва, що постійно повторюються.

За тривалістю економічні цикли поділяють на:

1. ***Короткі*** (цикли Джозефа Кітчина) – повторюються з періодичністю в 3-4 роки, пов'язані із порушенням і встановленням рівноваги на споживчому ринку. Причиною їх є зміни у сфері кредиту, тому вони і проявляються як кризи кредитної сфери.
2. ***Середні цикли*** (цикли Клементя Жугляра) – повторюються з періодичністю в 8-10 років, пов'язані з оновленням основного капіталу. До середніх хвиль відносять так звані будівельні цикли Саймона Кузнеця, пов'язані з періодичним (кожні 15-20 років) оновленням виробничих і невиробничих будівель і споруд.
3. ***Довгі хвилі (цикли Миколи Кондратьєва)*** – повторюються кожні 40-60 років і пов'язані зі зміною базових технологій, джерел енергії і об'єктів інфраструктури. Початок першого великого циклу Кондратьєв пов'язував з промисловою революцією в Англії, другого – з розвитком залізниць, третього – з початком широкого використання електроенергії, четвертого – з розвитком автомобільного транспорту. Сучасні вчені вважають, що п'ята довга хвиля пов'язана з розвитком електронної техніки і генетики, шоста почнеться в результаті розвитку нанотехнологій.

Не всі коливання ділової активності пояснюються економічними циклами. Існують також сезонні коливання (передсвяткові покупки; види діяльності, які залежать від погодних умов – туризм, сільське господарство, будівництво та інше).

Класична схема економічного циклу включає чотири фази: кризу, депресію, поживлення і підйом (рис. 14.1).

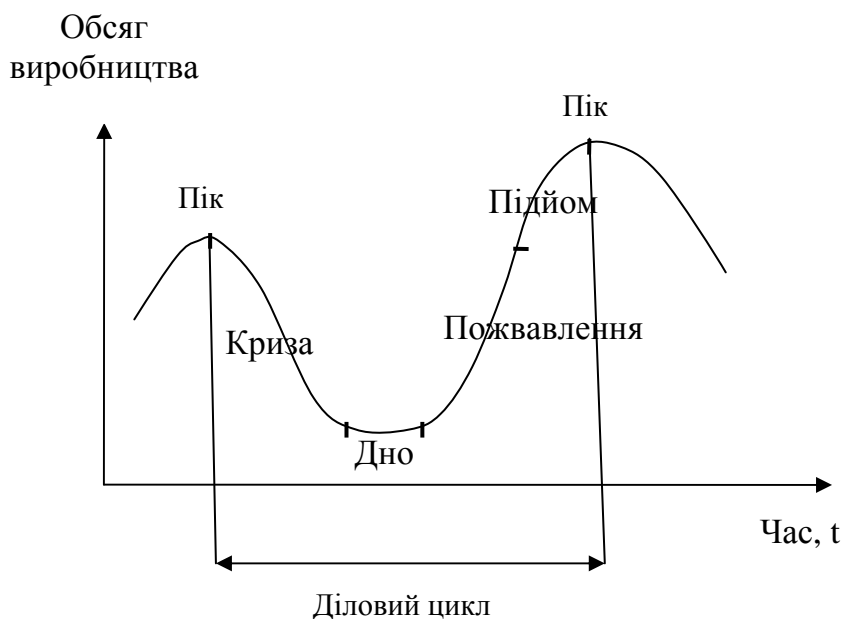

Рис. 14.1 – Схема ділового циклу.

Для фази *кризи* характерні:

- надвиробництво товарів відносно платоспроможного попиту;
- масове знищення товарів, устаткування та ін.;
- значне скорочення обсягів виробництва;
- зростання безробіття;
- банкрутство або зниження прибутку підприємців;
- зниження рівня заробітної платні;
- падіння цін;
- біржовий крах; криза неплатежів і дезорганізація кредитної системи.

Для фази *депресії* характерні:

- застій (стабільно низький обсяг) виробництва;
- наявність великої кількості вільних потужностей;

- низький рівень цін;
- незначний обсяг торгівлі;
- невисока ставка позичкового відсотка;
- поступова ліквідація товарного надлишку.

Для фази *пожвавлення* характерні:

- розширення обсягів виробництва до масштабів докризового рівня;
- зростання зайнятості;
- пожвавлення торгівлі;
- незначне зростання цін;
- підвищення прибутку;
- посилення оптимістичних очікувань.

Для фази *підйому* характерні:

- перевищення максимального обсягу виробництва докризового рівня;
- швидке зростання зайнятості;
- підвищення заробітної плати й інших видів доходів;
- розширення обсягів кредитування;
- штучне завищення сукупного попиту з боку торговців, які створюють значні товарні запаси, сподіваючись на подальше підвищення цін;
- розширення пропозиції, яка з часом перевищить попит і викличе нову кризу.

Сучасна економічна теорія визначає дві фази економічного циклу (рис. 14.2):

- *рецесія (спад)* – фаза економічного циклу, між найвищою (бум) і найнижчою (дно) його точками, на якій відбувається спад виробництва;
- *підйом* – фаза між дном і бумом, яка характеризується зростанням обсягу виробництва в країні.

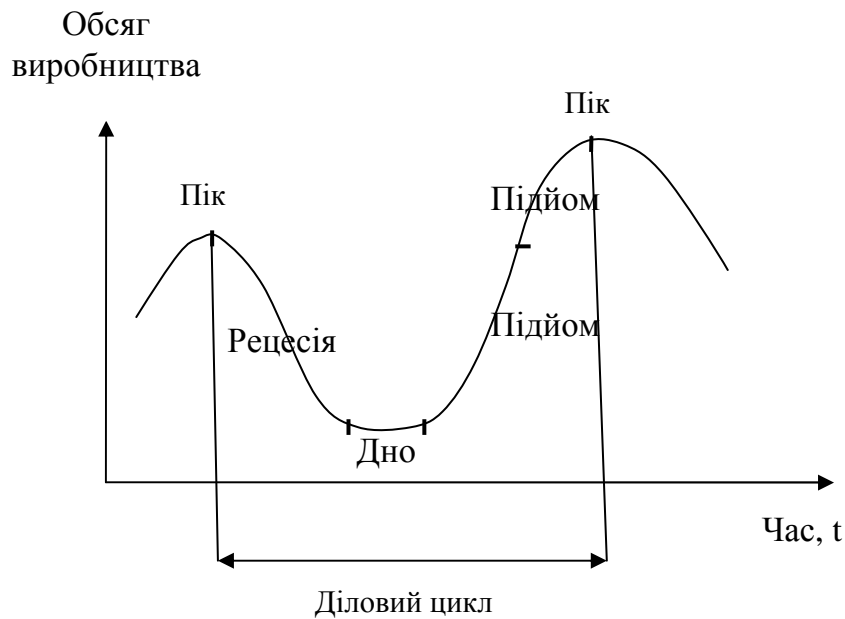

Рис. 14.2 – Фази економічного циклу.

Наявність негативних наслідків циклічних коливань економіки, таких як інфляція, безробіття, зниження доходів економічних суб'єктів і інших, разом з нездатністю ринкового механізму швидко і безболісно їх долати зумовлюють необхідність здійснення державою антициклічних заходів.

Антициклічна політика – комплекс заходів, що проводяться державою і направлені на згладжування коливань в економіці, тобто на зниження глибини економічних криз, подовження фаз поживлення і підйому, скорочення фаз кризи і депресії.

Найчастіше виділяють два типи антициклічної політики: політика стримування (коли економіка знаходиться у фазі підйому) і політика експансії (коли економіка знаходиться у фазі спаду).

Інструменти антициклічного регулювання:

- заходи грошово-кредитної політики (зміна процентної ставки, норми обов'язкових банківських резервів та ін.);
- заходи бюджетно-податкової політики (зміна ставок оподаткування, зміна величини і напрямку державних витрат та ін.);

- заходи, направлені на поживлення інвестиційної активності (амортизаційна політика, надання пільг при встановленні нового устаткування і ін.).

Тема 15. ДОХОДИ, ЇХ ДЖЕРЕЛА І РОЗПОДІЛ. ЗАЙНЯТІСТЬ І ВІДТВОРЕННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ В ПЕРЕХІДНІЙ ЕКОНОМІЦІ

1. *Сутність і види доходів. Функціональний розподіл доходів.*
2. *Персональний розподіл доходів. Сімейні доходи.*
3. *Диференціація доходів населення. Крива Лоренца і коефіцієнт Джині.*
4. *Соціально-економічний зміст і форми прояву зайнятості.*
5. *Безробіття, його види і наслідки.*

1. Сутність і види доходів. Функціональний розподіл доходів

Доход – сума надходжень, отриманих суб'єктами економічної діяльності протягом певного періоду часу як в грошовій, так і в натуральній формі.

Слід розрізняти доход:

- *номінальний (I_n)* – грошовий еквівалент усієї суми доходів, отриманих з різних джерел, тобто, загальна сума доходу в цінах поточного періоду;
- *реальний (I_p)* – кількість товарів і послуг, які можна придбати за отримані доходи. Цей показник розраховується в цінах базового періоду, і, отже, враховує зміну цін.

Розрахунок реального доходу здійснюється за формулою

$$I_p = \frac{I_n}{\text{Індекс_цін}} \cdot 100\% .$$

Функціональний розподіл доходів: учасники виробничого процесу одержують відповідні факторні доходи, тобто доходи, форма і розмір яких визначається вкладеними факторами виробництва:

- заробітна плата – доход власника праці;

- рента – дохід власника землі;
- процентний дохід або прибуток на капітал – дохід власника капіталу;
- підприємницький дохід (прибуток) – дохід власника підприємницьких здібностей.

Заробітна плата має дві основні форми:

- *відрядна* – оплата праці залежить від обсягу виробленої продукції;
- *почасова* – оплата праці залежить від кількості відпрацьованого часу.

За аналогією з доходом розрізняють номінальну і реальну заробітну плату:

- *номінальна* (W_n) – сума грошей, а також грошовий еквівалент товарів і послуг, які найманий працівник одержує за свою працю протягом певного періоду часу;
- *реальна* (W_p) – маса товарів і послуг, які можна придбати за номінальну заробітну плату. Реальна заробітна плата залежить від величини номінальної і рівня цін і може бути розрахована за формулою

$$W_p = \frac{W_n}{\text{Індекс_цін}} \cdot 100 \%$$

Ще Д. Рікардо відзначив, що створений у процесі виробництва дохід подібний до пирога, який ділять учасники цього процесу. Чим більший шматок забере один з них, тим менші шматки дістануться іншим. Звідси виникає питання: що ж визначає частку кожного власника факторів виробництва у створеному доході?

Відповідь на це запитання неоднозначна. Виділяють два принципово різних підходи до виявлення *законів* функціонального розподілу доходів: марксистський і маржиналістський.

Концепція *марксизму* полягає в наступному:

- у виробничому процесі беруть участь два чинники: праця і капітал;

- саме найманий працівник як носій здатності до праці, по-перше, переносить частину праці, втіленої у засобах виробництва, на створений продукт, а по-друге, створює нову вартість;
- таким чином, новостворена вартість формується виключно найманою працею; отже, на думку К. Маркса, найманий працівник має право на весь створений дохід;
- але реально новостворена вартість поділяється на дві частини:
 - v – величина змінного капіталу, тобто частина новоствореної вартості, яку одержують наймані працівники у вигляді заробітної плати;
 - m – *додана* вартість, тобто частина новоствореного найманими працівниками продукту, яка привласнюється капіталістом;
 - додаткова вартість, у свою чергу, підлягає розподілу між власниками промислового, торгового і позичкового капіталу, а також власниками землі.

Таким чином, теорія марксизму доводить експлуаторську природу прибутку і обґрунтовує класовий антагонізм.

Маржиналістська концепція побудована на інших принципах:

- власниками економічних ресурсів є домогосподарства;
- у процесі виробництва беруть участь чотири фактори: праця, земля, капітал і підприємницькі здібності, яким відповідають відповідні форми доходів;
- величина доходу на кожного з власників факторів виробництва визначається пропорційно внеску кожного з факторів у створення доходу фірми.

Отже маржиналістська концепція заперечує експлуаторську природу будь-якого з факторних доходів і доводить справедливість розподілу факторних доходів в ринковій економіці. Проте ця теорія не відповідає на питання, чому існує тенденція до поглиблення нерівності доходів між різними верствами населення.

2.Персональний розподіл доходів. Сімейні доходи

Персональний розподіл доходів – розподіл доходів між окремими індивідами, сім'ями або домогосподарствами.

Сімейний дохід – сума доходів сім'ї – групи людей, свідомо організованої на основі родинних зв'язків і спільного побуту.

Джерела сімейного доходу: заробітна плата; доходи від власності; доходи від особистого підсобного господарства; доходи від підприємницької діяльності; державні трансфертні платежі (пенсії, стипендії, субсидії, надані на безоплатній основі медичні, освітні й інші послуги) та інше.

Ступінь відповідності розміру доходу сім'ї її потребам можна визначити за допомогою наступних показників:

1. *Прожитковий мінімум* – вартісний вираз законодавчо визначеного рівня споживання товарів і послуг, необхідних для забезпечення життєдіяльності людини і збереження її здоров'я.
2. *Фізіологічний мінімум* – вартісний вираз сукупного доходу на душу населення, який забезпечує такий рівень задоволення потреб у харчуванні, нижче за який існування людини неприпустиме.

Порівнявши середні доходи членів сім'ї з вказаними показниками, можна розбити населення на три групи (рис. 15.1): *забезпечені*, *малозабезпечені* (бідні) й *незабезпечені* (жебраки).

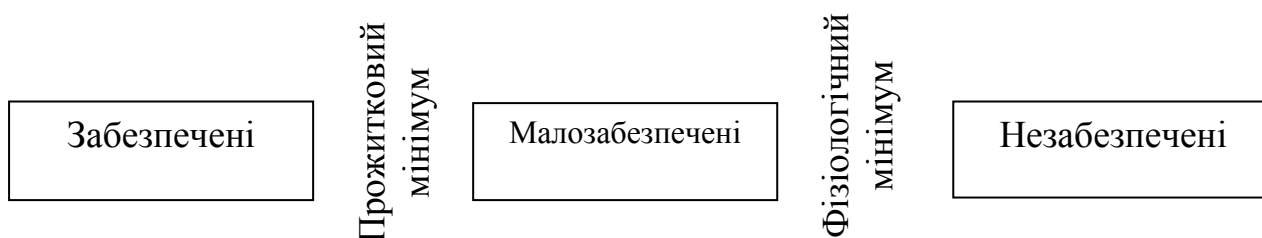

Рис. 15.1 – Диференціація населення за рівнем доходу.

Прожитковий мінімум – важливий соціально-економічний норматив, який є базою для розрахунку інших нормативних величин, таких як: мінімальна заробітна плата; мінімальна пенсія та інших.

Напрямами використання сімейних доходів є: харчування; придбання одягу і взуття; товарів тривалого використання; транспортних, комунальних, побутових, соціально-культурних послуг; інші витрати, а також створення і поповнення заощаджень.

Структура сімейних витрат багато в чому залежить від розміру сімейних доходів. Як свідчить закон *Енгеля*, загальне споживання благ по мірі зростання доходів сім'ї збільшується, але в різних пропорціях: частка витрат на харчування знижується, частка витрат на житло і комунальні послуги змінюється незначною мірою, а питома вага витрат на придбання соціально-культурних, туристичних і інших подібних послуг зростає.

3. Диференціація доходів населення.

Крива Лоренца і коефіцієнт Джині

Доходи між членами суспільства розподіляються нерівномірно, що пояснюється наступними причинами:

- нерівномірний розподіл економічних ресурсів;
- відмінності в особистих здібностях індивідів, їх освіті, ставленні до праці, ризику тощо;
- різне положення на ринку, тобто наявність або відсутність монопольної влади;
- можливість використання зв'язків та інших неекономічних важелів.

Ступінь нерівномірності розподілу доходів може бути представлений за допомогою кривої Лоренца (рис. 15.2) і оцінений за допомогою коефіцієнта (індексу) Джині.

Лінія ОА відображає гіпотетичну ситуацію – абсолютно рівномірний розподіл доходів: 20 % населення одержує 20 % доходів суспільства, 40 % населення – 40 % доходів і т. д.

Крива L – крива Лоренца – відображає реально існуючий у країні розподіл доходів. Чим вона ближча до лінії OA, тим рівномірніше розподілені доходи. Чим вона більш опукла, тим розрив між доходами населення глибше.

Коефіцієнт (індекс) Джині допомагає кількісно оцінити рівномірність розподілу доходів. Чим його значення ближче до 1 (100 %), тим глибше розрив в доходах. І навпаки, значення коефіцієнта, близьке до 0 (0 %), свідчить про рівномірний розподіл доходів.

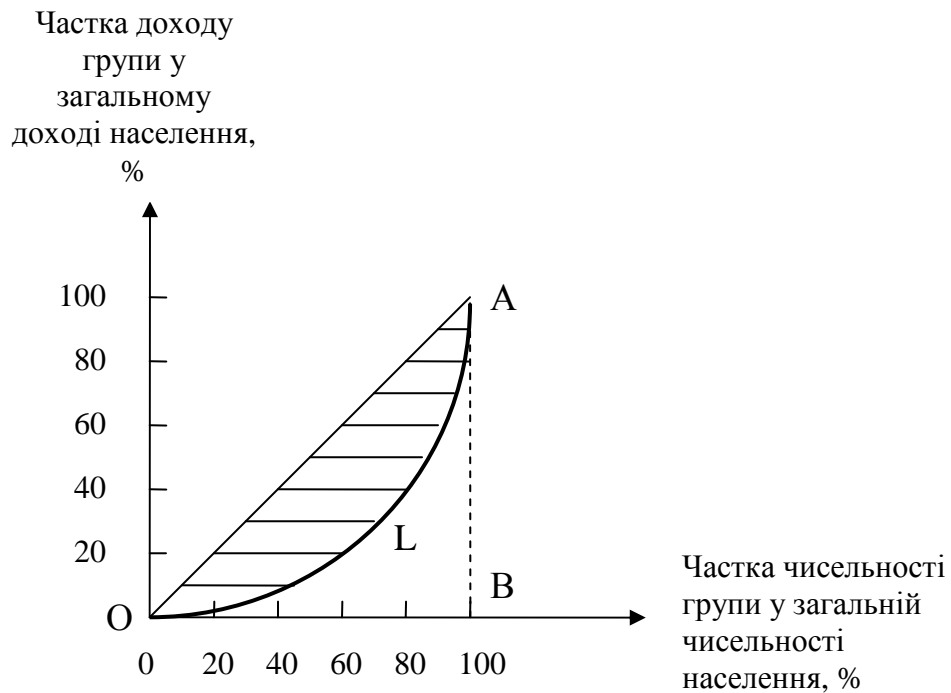

Рис. 15.2 – Крива Лоренца.

Для розрахунку цього показника необхідно знати S_{OAL} – площу заштрихованої на рис. 14.2 фігури LOA, утвореної кривою Лоренца і лінією OA, а також $S_{\Delta OAB}$ – площу трикутника OAB.

Коефіцієнт (K_G) і індекс Джині (I_G) розраховують так:

$$K_G = \frac{S_{OAL}}{S_{\Delta OAB}} ;$$

$$I_G = K_G \cdot 100 \% = \frac{S_{OAL}}{S_{\Delta OAB}} \cdot 100 \%$$

Глибока нерівномірність розподілу доходів призводить до значних негативних соціально-економічних наслідків. Тому держава проводить соціальну політику, направлену на підвищення реальних доходів менш забезпечених верств населення за рахунок більш забезпечених. Для цього використовують прогресивну шкалу оподаткування; удосконалюють систему державних трансфертних виплат; розширюють перелік і обсяг створюваних суспільних благ.

Однак, політика зрівнювання доходів знижує стимули до ефективної праці. Тому однією з найважливіших проблем сучасного суспільства є визначення оптимального співвідношення між *економічною ефективністю* і *соціальною справедливістю*.

4. Соціально-економічний зміст і форми прояву зайнятості

Згідно з методологією МОП (Міжнародної організації праці), усе населення країни віком 15-70 років можна згрупувати наступним чином:

- *економічно активне населення* – частина працездатного населення, яке пропонує свою робочу силу для виробництва товарів і послуг. Його поділяють на зайнятих і безробітних.
- *економічно неактивне населення* – усі інші.

Зайнятість – сукупність економічних, правових, соціальних, національних і інших відносин, пов'язаних із забезпеченням працездатних індивідів робочими місцями і їх діяльністю з метою отримання доходу.

Існує декілька форм прояву зайнятості:

1. *Самозайнятість* – до категорії самозайнятих відносяться підприємці, люди вільних професій, члени виробничих кооперативів, неоплачувані працівники сімейних підприємств.
2. *Робота за наймом*:
 - *стандартна повна зайнятість* – передбачає регулярну роботу в одного підприємця, у виробничому приміщенні працедавця і стандартне навантаження працівника протягом робочого дня, тижня, року;

- *неповні форми зайнятості:*
- *часткова зайнятість* – є регулярною, але передбачає роботу протягом неповного робочого дня або тижня;
- *тимчасова зайнятість* – має місце тоді, коли у трудовому договорі визначений термін його закінчення (наприклад, при виконанні сезонних робіт);
- *випадкова зайнятість* – має місце при виконанні окремих робіт, потреба в яких виникає нерегулярно, не передбачає наявності оплачуваної роботи протягом певного терміну.

5.Безробіття, його види і наслідки

Безробіття – соціально-економічне явище, пов'язане з перевищенням пропозиції робочої сили над попитом; стан незайнятості частини економічно активного населення.

За визначенням МОП, *безробітним* вважається особа у віці 15-70 років, яка:

- 1) не працює за грошову винагороду;
- 2) докладає активні зусилля до пошуку роботи;
- 3) готова стати до роботи.

Рівень безробіття (P_6) розраховують за формулою

$$P_6 = \frac{B}{H_{EA}} \cdot 100 \% ,$$

де B – кількість офіційно зареєстрованих безробітних;

H_{EA} – чисельність економічно активного населення.

За причинами виникнення виділяють три типи безробіття: *фрикційне*, *структурне* і *циклічне* (рис. 15.3).

Фрикційне безробіття пов'язано з:

- добровільним переміщенням робочої сили з одного робочого місця на інше внаслідок невідповідності рівня заробітної плати або умов праці вимогам працівників;

- пошуком роботи вперше;
- закриттям фірм або зменшенням масштабів їх діяльності, зумовлених дією чинників випадкового характеру, що змушує найманих працівників змінювати вид діяльності або переїздити до іншого регіону в пошуках роботи.

Рис. 15.3 – Типи безробіття.

Структурне безробіття виникає через невідповідність між попитом і пропозицією робочої сили внаслідок зміни попиту на окремі професії у процесі структурних зрушень в економіці, а також існуючі територіальні диспропорції у попиті й пропозиції робочої сили.

Фрикційне і структурне безробіття є нормальними і навіть бажаними економічними явищами, оскільки сприяють більш ефективному використанню трудових ресурсів.

Тому сума фрикційного і структурного безробіття становить *природний рівень безробіття*. Вважається, що якщо рівень безробіття в економіці не перевищує природний рівень (у різних країнах варіює в межах 4-7 %), то в країні має місце *повна зайнятість*. Очевидно, що повна зайнятість не означає повної відсутності безробітних.

Циклічне безробіття викликане зниженням ділової активності і обсягів виробництва в період економічного спаду. Має значні негативні наслідки.

Негативні наслідки безробіття:

1. Економічні:

- недовиробництво ВВП (американський дослідник Артур Оукен довів, що існує взаємозв'язок між рівнем безробіття і падінням обсягу ВВП. За А. Оукеном, збільшення фактичного безробіття на 1% призводить до скорочення реального ВВП на 2,5 %);
- зменшення податкових надходжень до державного бюджету;
- збільшення витрат на утримання безробітних.

2. Соціальні:

- зниження життєвого рівня населення;
- декваліфікація робочої сили;
- зростання показників "соціальної патології" (психічні захворювання, злочинність, самогубства і вбивства, хвороби, смертність і інше);
- підриє стереотипів трудової поведінки, коли людина втрачає мотиви і прагнення повернутися на ринок праці;
- негативні зміни демографічної ситуації (зниження народжуваності, підвищення смертності, зменшення кількості шлюбів і зростання кількості розлучень);
- підвищення рівня соціальної і політичної нестабільності.

Оскільки ринковий механізм не спроможний підтримувати стабільно високу зайнятість на рівні, близькому до повної зайнятості, виникає необхідність державного регулювання ринку праці з метою зниження безробіття, стимулювання зайнятості і підвищення продуктивності праці. Для цього використовують наступні методи:

Активні:

- перепідготовка і підвищення кваліфікації;
- сприяння пошукам роботи;
- сприяння підприємствам в заповненні вакансій;
- стимулювання створення нових робочих місць;
- організація суспільних робіт;
- сприяння мобільності робочої сили.

Пасивні:

- виплати вихідної допомоги і допомоги по безробіттю;
- стипендії в період перепідготовки і підвищення кваліфікації;
- неоплачувані відпустки;
- дострокове оформлення пенсій за віком.

Тема 16. ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ЖИТТЯ І СВІТОВИЙ РИНОК. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ І ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА

1. *Міжнародний поділ праці й інтернаціоналізація економіки як основа формування світового господарства. Сутність та структура світової торгівлі.*
2. *Міжнародні кредитні відносини. Зміст і структура світової валютної системи.*
3. *Міграція населення і світовий ринок праці.*
4. *Природа і види глобальних проблем сучасності. Шляхи вирішення глобальних проблем людства.*

1. Міжнародний поділ праці та інтернаціоналізація економіки як основа формування світового господарства.

Сутність та структура світової торгівлі

Наприкінці XIX ст. розвиток світового ринку товарів призвів до інтенсифікації міжнародних економічних відносин і виходу їх за межі міжнародної торгівлі товарами. Зростання обсягів фінансового капіталу і розвиток продуктивних сил призвели до виникнення світового господарства, що є більш високою стадією розвитку ринкової економіки, ніж світовий ринок, і включає, окрім традиційної міжнародної торгівлі, міжнародний рух факторів виробництва та існування міжнародних підприємств, що виникають на цій основі.

Світове господарство – це сукупність національних економік країн світу, пов'язаних між собою рухом факторів виробництва.

Характерні риси сучасного світового господарства:

- розвиток міжнародного переміщення факторів виробництва (капіталу, робочої сили, технологій);
- зростання міжнародних форм виробництва на підприємствах розташованих у різних країнах (транснаціональні компанії, спільні підприємства);
- економічна політика держав, що передбачає підтримку міжнародного руху товарів і факторів виробництва на двосторонній і багатосторонній основі;
- виникнення економіки відкритого типу в межах багатьох держав і міждержавних об'єднань.

Економічними засадами функціонування світового господарства є міжнародний поділ праці, інтернаціоналізація економіки, міжнародна економічна інтеграція та міжнародна конкуренція.

Міжнародний поділ праці (МПП) – спеціалізація країн на виробництві певних видів товарів відповідно до їхніх природно-кліматичних, історичних та економічних умов.

Форми міжнародного поділу праці:

- загальний поділ праці ґрунтується на галузевій спеціалізації окремих країн (сільськогосподарське виробництво, переробні галузі тощо);
- частковий поділ праці ґрунтується на спеціалізації у виробництві готових виробів (медапаратура, взуття, меблі, трактори тощо);
- одиничний поділ праці ґрунтується на подетальній спеціалізації (виробництво шин, двигунів тощо).

Інтернаціоналізація економіки – формування, розвиток та поглиблення економічних взаємозв'язків між країнами на основі відкритості національних економік.

Форми інтернаціоналізації економік:

1. *Інтеграційна* — об'єднання ринків (а згодом і виробництв) окремих країн у зону вільної торгівлі та підприємництва.
2. *Транснаціональна* — взаємопереплетення економік різних країн у результаті функціонування транснаціонального капіталу.

Міжнародна економічна інтеграція (МЕІ) – процес зближення та взаємопроникнення національних господарств групи країн, спрямований на створення єдиного господарського механізму. МЕІ має переважно регіональний характер.

Найбільші регіональні інтеграційні об'єднання країн: АТЕС (Азійсько-тихоокеанське економічне об'єднання); ЄС; НАФТА (Північноамериканське регіональне об'єднання); АСЕАН (Південноазійське регіональне управління); МЕРКОСУР (Латиноамериканське об'єднання).

Суб'єкти світового господарства:

- національні держави (національні господарства);
- міжнародні й транснаціональні корпорації, транснаціональні банки ;
- регіональні об'єднання і союзи держав;
- міжнародні організації та інститути;

Транснаціональні корпорації (ТНК) – фірми, які здійснюють основну частину своїх операцій за межами країни, у якій вони зареєстровані, у країнах, де розміщені їх відділення, філії, підприємства; на сучасному етапі – основні суб'єкти світогосподарських зв'язків. Вони посилюють свою могутність за рахунок прямих інвестицій у свої закордонні філіали та підприємства.

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) – економічні відносини в системі світового господарства. *Форми МЕВ:*

1. Світова торгівля.
2. Міжнародний рух капіталів.
3. Міжнародні валютно-фінансові відносини.
4. Міграція робочої сили.
5. Науково-технічне співробітництво.

Світова торгівля – форма МЕВ, що ґрунтується на МПП та спеціалізації країн на виробництві окремих товарів та послуг згідно з їх техніко-економічним рівнем, природними, географічними та іншими умовами.

Дві протилежні доктрини у сфері міжнародного обміну:

- вільної торгівлі (фрітредерства);
- протекціонізму (захисту інтересів національного виробника).

Аргументи на користь фрітредерства:

- забезпечення міжнародної спеціалізації;
- розширення ринку;
- зменшення ризику дефіциту;
- формування високих стандартів життя;
- демократизація господарського життя.

Аргументи на користь протекціонізму:

- забезпечення певних гарантій щодо певної економічної безпеки;
- захист держави нових галузей, які тільки перебувають у стадії становлення;
- забезпечення більш високого рівня зайнятості та доходів у межах національної економіки.

2. Міжнародні кредитні відносини.

Зміст і структура світової валютної системи

Міжнародний рух капіталів (МРК) – переміщення капіталів за кордон (або з-за кордону) з метою отримання прибутку.

Функції міжнародного ринку капіталу:

1. Забезпечення економіки готівкою.
2. Надання можливостей корпораціям та окремим особам отримувати дохід від розміщення їхніх тимчасово вільних грошових коштів.
3. Перерозподіл ресурсів у глобальному масштабі.

Форми міжнародного руху капіталів:

1. *За суб'єктами, що вивозять капітал:* приватний і державний.
2. *За об'єктами:* грошовий і товарний.
3. *За строками:* довгостроковий і короткостроковий.
4. *За способом отримання доходу на капітал:*
 - 4.1. Позичковий капітал:
 - позики; кредити;
 - банківські депозити; засоби на рахунках інших фінансових інститутів.
 - 4.2. Підприємницький капітал:
 - **прямі інвестиції** – надають право управлінського контролю об'єкта, у який інвестовано капітал;
 - **портфельні інвестиції** – здійснюються шляхом придбання акцій іноземних підприємств у розмірах, які не забезпечують можливості контролю їх діяльності.

Валюта в широкому розумінні – це грошова одиниця країни (гривня, рубль, долар тощо); у вузькому розумінні – це грошові одиниці іноземних держав.

Валютна система – це сукупність валютно-грошових і кредитно-розрахункових відносин. Відрізняють національну, регіональну (для інтеграційних об'єднань, і міжнародну валютні системи.

Елементами міжнародної валютної системи є:

- міжнародна ліквідність – це сукупність усіх платіжних інструментів, які можуть бути використані в міжнародних розрахунках. Її утворюють золото, кредитні гроші (векселі, банкноти, чеки та депозити);
- валютний курс – кількісне співвідношення обміну однієї національної грошової одиниці на грошові одиниці інших країн;
- валютний ринок – складний економічний механізм, який забезпечує купівлю та продаж окремих валют, формування валютних курсів;
- міжнародні валютно-фінансові організації, серед яких провідними є Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк.

Міжнародна валютна система у своєму розвитку пройшла *три етапи* :

- 1) золотий стандарт;
- 2) золото-доларовий стандарт;
- 3) паперово-валютний стандарт.

Основними рисами системи золотого стандарту були:

- наявність фіксованих валютних курсів;
- функціонування золота як світових грошей;
- встановлення певного золотого вмісту національних валют;
- підтримка країнами жорсткого співвідношення між своїми запасами золота і кількістю грошей в обігу;
- вільний експорт та імпорт золота.

За часів існування золотого стандарту обмін валют був досить простим. Обмінний валютний курс національних грошей розраховувався на основі співвідношення їхнього золотого вмісту, що встановлювався державою. Наприклад, якщо США прирівнювали вартість долара до 25 грамів золота, а Великобританія – вартість фунта стерлінгів до 50 грамів золота, то це означало, що один фунт мав обмінюватися на 2 долара.

Система золотого стандарту мала свої переваги і недоліки.

До переваг можна віднести наступні:

- стабільні валютні курси сприяли зниженню невизначеності та ризику в міждержавних відносинах, що стимулювало міжнародну торгівлю;
- ця система без втручання держави долала дефіцити платіжних балансів за рахунок міграції золота.

До недоліків системи золотого стандарту належить те, що:

- окремі країни були позбавлені можливості проведення незалежної державної політики. Якщо країна збільшувала паперову емісію грошей, тобто відбувалося знецінення грошей, то відбувався вплив золота за кордон і зменшення золотих запасів;
- золотий стандарт може існувати доти, доки один з учасників не вичерпає свої золоті запаси. До початку Другої світової війни

практично всі країни Заходу припинили обмін паперових грошей на золото. У 1944 році у м. Бреттон-Вудсі (США) відбулася Міжнародна валютно-фінансова конференція, де було ухвалено рішення стосовно утворення Міжнародного валютного фонду. Відповідно до статуту МВФ, було визначено основні принципи нової валютної системи, яка дістала назву Бреттон-Вудської. Світова економіка перейшла до системи золото-доларового стандарту.

Головні принципи її функціонування були такими:

- валюти держав-членів МВФ прикріплювали до долара, який вважався повноправним представником благородного металу;
- доллар прирівнювався до золота за визначеним паритетом, відповідно до ринкової ціни золота. Курси валют фіксувалися стосовно долара і не могли відхилятися більше, ніж на 1% в обидві сторони без відповідної згоди МВФ;
- якщо країна не утримувала свій валютний курс або мала дефіцит торгівельного балансу, угодою дозволялося здійснювати девальвацію (зниження курсу валюти) або ревальвацію (встановлення вищого курсу), але не більше, як на 10 %.

Однак, існування золото-доларової системи призвело до деяких недоліків, а саме:

- зменшився золотий резерв США;
- накопичилися значні доларові запаси у інших країнах світу;
- виник дефіцит платіжного балансу США.

У 1971 році адміністрація Президента США Р. Ніксона заборонила обмін долара на золото. Золото-доларова система припинила своє існування. Сучасна Ямайська валютна система почала діяти в 70-х роках ХХ ст. Її основи, що були визначені в 1976 році в м. Кінгстон на Ямайці, полягають у наступному:

- відмова від твердих паритетів і перехід до плаваючих валютних курсів. Ці курси досить гнучкі і відображають внутрішній стан економіки окремих країн;

- повна демонетизація у сфері валютних відносин. Золото стає звичайним товаром, ціна його на світовому ринку визначається під впливом попиту і пропозиції;
- нова система заснована на декількох ключових валютах (сьогодні це долар США, фунт стерлінгів, йєна, євро).

Котирування – визначення офіційними державними органами (центральною банком) ціни іноземної валюти.

Конвертованість валюти – здатність національної грошової одиниці обмінюватись на інші валюти.

3. Міграція населення і світовий ринок праці

Міжнародна міграція робочої сили (ММРС) – переміщення працездатного населення з однієї країни до іншої з метою пошуку роботи, нових сфер застосування своїх здібностей, кращих умов життя.

Причини міжнародної міграції робочої сили:

- національні відмінності в рівнях заробітної плати;
- міжнародні відмінності у вартості життя;
- нерівномірність інвестиційних процесів у різних країнах;
- відмінності в рівнях безробіття між країнами;
- суттєві відмінності рівнів життя населення різних країн тощо.

Форми міжнародної міграції робочої сили:

- *безповоротна* – зі зміною постійного місця проживання;
- *тимчасова* – зі зміною місця проживання хоч і на тривалий, але визначений час;
- *сезонна* – пошук сезонної роботи за межами своєї країни;
- *маятникова* – регулярні поїздки за кордон у пошуках роботи з обов'язковим поверненням у свою країну.

Тенденції розвитку ММРС:

- поширення міграційних процесів робочої сили практично на всі країни світу;
- головний напрям міграції робочої сили: з країн, що розвиваються, та країн із перехідними економіками у розвинені країни;
- активізація міграційних процесів із однієї розвиненої країни до іншої;
- посилення міждержавних переселень у межах країн, що розвиваються;
- поживлення маятникової міграції між країнами з перехідними економічними системами;
- виникнення нової форми міграції робочої сили — міграції науково-технічних кадрів;
- посилення тенденції "витікання умів" із країн з перехідними економіками та країн, що розвиваються, у розвинені країни;
- утворення нових привабливих міграційних центрів на Близькому Сході (Саудівська Аравія, Бахрейн, Кувейт, Ізраїль), у Латинській Америці (Аргентина, Бразилія, Венесуела), у Південно-Східній Азії (Японія, Гонконг, Тайвань, Сінгапур);
- зростання частки "молодої міграції";
- розширення обсягів нелегальної міграції, зумовлене жорсткішою міграційною політикою США і країн Західної Європи, які прагнуть обмежити приплив іноземної робочої сили.

4. Природа і види глобальних проблем сучасності.

Шляхи вирішення глобальних проблем людства

Глобалізація – всеохоплюючий процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних, соціально-культурних взаємозв'язків та взаємозалежностей.

Глобалізація економіки – процес якісних перетворень інтеграційних процесів у світовій економіці на основі зростання обсягів та прискорення

міжнародних переміщень товарів, послуг, капіталу, широкого розвитку новітніх технологій.

Терміном *„глобальні проблеми”* позначають найважливіші загальнопланетарні проблеми сучасної епохи, що стосуються людства в цілому.

Серед них: запобігання світовій ядерній війні; подолання зростаючого розриву в рівні економічного і культурного розвитку між розвинутими індустріальними країнами Заходу і країнами, що розвиваються, усунення економічної відсталості, голоду, злиднів і неписьменності; забезпечення подальшого економічного розвитку людства необхідними для цього природними ресурсами; подолання екологічної кризи; припинення «демографічного вибуху» у країнах, що розвиваються, і демографічної кризи в розвинутих країнах через більш раціональне регулювання народжуваності; своєчасне передбачення і запобігання негативним наслідкам НТР; стримування міжнародного тероризму й екстремізму, поширення наркоманії, алкоголізму і СНІДу; розв'язання поставлених сучасною епохою завдань освіти і соціального забезпечення, культурної спадщини й моральних цінностей та ін.

Основні форми міжнародного співробітництва у розв'язанні глобальних проблем:

- обмін ініціативами у рамках універсальних міжнародних форумів системи ООН/ЮНЕСКО, Ради Європи тощо;
- проведення міжнародних переговорів, зустрічей, візитів на найвищому рівні;
- повідомлення про військові навчання, випробовування зброї, соціальні, екологічні та інші екстремальні процеси;
- реалізація спільних проектів і програм;
- передача технологій;
- надання кредитів;
- реформування системи ціноутворення на світові природні ресурси;
- надання країнам, що розвиваються, доступу на світовий ринок;
- загальнопланетарні та регіональні угоди під егідою ООН та інших міжнародних організацій.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Базилевич В. Д. Економічна теорія: політекономія [Текст] / В. Д. Базилевич – К.: Знання-Прес, 2008. – 719 с.
2. Економічна теорія [Текст] / під заг. ред. Воробйова В.М. – Харків-Київ, 2003. – 704 с.
3. Климко Г. Н. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник [Текст] / Г. Н.Климко та ін. – К.: Знання-Прес, 2002. – 615 с.Мельник Л. Ю. Економічна теорія – політекономічний контекст: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. [Текст] / Л. Ю. Мельник, П. М. Макаренко – К. : Кондор, 2008. – 524с.
5. Мочерний С. В. Економічна теорія: навч. посіб. – вид. 3-тє, доп. і перероб. [Текст] / С. В. Мочерний – К. : Академія, 2008. – 640с.
6. Мочерний С. В. Політекономія: підручник. – 3. вид., перероб. і доп. [Текст] / С. В. Мочерний, Я.С. Ларіна – К. : Знання, 2006. – 390с.
7. Мочерний С. В. Основи економічної теорії: Навч. посібник. – 2.вид., доп. [Текст] – С.В. Мочерний, О.А. Устенко – К. : Вид. центр "Академія", 2006. – 502с.Основи економічної теорії: підруч. для студ. ВНЗ, які навчаються за освітньо-проф. прогр. бакалавра з галузі знань "Економіка та підприємництво" [Текст] / під заг. ред. Л.С. Шевченко; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2008. – 447с.
9. Петруня Ю. Е. Основы экономической теории: учебное пособие. – 4-е изд., перераб. и доп. [Текст] / Ю.Е. Петруня, А. А. Задоя. – К. : Знання, 2008. – 420с.
10. Політична економія: навч. посібник [Текст] / За ред. К. Т. Кривенка. – К.: КНЕУ, 2006. – 556 с.
11. Салихов Б. В. Экономическая теория: учебник для студ. вузов, обуч. по направлению "Экономика" и экон. спец. [Текст] / Б. В. Салихов; Российский гос. социальный ун-т.– М. : Дашков и К, 2008. – 722 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

РЕШЕТИЛО Валентина Петрівна,
ЄГОРОВА Ольга Юріївна,
ФЕДОТОВА Юлія Володимирівна

Тексти лекцій
з дисципліни

«Основи економічної теорії»

(для студентів денної та заочної форм навчання
напряму підготовки 6.030601 «Менеджмент»)

Відповідальний за випуск *І. А. Островський*

Редактор *З. І. Зайцева*

Комп'ютерне верстання *О. А. Балашова*

План 2010, поз. 125 Л

Підп. до друку 12.05.2010

Друк на ризографі.

Зам. №

Формат 60×84/16

Ум.-друк. арк. 5,7

Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач:

Харківська національна академія міського господарства,
вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: rectorat@ksame.kharkov.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 4064 від 12.05.2011 р.